

IZVEŠTAJ O HUMANOM RAZVOJU NA KOSOVU TOKOM 2014. GODINE

MIGRACIJA U SVOJSTVU SILE ZA RAZVOJ

Stavovi koji se zastupaju u ovom izveštaju su stavovi autora i ne predstavljaju nužno stavove Programa za razvoj Ujedinjenih nacija ili Švajcarske kancelarije za razvoj i saradnju.

Svako pozivanje na Kosovo u ovom dokumentu se čini u kontekstu Rezolucije 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija (1999. god.).

Izveštaj o humanom razvoju na Kosovu za 2014. godinu ne bi bio objavljen bez nesebične pomoći Kancelarije za vezu Švajcarske kancelarije za razvoj i saradnju u Prištini.

Prevodilac na albanski jezik: Hyjnor Jasiqi

Prevodilac na srpski jezik: Besmir Fidahić

Dizajn: „Pi Communications“ (Priština, Kosovo)

Štampa: „Grafika Reznici“ (Priština, Kosovo)

Fotografije: Arben Llapashtica

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Swiss Cooperation Office Kosovo

UVODNA REČ

Migracije i održavanje bliskih ekonomskih veza sa pripadnicima dijaspore predstavljaju svakodnevnicu većine stanovnika na Kosovu. Trenutno, jedan od svaka četiri stanovnika Kosova živi u inostranstvu. Jednu petinu bruto domaćeg proizvoda na Kosovu čine finansijski prilivi pripadnika dijaspore, među koje ubrajamo doznake, kao i troškove koje imigranti snose tokom boravka na Kosovu. U ovom izveštaju razmatramo uticaj migracija na humani razvoj na Kosovu. Pored ekonomskog uticaja doznaka, ispitujuemo i njihov društveni uticaj (povećano političko i građansko učešće građana), kao i srodne promene u ponašanju i stavovima građana Kosova i imigranata. Izveštaj takođe istražuje slobodu koju pruža mobilnost, kao i uticaj koji takva sloboda, uprkos doznakama, ima na humani razvoj.

U Globalnom izveštaju o humanom razvoju za 2009. godinu su utvrđeni brojni načini na koje migracija pomaže, ali i koči humani razvoj u zemljama porekla imigranata. Izveštaj o humanom razvoju na Kosovu za 2014. godinu primenjuje pouke Globalnog izveštaja na konkretne okolnosti koje vladaju na Kosovu i usmerava se na uticaj koji migracije i veze sa pripadnicima dijaspore imaju na humani razvoj na Kosovu. Dva zaključka izveštaja koji je pred Vama se posebno ističu. Kao prvo, ukoliko smatramo da se suština humanog razvoja sastoji od širenja izbora koji stoje pred ljudima kako bi mogli da vode živote visokog kvaliteta, donošenje odluke o iseljenju iz zemlje samo po sebi predstavlja važan faktor za humani razvoj. Što se tiče Kosova, ovdašnje ekonomske mogućnosti ograničavaju geografska lokacija zemlje, neujednačen odnos sa susednim zemljama, kao i istorija institucionalnog razvoja koji od dobrog upravljanja i primene učinkovite javne politike uporno stvara otporan izazov. U ovakvim okolnostima, prilike za zapošljavanje, studiranje ili putovanje u inostranstvo radi posla ili razonode ljudima na Kosovu pružaju mogućnost da prevaziđu inače relativno ograničene izbore koji stoje pred njima.

Mogućnosti za legalno zapošljavanje u inostranstvu umnogome zavise od odnosa koje Kosovo ima sa svojim međunarodnim partnerima. Bezvizno kratkoročno putovanje u zemlje Šengena bi značajno doprinelo međunarodnoj mobilnosti, ali će progres na ovom polju da zavisi od tempa kojim Kosovo bude moglo da primeni smernice Evropske unije za liberalizaciju viza.

Drugo, izveštaj naglašava da veze sa pripadnicima dijaspore sa Kosova višestruko doprinose humanom razvoju stanovnika Kosova. Doznake imigranata, prihodi od kratkoročnog rada u inostranstvu, troškovi koje imigranti snose tokom boravka na Kosovu i drugi međunarodni prilivi u ekonomiju Kosova idu u korist povećanja potražnje za domaćim robama i uslugama i domaćom radnom snagom sa Kosova. Iako je stopa nezaposlenosti na Kosovu zaista vrlo visoka, bila bi i veća, a plate bi bile manje bez ovakve dodatne potražnje za lokalnim robama i uslugama. Osim toga, domaćinstva koja primaju doznake uspevaju da izbegnu siromaštvo i da troše više na obrazovanje i zdravstvenu zaštitu.

Bez obzira na to, migracije i doznake ne mogu da garantuju održivi privredni rast i humani razvoj same od sebe. Oblikovanje i primena učinkovite javne politike su od kritičnog značaja za procese poboljšanja klime za ulaganja na Kosovu i polaganje neophodne osnove za održivi rast proizvodnje i prihoda. Pored toga, ključno je i obezbeđivanje adekvatnih nivoa javnih ulaganja i u kvalitet i u pristup obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti za sve građane Kosova.

Kada oni koji žive u dijaspori postanu integrisaniji u zemljama domaćinima, moraće da usvoje „transnacionalni“ način života ukoliko žele da zadrže bliske veze sa Kosovom. U izveštaju se preporučuje niz mera koje vlasti na Kosovu mogu da uzmu u obzir kako bi se ojačale i bolje iskoristile veze između pripadnika dijaspore i Kosova, među koje ubrajamo: aktivnosti povezivanja u oblastima od zajedničkog interesa pripadnika dijaspore i grupa na Kosovu, uspostavljanje kulturnih centara u inostranstvu, obezbeđivanje rezervisanih mesta u Parlamentu Kosova za predstavnike dijaspore i stvaranje finansijskih podsticaja kako bi pripadnici dijaspore počeli da doprinose projektima za razvoj na Kosovu. Ovo su samo neke od aktivnosti koje bi mogle da doprinesu jačanju dugoročne i obostrano korisne saradnje između stanovnika Kosova koji žive u inostranstvu i onih koji su odabrali da ostanu u zemlji u godinama koje su pred nama.

Andrew Russell

Koordinator Ujedinjenih nacija za pitanja razvoja
Stalni predstavnik
Programa Ujedinjenih nacija za razvoj

ZAHVALNICA

(Sledeća lica su navedena po abecednom redu)

Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj o humanom razvoju na Kosovu, Projektni tim:

Bardha Çunaj (Izveštaj o humanom razvoju, Puls javnosti: saradnik), Denis Nushi (Izveštaj o humanom razvoju: voditelj projekta), Erëblina Elezaj (Projekata za politička istraživanja, rodnu ravnopravnost i komunikacije: analitičar), Leon Thaqi (Izveštaj o humanom razvoju, Puls javnosti: saradnik), Iris Duri (Projekat za politička istraživanja, rodnu ravnopravnost i komunikacije: statističar) i Mytaher Haskuka (Projekat za politička istraživanja, rodnu ravnopravnost i komunikacije: voditelj projekta)

Program Ujedinjenih nacija za razvoj na Kosovu, Tim za osiguranje kvaliteta:

Ardian Spahiu (Angažovanje pripadnika dijasporu u privredni razvoj: voditelj projekta), Brikena Sylejmani (Program o rodnim pitanjima: saradnik), Burbuçe Dobranja (Odeljenje za komunikacije: saradnik), Danijela Mitić (Odeljenje za komunikacije: analitičar), Dian Dulaj (Angažovanje pripadnika dijasporu u privredni razvoj: saradnik) i Michelle Odea (analitičar)

Tim autora:

Aliriza Arenliu, Ardiana Gashi, Artane Rizvanolli, Besnik Krasniqi, Denis Nushi, Edona Krasniqi, Kaltrina Kelmendi, Matthias Lücke (glavni autor), Mihail Peleah, Shpend Kursani

Grupa ravnopravnih učesnika Švajcarske kancelarije za saradnju na Kosovu:

Arjan Shabani (državni službenik programa), Christoph Lang (zamenik državnog direktora), Markus Baechler (državni direktor)

Grupa ravnopravnih učesnika:

Ben Slay (Praksa kod siromaštva: vođa tima), Elena Danilova (Društvena uključenost i humani razvoj: politički analitičar), Jonathan Hall (Nacionalni izveštaji o humanom razvoju: politički saradnik), Mary Ann Mwangi (Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj o humanom razvoju, Jedinica za nacionalne izveštaje o humanom razvoju), Mihail Peleah (Programi o humanom razvoju: službenik za istraživanje), Sarah Rosengaertner (stručnjak za pitanja migracije i razvoja), Tim Scott (Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj o humanom razvoju, Jedinica za nacionalne izveštaje o humanom razvoju)

Doprinos u ime vlade Kosova:

Avni Kastrati (Agencija za statistiku Kosova), Ibrahim Makolli (Ministarstvo za dijasporu), Isa Krasniqi (Agencija za statistiku Kosova: generalni direktor)

Lektura i uređivanje:

Christine Vlastic, Deirdre Keogh

SKRAĆENICE

ASK	Agencija za statistiku Kosova
BDP	Bruto domaći proizvod
BEEPS	Anketa o poslovnom okruženju i radnom učinku preduzeća
BND	Bruto nacionalni dohodak
BOP	Platni bilans
BSCK	Centar za poslovnu podršku na Kosovu
CBK	Centralna banka Kosova
CIK	Centralna izborna komisija Kosova
COP	Zajednica prakse
DEED	Angažovanje pripadnika dijaspore u privredni razvoj
DSU	Direktna strana ulaganja
EASO	Evropska kancelarija za podršku azilantima
EDG	Grupa za ekonomski razvoj
EU	Evropska unija
EUR	Evro
Eurostat	Statistički zavod Evropske zajednice
EYE	Podsticanje mladih preduzetnika
HBS	Anketa o kućnom budžetu
HDI	Indeks humanog razvoja
HDR	Izveštaj o humanom razvoju
ILO	Međunarodna organizacija rada
IOM	Međunarodna organizacija za migracije
K-Albanians	Kosovski Albanci
KFOR	Vojne snage NATO-a na Kosovu
KHDR	Izveštaj o humanom razvoju na Kosovu
K-RAE	Romi, Aškalije i Egipćani na Kosovu
KRHS	Studija o doznakama u domaćinstvima na Kosovu
KRS	Anketa o doznakama na Kosovu
K-Serbs	Kosovski Srbi
LFS	Anketa radne snage
MMF	Međunarodni monetarni fond
MRSZ	Ministarstvo rada i socijalne zaštite
NVO	Nevladine organizacije
OR	Relativni rizik
PP	Puls javnosti
PRGC	Politička istraživanja, rodna pitanja i komunikacije
PSR	Pokazatelji svetskog razvoja
SB	Svetska banka
SCO	Švajcarska kancelarija za saradnju
SDG	Ciljevi održivog razvoja

UK	Velika Britanija
UN	Ujedinjene nacije
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UNIA	Sindikati u Švajcarskoj
UNSCR	Rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija
USA	Sjedinjene Američke Države
USD	Američki dolar

SADRŽAJ

UVODNA REČ	V
ZAHVALNICA	VI
SKRAĆENICE	VII
KRATAK PREGLED	XIII
BIBLIOGRAFIJA	94
BELEŠKE	105

PRVO POGLAVLJE

1. Uvod: kako migracija doprinosi humanom razvoju?	19
1.1 Humani razvoj, mobilnost i Kosovo	19
1.2 Koncept Izveštaja o humanom razvoju na Kosovu tokom 2014. godine	20

DRUGO POGLAVLJE

2. Evolucija modela demografije i migracija i pripadnici dijaspora sa Kosova danas	23
2.1 Demografija, talasi migracije i dijaspora	23
2.1.1 Socijalno-ekonomske osobine imigranata: obrazovni profil, starosna dob, rod i mesto porekla	24
2.1.2 Odliv mozgova u odnosu na priliv mozgova	25
2.2 Trenutni protok migracije	25
2.2.1 Azilanti	25
2.2.2 Motivi za migraciju	26
2.2.3 Svrha migracije	27
2.2.4 Trenutna lokacija	28
2.3. Povratak imigranata	28
2.3.1 Dobrovoljni i prisilni povratak	29
Drugo Poglavlje: Osnovni Zaključci	31

TREĆE POGLAVLJE

3. Migracije, doznake i privredni razvoj kosova	33
3.1. Ključni makroekonomski pokazatelji	33
3.2 Priliv međunarodnih rezervi dijaspora	34
3.2.1 Doznake radnika i kompenzacije zaposlenih	34
3.2.2 Travel expenditures by visitors to Kosovo	35
3.2.3 Direktna strana ulaganja	35

3.3 Makroekonomski uticaj doznaka i drugih priliva pripadnika dijaspora	36
3.3.1 Strukturalne promene ka nerazmenjivim robama i uslugama („holandska bolest“)	36
3.3.2 Uticaji na tržište rada	37
Treće Poglavlje: Osnovni Zaključci	39

ČETVRTO POGLAVLJE

4. Učestalost i korišćenje doznaka: uticaj na socijalno staranje, humani razvoj i prilike za zapošljavanje putem ulaganja	41
4.1 Učestalost i vrednost doznaka prema prebivalištu i etničkoj grupi	41
4.2 Poređenje ključnih pokazatelja radne snage u domaćinstvima koja primaju doznake i domaćinstvima koja ne primaju doznake	42
4.3 Uticaj doznaka na potrošnju domaćinstva, humani razvoj i poslovanje	43
Četvrto Poglavlje: Osnovni Zaključci	44

PETO POGLAVLJE

5. Uticaj na rod i ugrožene Grupe u zemlji	47
5.1 Kako se snalaze žene imigranti?	47
5.1.1 Profil žene imigranta sa Kosova	47
5.1.2 Žene imigranti: kako se snalaze u inostranstvu u pogledu razvoja ljudskog kapitala	48
5.1.3 Finansijski doprinos žena imigranata Kosovu	50
5.2 Finansijske doznake u domaćinstvima koja predvode žene	50
5.3 Socijalne doznake i žene koje su ostavljene u zemlji	53
5.4 Uticaj mobilnosti na rodna pitanja i stare koji su ostavljeni u zemlji	54
Peto Poglavlje: Osnovni Zaključci	56

ŠESTO POGLAVLJE

6. Doznake, migracije i pristup obrazovanju	59
6.1 Doznake i obrazovanje na nivou domaćinstva	59
6.2 Migracije i obrazovanje	60

SEDMO POGLAVLJE

ČLANCI

7. Doznake, migracije i pristup zdravstvenoj zaštiti	63
7.1 Zdravstvena zaštita na Kosovu	63
7.2 Naklonost lečenju u inostranstvu	63
7.3 Doznake i zdravlje	64
Šesto & Sedmo Poglavlje: Osnovni Zaključci	65

OSMO POGLAVLJE

8. Građansko angažovanje, socijalne doznake i učesće dijaspore	67
8.1 Mobilnost i građanski angažman	67
8.2 Organizacija, integracija u zemljama domaćinima i angažovanje pripadnika dijaspore na Kosovu	68
8.2.1 Organizacija pripadnika dijaspore	68
8.2.2 Integracija pripadnika dijaspore u zemljama domaćinima	69
8.2.3 Angažovanje na Kosovu	70
8.3 Prenos demokratskih vrednosti putem pripadnika dijaspore	71
Osmo Poglavlje: Osnovni Zaključci	73

DEVETO POGLAVLJE

9. Preporuke o daljoj politici: unapređenje doprinosa migracije i doznaka za humani razvoj na kosovu	75
9.1 Ograničenja u humanom razvoju zbog migracije i doznaka	75
9.2 Konkretno oblasti politike: socijalna zaštita, obrazovanje, zdravstvena zaštita	76
9.3 Jačanje veza pripadnika dijaspore sa Kosovom	78
9.4 Stvaranje više prilika za legalnu migraciju i mobilnost	79
Deveto Poglavlje: Osnovni Zaključci	80

STATISTIČKI PRILOG

A. Statističke tablice	81
B. Indeks humanog razvoja na kosovu	84
C. Metodološka beleška	86

2.1 Procena broja pripadnika dijaspore: pristup Agencije za statistiku Kosova	24
5.1 U kojim okolnostima se žena statistički klasifikuje kao glava domaćinstva?	51
8.1 Ylfeta Fanaj: društveno-politički aktivista sa Kosova u Švajcarskoj	69
8.2 Faton Topalli, bivši pripadnik dijaspore koji je politički angažovan na Kosovu	70

SLIKE

2.1 Demografska kretanja na Kosovu, period između 1948. i 2011. god.	23
2.2 Protok migranata, period između 1980. i 2010. godine	24
2.3 Odnos ruralnog i urbanog stanovništva: stanovništvo na Kosovu u poređenju sa emigrantskom populacijom (procentualni prikaz podataka)	25
2.4 Broj podnosilaca zahteva za azil prema starosnim grupama, period između 2009. i 2012. godine	26
2.5 Glavni razlozi za migraciju (procentualni prikaz podataka)	27
2.6 Motivi za iseljenje podnosilaca zahteva za azil sa Kosova u zemlje članice Evropske unije, period između 2008. i 2012. godine	27
2.7 Broj ispitanika koji su planirali da migriraju tokom 2012. i 2011. godine, podaci prema rodu, radnom statusu, boravištu, regionu i prijemu doznaka (procentualni prikaz podataka)	27
2.8 Namere o migriranju zbog pravca u kojem se zemlja kreće	28
2.9 Distribucija iseljenika po zemljama	28
2.10 Radni status glave domaćinstva u migraciji	28
2.11 Planovi o povratku, podaci po kvalifikacijama migranata	28
2.12 Stopa zaposlenosti migranata povratnika	29
2.13 Dobrovoljna i prisilno vraćena lica, period između 2005. i 2012. godine	29
2.14 Dobrovoljna i prisilno vraćena ponovo primljena lica, podaci po starosnoj grupi, procentualni prikaz podataka, 2012. godine	30
3.1 Stopa nezaposlenosti, period između 2004. i 2012. godine (procentualni prikaz podataka)	33

3.2 Kretanja doznaka na Kosovu i regionu (u tekućim američkim dolarima)	35	6.3 Školska sprema imigranata pre nego što su napustili zemlju i tokom talasa migracija	60
3.3 Poređenje priliva direktnih stranih ulaganja u izgradnju i nekretnine sa ukupnim iznosom direktnih stranih ulaganja i doznaka (u milionima evra)	35	6.4 Školska sprema imigranata u zemlji domaćinu, podaci po talasu migracije	60
3.4 Stvarni efektivni devizni kurs prema Centralnoevropskom ugovoru o slobodnoj trgovini i Evropskoj uniji (u januaru 2007. godine je iznosio 100)	37	6.5 Migracija u obrazovne svrhe, podaci po starosnoj dobi	61
3.5 Prosečna mesečna isplaćena neto plata u budžetskom sektoru, podaci u evrima	38	6.6 Zemlje za imigraciju u obrazovne svrhe	61
4.1 Glavni izvori prihoda u domaćinstvima (procentualni prikaz podataka)	41	8.1 Namera o glasanju i iskustvo putovanja u inostranstvo	67
5.1 Imigranti sa Kosova, podaci prema talasu migracije	48	8.2 Učešće u projektima koje sprovode lokalne vlasti, podaci prema prethodnom iskustvu putovanja u inostranstvo	67
5.2 Razlozi žena imigranata za imigraciju, podaci prema talasu migracije	48	8.3 Angažovanje u radu političkih stranaka, podaci prema prethodnom iskustvu putovanja u inostranstvo	68
5.3 Stepen obrazovanja žena, podaci prema statusu migracije	48	8.4 Angažovanje u radu nevladinih organizacija, podaci prema prethodnom iskustvu putovanja u inostranstvo	68
5.4 Stepen obrazovanja žena imigranata, podaci prema talasu migracije	49	8.5 Učešće u javnim raspravama, podaci prema prethodnom iskustvu putovanja u inostranstvo	68
5.5 Prebivališni status imigranata, podaci po rodu	49	8.6 Učešće u inicijativama zajednice, podaci prema prethodnom iskustvu putovanja u inostranstvo	68
5.6 Verovatnoća da će se migrant vratiti kući u narednih pet godina (postotak broja migranata u okviru svake rodne grupe)	49	8.7 Trajanje boravka na Kosovu, podaci prema starosnim grupama	72
5.7 Kome imigranti šalju doznake, podaci po rodu	50		
5.8 Migracije i domaćinstva koja primaju doznake, podaci po rodu glave domaćinstva	51		
5.9 Prosečan broj godina obrazovanja odraslih na Kosovu, podaci po rodu i prijemu doznaka	51		
5.10 Korišćenje doznaka, podaci po rodu glave domaćinstva	52		
5.11 Šablon rashoda primaoca i neprimaoca doznaka u domaćinstvima koja predvode žene	52		
5.12 Procena tekuće socijalno-ekonomske situacije domaćinstava koja predvode žene, podaci po prijemu doznaka	52		
5.13 Procenat zaposlenih glava porodice, podaci po rodu i prijemu doznaka	53		
5.14 Procenat nezaposlenih glava porodice, podaci po rodu i prijemu doznaka	53		
5.15 Iznos rezervne plate: domaćinstva koja predvode žene	53		
6.1 Odnos sa pošiljaocem doznaka	60		
6.2 Stepen obrazovanja pre i posle migracije	60		

TABELE

2.1 Stepen obrazovanja iseljenika tokom talasa iseljenja	24
2.2 Prosečna starosna dob iseljenika u trenutku migracije i danas, podaci prema rodu	25
2.3 Podnosioci zahteva za azil sa Kosova u zemljama Evropske unije i Šengena, period 2009. i 2012. god.	26
2.4 Planovi i razlozi za migraciju (procentualni prikaz podataka)	27
3.1 Ključni makroekonomski pokazatelji (period između 2004. i 2012. god.)	33
3.2 Neto iznos eksternih finansijskih priliva, period između 2004. i 2012. godine (u milionima evra)	34
3.3 Pokazatelji tržišta rada prema rodu (2012. god.)	37
4.1 Osobine prosečnog domaćinstva	41

4.2 Učestalost i vrednost doznaka prema prebivalištu	42
4.3 Prosečni pokazatelji radne snage	42
4.4 Učestalost i vrednost doznaka prema prebivalištu	42
4.5 Učestvovanje i vrednost doznaka prema prebivalištu	43
4.6 Posedovanje trajnih dobara i tehnoloških sredstava u domaćinstvima (procentualni prikaz podataka)	44
5.1 Stepenn obrazovanja žena imigranata, podaci po starosnoj dobi (stariji od 15 godina)	48
5.2 Najviši stepenn obrazovanja žena na Kosovu starijih od 15 godina života, podaci iz Popisa stanovništva za 2011. godinu	49
5.3 Stopa zaposlenosti, podaci prema prebivališnom statusu (postotak broja zaposlenih u okviru svake grupe)	50
5.4 Doprinosi doznaka mesečnim prihodima, podaci po primaocima doznaka i rodu glave domaćinstva	51
6.1 Pohađanje srednjoškolskog obrazovanja pojedinaica između 16 i 18 godina života, podaci po rodu i primanju doznaka	59
6.2 Pohađanje ustanova za visoko obrazovanje među pojedincima starosti između 19 i 25 godina života, podaci po rodu i primanju doznaka	59
6.3 Status zaposlenosti pojedinaica između 19 i 25 godina života, podaci po rodu i primanju doznaka	59
6.4 Migracija u obrazovne svrhe, podaci prema talasima migracija	61
6.5 Migracija u obrazovne svrhe, podaci po rodu	61

KRATAK PREGLED

Migracija radne snage i privredna saradnja sa pripadnicima dijaspore sa Kosova u inostranstvu imaju dubok uticaj na ekonomske mogućnosti i izdržavanje mnogih pojedinaca na Kosovu. Taj uticaj nije ograničen samo na domaćinstva. Privredna saradnja sa pripadnicima dijaspore sa Kosova je toliko prodorna da snažno utiče na makroekonomski razvoj Kosova i, samim tim, svih stanovnika Kosova.

Izveštaj o humanom razvoju na Kosovu tokom 2014. godine koji je pred Vama pažljivo ispituje kako migracija radne snage i održavanje veza sa pripadnicima dijaspore utiču na humani razvoj na Kosovu. Iako humani razvoj ima mnoštvo različitih dimenzija, ovaj izveštaj obraća pažnju na prilike za produktivno zapošljavanje na Kosovu ili u inostranstvu, materijalno blagostanje i smanjenje siromaštva. Izveštaj se takođe usmerava i na pristup obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti (putem većih prihoda ili pristupom zdravstvenim uslugama u inostranstvu), okolnosti sa kojima se susreću žene imigranti i domaćinstva koja predvode žene, kao i uticaj međunarodne mobilnosti na društvenu uključenost i političko učešće. Ovo je osnova koju koristimo da pretpostavimo posledice po intervencije u politici koja promoviše humani razvoj i, posebno, angažovanje dijaspore u budućnosti Kosova.

Globalni izveštaj Programa Ujedinjenih nacija za razvoj o humanom razvoju za 2009. godinu koji se bavio temom migracija i humanog razvoja je poslužio kao inspiracija za izveštaj koji je pred Vama, a koji se oslanja na zaključke tog izveštaja kako bi bolje razumeli moguće veze između migracije, doznaka, pripadnika dijaspore i humanog razvoja. Analize koje su izvršene na nivou Kosova se baziraju na postojećim empirijskim studijama, privrednim i statistikama stanovništva, kao i primarnim podacima nekoliko anketa domaćinstava i istraživanja javnog mnjenja.

Posle kratkog rezimea „na koji način migracija doprinosi ljudskom razvoju?“ (Prvo poglavlje: Uvod) počinjemo naš izveštaj procenom demografskih aspekata iseljavanja sa Kosova i procenom broja pripadnika dijaspore (Drugo poglavlje). U prvo vreme, uglavnom su mladići tražili bolje mogućnosti za zaposlenje u inostranstvu. Od 1989. godine, pogoršanje političke klime i porast nezaposlenos-

ti među kosovskim Albancima su doveli do većeg egzodusa stanovništva sa Kosova tokom kojeg se velika većina imigranata preselila uglavnom u Švajcarsku i Nemačku. Tokom rata koji je trajao između 1998. i 1999. godine, mnogi pojedinci su potražili utočište u susednim zemljama, ali i širom Zapadne Evrope. Veliki deo tih izbeglica se vratio na Kosovo nakon stabilizacije stanja u zemlji. Postojan odliv imigranata koji je usledio u odgovoru na visoke stope nezaposlenosti i nepostojanje ekonomskih prilika na Kosovu se primećuje od 2000. godine.

Na najosnovnijem nivou, migracija radne snage utiče na humani razvoj na dva načina. Kao prvo, postojanje mogućnosti za traženje posla u inostranstvu povećava izbor radnika sa Kosova pošto samo postojanje izbora predstavlja glavni doprinos humanom razvoju. Poslednjih godina, svake godine na tržište rada uđe oko 36,000 lica, dok se oko 10,000 penzionise. U isto vreme, oko 13,000 lica je napustilo Kosovo kako bi radili, studirali ili, jednostavno, živeli u inostranstvu. Istraživanja javnog mnjenja pokazuju da oko pola ispitanika između 18 i 36 godina života (i više od jedne trećine svih ispitanika) obično izjavljuju da planiraju da imigriraju. Ove cifre pokazuju veliki značaj koji međunarodna mobilnost ima po životne izbore stanovnika Kosova.

Drugo, odliv imigranata je stvorio dijasporu koja stupa u odnose sa domaćinstvima na Kosovu na razne načine koji mogu da promovišu humani razvoj. Među neke od ovih brojnih načina ubrajamo i doznake, troškove koje imigranti snose tokom boravka na Kosovu, kao i njihova ulaganja u nekretnine i preduzeća (ova pitanja su detaljno obrađena u Trećem poglavlju). Privredne veze se odražavaju na platni bilans na Kosovu, a njihov obim je, u načelu, poznat.

Međutim, procene veličine dijaspore se razlikuju. Procena niže granice broja pripadnika dijaspore se navodi u Popisu stanovništva na Kosovu iz 2011. godine u kojem se jedno od popisnih pitanja odnosilo i na bivše članove domaćinstava koji sada žive u inostranstvu. Podaci iz popisa pokazuju da se bivša domaćinstva „aktivno sećaju“ oko 380,000 ljudi zbog čega je možda bezbedno da se zaključi da je većina tih ljudi još uvek angažovana sa domaćinstvima i privredom Kosova.

Kako bismo procenili gornju granicu broja pripadnika dijaspore poredimo stvarni broj stanovnika Kosova koji je naveden u Popisu stanovništva

iz 2011. godine (nakon prilagođavanja broja zbog nedovoljnog odziva na popis u severnim opštinama utvrdili smo da ovaj broj iznosi nešto manje od 1,8 miliona stanovnika) sa hipotetičkim brojem stanovništva pod pretpostavkom da svi pojedinci koji su rođeni od Popisa stanovništva iz 1981. godine još uvek žive na Kosovu (ukoliko u obzir uzmemo kumulativno rađanje i umiranje njihov broj iznosi 2,65 miliona ljudi). Razlika od oko 874,000 ljudi predstavlja našu grubu neto procenu gornje granice iseljavanja i broja pripadnika dijaspore koji žive van Kosova, i to: oko 579,000 Kosovskih Albanaca, 175,000 kosovskih Srba i 120,000 lica iz drugih etničkih grupa. Ova gornja procena broja pripadnika dijaspore je nesigurna zbog par razloga. U konkretnom smislu, pošto je verovatno bilo više rođenih nego umrlih među iseljenicima sa Kosova, broj pripadnika dijaspore, u koji ubrajamo i drugu generaciju iseljenika, će biti veći od naše procene.

Iz ovih različitih procena izvlačimo dva zaključka. Prvo, čak i ako uzmemo donju procenu broja pripadnika dijaspore sa Kosova, broj pripadnika dijaspore sa Kosova je ogroman i prema svim razumnim standardima: od svakih pet stanovnika Kosova otprilike jedan je iseljenik. Ovde postoji jasan prostor za aktivnu politiku usmerenu prema pripadnicima dijaspore kako bi se imigranti sa Kosova u inostranstvu uključili u promovisanje humanog razvoja na Kosovu.

Drugo, pojam pripadništva dijaspori sa Kosova ima mnogo različitih aspekata i treba da se pažljivo razmotri u zavisnosti od intervencije politike o kojoj je reč. Na primer, neki iseljenici su možda državljani zemalja domaćina, ali pružaju podršku dobrotvornim projektima na Kosovu, njihova deca uče albanski jezik i održavaju kulturne običaje. Dakle, neke od politika koje se odnose na pripadnike dijaspore mogu biti važni i za njih.

Nakon naše procene broja pripadnika dijaspore, vršimo pregled ekonomskih odnosa između pripadnika dijaspore i Kosova na agregatnom nivou (široj Kosova) i smestili smo međunarodne prilive rezervi od pripadnika dijaspore u kontekst makroekonomskog razvoja na Kosovu (Treće poglavlje). Kratkoročni imigranti i pripadnici dijaspore ne samo da prenose radne prihode i doznake na Kosovo (oko 15% bruto domaćeg proizvoda) nego takođe redovno posećuju Kosovo kada troše velike sume novca, posebno na domaće usluge (oko 6% bruto domaćeg proizvoda). Pored toga, pripadnici dijaspore takođe igraju važnu ulogu u podsticanju stranih ulaganja na

Kosovu, a mnogi među njima ulažu u nekretnine što povećava potražnju za građevinskim uslugama. Iako neki pripadnici dijaspore i domaćinstva sa imigrantima takođe ulažu u preduzeća na Kosovu, opšta klima za ulaganja na Kosovu je uglavnom daleko od željene. Zbog toga mnogi potencijalni ulagači nisu u mogućnosti da sigurno i efikasno realizuju svoje projekte, pa se neki planovi za ulaganja nikada ne realizuju. Postojeće politike za podršku poslovnim ulaganjima na centralnom i lokalnom nivou sputavaju ograničeni resursi.

Pokazalo se da su ovi prilivi rezervi izuzetno otporni pred nedavnom finansijskom krizom: blago smanjenje priliva je usledilo 2009. godine nakon čega je došlo do njihovog brzog i potpunog oporavka. Pored toga, nisu pronađeni dokazi koji bi mogli da pokažu da priliv doznaka opada nakon što iseljenici postanu integrisaniji u zemljama domaćinima i kako njihove veze sa Kosovom počinju da slabe. Iako je ovo prihvatljiva briga, čini se postoji veza između bliskih veza koje iseljenici gaje sa članovima njihove šire porodice na Kosovu i stabilnog odliva novih imigranata (potencijalni pošiljaoci doznaka) kako bi se stvorio potpuno stabilan priliv međunarodnih rezervi. Sa makroekonomske tačke gledišta, ovi veliki prilivi međunarodnih rezervi utiču na humani razvoj na nekoliko načina.

Prvo, stanovnici Kosova mogu kolektivno da potroše i da ulože više nego što proizvode u zemlji (sa tehničke tačke gledišta, domaća apsorpcija je veća od bruto domaćeg proizvoda). Na relativno siromašnom terenu koji se oporavlja od sukoba, veća privatna i potrošnja vlade mogu da unaprede individualnu dobrobit i izbor koji stoji pred ljudima. Drugim rečima, povećanje potrošnje povećava humani razvoj.

Drugo, povećanje potražnje za domaćim robama i uslugama nesumnjivo doprinosi udvostručavanju istaknute prosečne mesečne plate na Kosovu na nešto manje od 400 evra u poslednjih deset godina. Svaki radnik na Kosovu ima korist od većih plata i, samim tim, od prilika za humani razvoj, bez obzira da li njihova domaćinstva primaju doznake ili ne. Drugu stranu ovoga predstavlja moguće smanjenje konkurentnosti. Međutim, nivo plata na Kosovu je još uvek relativno nizak u odnosu na susedne zemlje. Ono što je zaista potrebno kako bi se unapredila konkurentnost je poboljšano pružanje drugih faktora proizvodnje kao što su javna fizička i društvena infrastruktura.

Sa makroekonomskih uticaja se okrećemo prema uticaju koji strani prihodi i doznake imigranata imaju na nivou domaćinstva (Četvrto poglavlje). Koristimo podatke iz ankete o domaćinstvima kako bismo procenili učestalost doznaka i njihov uticaj na apsolutno siromaštvo, izdvajanja za obrazovanje i zdravstvo, kao i poslovna ulaganja. Učestalost i vrednost doznaka variraju u zavisnosti od prebivališta i etničke pripadnosti primaoca. Iako je više-manje jednako verovatno da ruralna i urbana domaćinstva imaju člana porodice u inostranstvu, malo više je verovatno da ruralna domaćinstva primaju doznake koje im, u proseku, stižu u većem iznosu.

U odnosu na pripadnike drugih etničkih grupa, domaćinstva kosovskih Albanaca znatno češće imaju imigranta u inostranstvu i verovatnije je da će primati doznake. Provera učestalosti doznaka pokazuje da je verovatnoća da domaćinstva kosovskih Srba imaju imigranta (uključujući imigrante u Srbiju) najmanja, kao što je i verovatnoća da primaju doznake. Međutim, pripadnici ove zajednice primaju najveći prosečni iznos doznaka. Domaćinstva pripadnika drugih zajednica na Kosovu (uključujući Rome, Aškalije i Egipćane na Kosovu) kotiraju negde između kosovskih Albanaca i kosovskih Srba u pogledu učestalosti migracija i doznaka. Romi, Aškalije i Egipćani na Kosovu primaju niže iznose doznaka u odnosu na pripadnike svih drugih zajednica na Kosovu.

U proseku, primanje doznaka je povezano sa nižom verovatnoćom da će domaćinstvo koje prima doznake da živi u (apsolutnom) siromaštvu i sa većim nivoima potrošnje. Verovatnije je da će domaćinstva koja primaju doznake da poseduju određena trajna potrošačka dobra. Na kraju, provera relevantnih osobina domaćinstva (uključujući redovne prihode) pokazuje da doznake imaju pozitivan uticaj na rashode na zdravstvo i obrazovanje, kao i na verovatnoću da domaćinstvo ulaže u poslovne delatnosti.

Migracija predstavlja posebne prilike i izazove za žene imigrante i za ugrožena lica koja su ostavljena na Kosovu, među koje ubrajamo žene, kao i stare (Peto poglavlje). Žene imigranti tvrde da su napustile Kosovo uglavnom radi stupanja u brak i iz porodičnih razloga, iako se tokom poslednjih godina pokazuje da zapošljavanje u inostranstvu predstavlja važnu motivaciju za žene da napuste Kosovo. Žene imigranti se bolje snalaze na tržištu rada nego žene na Kosovu. Dalje, više žena nego muškaraca je

poboljšalo stručnu spremu u inostranstvu, što znači da su doživeli razvoj ljudskog kapitala. Pošto više žena nego muškaraca ima stalni status u zemljama domaćinima, njihov potencijal da se okoriste od obrazovanja, zapošljavanja i socijalnih programa je takođe veći. Većina žena imigranata govori najmanje jedan strani jezik, što doprinosi njihovoj većoj integraciji. Jedan novi zaključak ovog istraživanja je da žene imigranti igraju mnogo manju ulogu pošiljaoca doznaka od muškaraca što nije dovoljno objašnjeno manjim stepenom njihove zaposlenosti. Kao jedno potencijalno objašnjenje za to se ističu tradicionalne rodne uloge i pripadnosti.

Što se tiče potencijalno ugroženih grupa na Kosovu, naročito je verovatno da će domaćinstva koja predvode žene da imaju nekoga u inostranstvu. Pored toga, donekle je verovatnije da će oni koji imaju imigranta u inostranstvu da primaju doznake nego slična domaćinstva koja predvode muškarci (73% u odnosu na 68% prema anketi iz 2011. godine). Doznake, ako se primaju, dodaju, u proseku, 150 evra mesečnom budžetu domaćinstava koja predvode žene u odnosu na 124 evra budžetu domaćinstava koja predvode muškarci. Iako se modeli potrošnje u ovim domaćinstvima mnogo ne razlikuju, domaćinstva koja predvode muškarci troše više na trajna potrošačka dobra i malo manje na ljudska i ulaganja u stanovanje od domaćinstava koja predvode žene. Zanimljivo je da žene troše dva puta više od muškaraca na poslovna ulaganja.

Organizovali smo i povelili dve diskusije u fokusnim grupama kako bismo istražili važna pitanja koja se ne odražavaju najbolje među raspoloživim kvantitativnim podacima. Prva fokusna grupa je razgovarala o uticaju „socijalnih doznaka“ (vrednosti, ideje, ponašanja i običaji koje imigranti imaju u zemljama domaćinima i koje prenose na svoje porodice u zemlji porekla) na žene čiji su muževi imigranti u inostranstvu. Ukupno gledano, učesnici u fokusnim grupama smatraju da je migracija u velikoj meri doprinela ekonomskom blagostanju porodica koje su ostale u zemlji. Iako opterećuje žene sa dodatnim odgovornostima, migracija, istovremeno, poboljšava njihovo samopouzdanje i moć donošenja odluka. Jedna negativna posledica imigracije je manja nezavisnost ćerki, jer su majke koje su ostavljene sa decom u zemlji sklone da osećaju više odgovornosti prema ćerkama, ali su i babe i dede sklone da se ponašaju preterano zaštitnički.

Naša druga fokusna grupa se bavila pitanjem promena zbog migracije u tome kako se domaćinstva brinu za stare i nemoćne članove porodice koji su ostavljeni u zemlji. Na Kosovu nema puno institucija koje se brinu za stare i bolesne i smatra se društveno neprikladnim da se porodice ne brinu o svojim rođacima koji su u takvom stanju. Pošto su porodice na Kosovu obično velike, članovi porodice su skloni pregovaranju o tome ko će ostati kod kuće da pruža negu, a ko će da migrira. Doznake koje su usmerene na stare u domaćinstvu pomažu u pokrivanju troškova života i, posebno, svih troškova zdravstvene zaštite. U isto vreme, doznake koriste svim članovima domaćinstva, među koje ubrajamo i, na primer, mlade staratelje koji dobijaju priliku da nastave sa obrazovanjem.

Pristup obrazovanju je dugo identifikovan kao ključni aspekt za stvaranje ljudskog kapitala i humanog razvoja (Šesto poglavlje). Iako viši raspoloživi prihodi zbog doznaka znače da domaćinstva mogu da ulože više u stvaranje ljudskog kapitala (Četvrto poglavlje), odnos između migracije i stručne sprema je složeniji. Postojanje imigranata u porodici daje pristup mreži koja može da omogući mladim radno sposobnim članovima porodice da dobiju posao u inostranstvu za koji nije potrebna viša stručna sprema. Zbog toga obrazovanje može da postane manje atraktivno. Podaci iz naših anketa pokazuju da je manje verovatno da će se mladi starosti između 16 i 25 godina školovati ukoliko čine deo domaćinstva koje prima doznake. Međutim, regresivna analiza pokazuje da doznake više nisu povezane sa pohađanjem nastave mladih između 16 i 25 godina života kada se pravilno razmotre druge odrednice. Naime, broj članova domaćinstva, njihova prosečna starosna dob, kao i prosečan stepen obrazovanja svih odraslih članova porodica su mnogo jači u predviđanju verovatnoće pohađanja nastave.

Pošto su mogućnosti za pohađanje univerziteta na Kosovu ograničene u smislu studija i kvaliteta, neki imigranti ukazuju da dalje obrazovanje predstavlja glavnu svrhu njihovog boravka u inostranstvu (ovde se, prema podacima iz nekih istraživanja, radi o broju od oko 2% imigranata). Dokazi ukazuju da je značajan procenat imigranata postigao višu stručnu spremu nego što su imali u trenutku odlaska iz zemlje, čak i ako je glavni razlog za njihovu migraciju bilo obrazovanje. Dakle, obrazovanje u inostranstvu je dodatni kanal kroz koji međunarodna mobilnost promoviše stvaranje ljudskog kapitala na Kosovu.

Slično tome, zaključujemo i da mnogi pojedinci kojima je potrebna zdravstvena zaštita posebno za određene teške bolesti, primaju zdravstvenu zaštitu van Kosova (Sedmo poglavlje). Posebno je verovatno da će tako da urade kosovski Srbi i to verovatno zbog toga što je za njih pristup glavnoj bolnici na Kosovu (Univerzitetski klinički centar u Prištini) posebno težak ili skup. Lica u domaćinstvima koja primaju doznake prijavljuju veće zdravstvene troškove.

Konačno, u duhu postojeće stručne literature o socijalnim doznakama, istražili smo kako kratkoročna ili dugoročna međunarodna mobilnost, postojanje imigranata u domaćinstvu ili primanje doznaka utiču na političku i društvenu uključenost pojedinaca na Kosovu (Osmo poglavlje). Neobično je da smo našli pozitivnu vezu samo na primeru kratkoročne mobilnosti. Naime, verovatnije je da će pojedinci koji su prethodno putovali u inostranstvu da učestvuju u projektima lokalnih zajednica, javnim debatama, da budu članovi političkih stranaka ili da se uključe u rad nevladinih organizacija. Iako je uzročnost obostrana (tj. društveno i politički aktivniji pojedinci mogu jednostavno da putuju više), možemo sa sigurnošću da zaključimo da se iskustva sa međunarodnim putovanjem i društvenim i političkim angažovanjem međusobno ojačavaju među stanovnicima Kosova.

Takođe smo pažljivije razmotrili organizaciju pripadnika dijaspora sa Kosova kako bismo bolje razumeli kako bi mogli da budu motivisani da aktivnije doprinesu humanom razvoju na Kosovu. Tokom godina sukoba, pripadnici dijaspora su pripremili dobro organizovanu finansijsku i logističku podršku za one koji su se borili da prežive na Kosovu. Međutim, trenutno je kohezija pripadnika dijaspora smanjena. Čini se da je ono što se može posmatrati kao frakcionaštvo unutar političke klime na Kosovu odbilo neke pripadnike dijaspora koji su sada upoznati sa političkom kulturom Zapadne Evrope. Pored toga, kao što je prirodno, mnogi pripadnici dijaspora uspostavljaju veće društveno i privredno uporište u svojim zemljama domaćinima. Mnogi istaknuti političari i članovi vlade Kosova su proveli duže periode vremena u Zapadnoj Evropi koja ima transparentniju i participativniju političku kulturu, ali su malo od toga poneli sa sobom na Kosovo.

U pisanju preporuka dalje politike koje proističu iz ovog izveštaja (Deveto poglavlje), ističemo da migracije i doznake same po sebi neće dovesti do održivog privrednog rasta i humanog razvoja u

srednjoročnom ili dugoročnom periodu. Od ključnog značaja za unapređivanje klime ulaganja na Kosovo su dobro upravljanje i efikasna javna politika, jer postavljaju temelje za održivi rast proizvodnje i prihoda. Ne može se oslanjati na doznake da obezbede sve pojedince kojima je potrebno. Potrebna je ciljana socijalna pomoć kako bi se povelu računa da ugroženi pojedinci ne osiromaše, moraju se pružiti obrazovne i zdravstvene potrebe koje se trebaju finansirati na načine na koji će postati dostupne svima.

Imajući u vidu ovaj širi kontekst, vlasti na Kosovu mogu korisno da provedu mere koje će olakšati pripadnicima dijaspore da održavaju veze sa Kosovom čak i dok postaju potpuno integrisani u zemljama domaćinima. Kulturni centri u inostranstvu, povezivanje sa istaknutim pripadnicima dijaspore i predstavnicima Kosova i planirani Nacionalni savet dijaspore sa Kosova su događaji koji obećavaju ojačavanje identifikacije pripadnika dijaspore sa Kosovom. Kako bi se obezbedilo šire učešće, pripadnici dijaspore trebaju da učestvuju u sprovođenju ovih aktivnosti na ključne načine. Nacionalna strategija za dijasporu vlade Kosova za period između 2013. i 2018. godine uspostavlja koristan okvir za dalji razvoj ove politike.

Pored toga, kako bi se preneo smisao zahvalnosti za doprinos dijaspore privrednom i društvenom razvoju, pripadnicima dijaspore treba izdvojiti mali broj rezervisanih mesta u Parlamentu Kosova, slično sistemu za etničke manjine. Što se tiče prava glasa dijaspore na lokalnom nivou, potrebno je sprovesti sveobuhvatnu analiza kako bi se ocenilo da li su pripadnici dijaspore dovoljno dobro informisani o kretanjima u razvoju njihove zajednice kako bi se opravdalo njihovo učešće na lokalnim izborima.

Nalazimo da postoji prostor za proširenje programa razmene za univerzitetske, kao i studente stručnih škola. Među takvim programima se mogu naći letnja stažiranja pripadnika dijaspore na Kosovu i slanje studenata sa Kosova na univerzitete u inostranstvu, studije određenog trajanja u inostranstvu (po sistemu Erasmus) ili izdavanje dugoročnih stipendija za studiranje u inostranstvu ukoliko se korisnici stipendija obavežu da će nakon završenih studija da rade za vlasti na Kosovu.

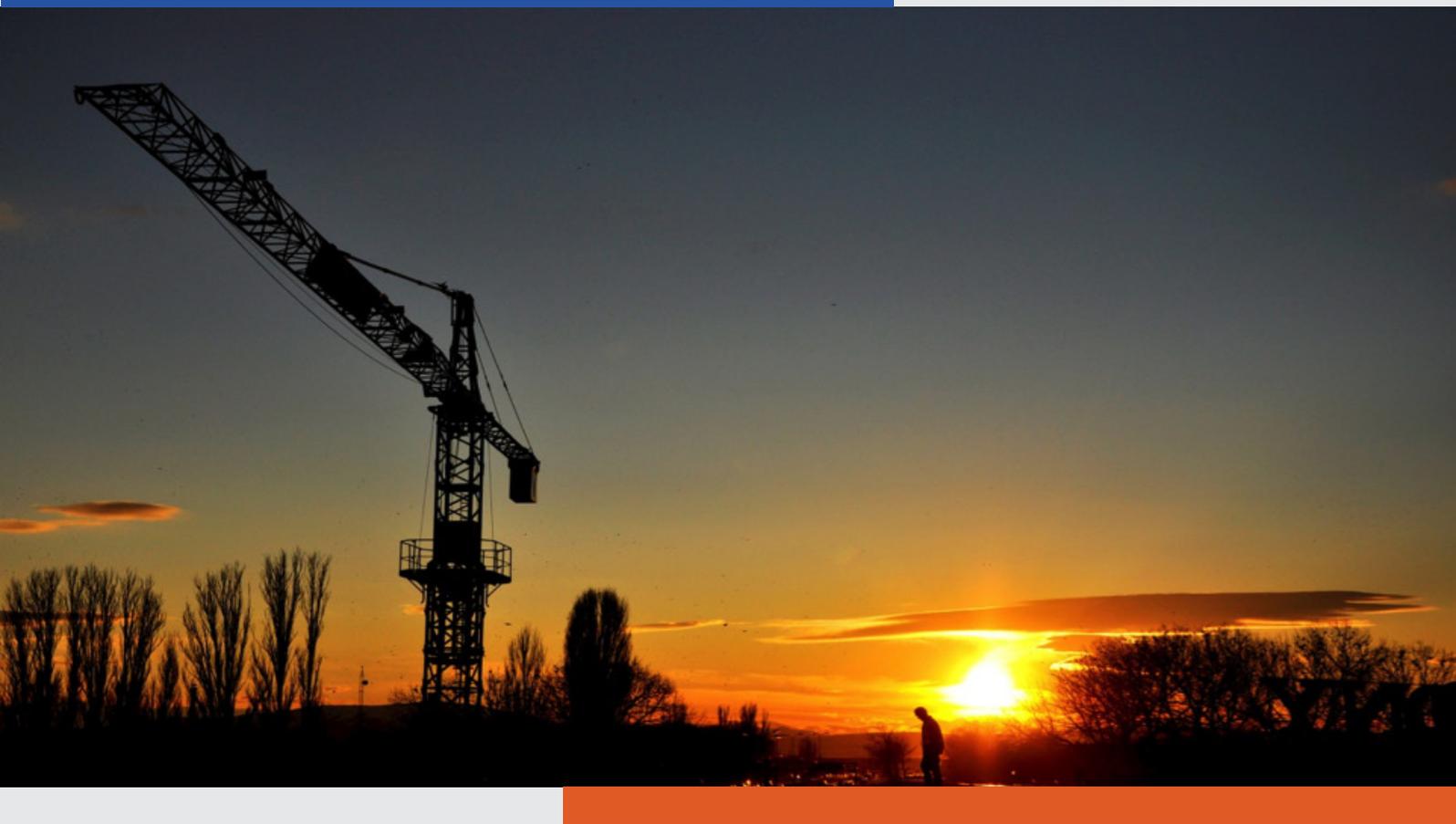
Podsticaj za doprinose dijaspore projektima za društveni i privredni razvoj na Kosovu („kolektivne doznake“) bi mogao da se ojača ukoliko donatori budu mogli da obezbede odgovarajuća sredstva ili

drugu podršku. Treba podržati učešće stručnjaka iz dijaspore na Kosovu u oblastima kao što su nastava, istraživanje, tehnološko ili poslovno savetovanje. Najverovatnije je da će pripadnici dijaspore da uspostave efikasne i trajne radne odnose.* Iako poslovna ulaganja pripadnika dijaspore i domaćinstava sa imigrantima zavise od, pre svega, celokupne klime ulaganja, više sredstava za pospešivanje ulaganja na centralnom i lokalnom nivou i pružanje stalne podrške će pomoći da postojeće politike budu efikasnije.

Konačno, migracija radne snage i mobilnost u Evropi bi umnogome pomogli humani razvoj na Kosovu. Potencijalne zemlje domaćini trebaju da razmotre stvaranje dodatnih prilika za imigrante radnike sa Kosova, a vlasti na Kosovu trebaju prioritetno da usvoje smernice koje je Evropska unija postavila za liberalizaciju viznog režima unutar Šengenske oblasti što bi, zauzvrat, omogućilo međunarodnu mobilnost za studiranje, rad, lečenje i razonodu.

*U tom kontekstu, vredno je napomenuti da je tekući Drugi projekat Anagažovanje pripadnika dijaspore u privredni razvoj (između 2012. i 2014. godine, <http://deed-ks.org>) koji realizuju Međunarodna organizacija za migracije i Program Ujedinjenih nacija za razvoj u bliskoj saradnji sa glavnom zainteresovanom stranom, Ministarstvom za dijasporu, ima za cilj da poveća potencijalni doprinos imigranata i pripadnika dijaspore privrednom i društvenom razvoju Kosova.

PRVO POGLAVLJE

1. UVOD: KAKO MIGRACIJA DOPRINOSI HUMANOM RAZVOJU?

Humani razvoj je proširenje ljudskih izbora kojima mogu da postignu svoj puni potencijal i vode visokokvalitetne živote, a humana mobilnost je proširenje ljudskih sloboda kako bi mogli da slede svoj životni plan, postignu svoje ciljeve i prave nezavisne izbore.¹

Današnjom skalom međunarodne migracije (ili humane mobilnosti) u svetu upadljivo vladaju imigranti koji čine oko 3% svetske populacije² ili 232 miliona ljudi.³ Prema rečima Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija Ban Ki-Moona: „Lice migracije se menja. Imigranti današnjice dolaze odn. idu na više mesta nego ikada pre. Žene čine skoro polovinu ukupnog broja imigranata. Jedan od svakih deset imigranata je mlađi od petnaest (15) godina. Četiri (4) od svakih deset (10) imigranata žive u zemljama u razvoju.“⁴

U međunarodnim raspravama o razvoju i mobilnosti se priznaje da migracija može da unaprediti životni standard i blagostanje uvodeći nove ugroženosti i troškove po imigrante, njihove porodice i zajednice iz kojih dolaze.⁵ „U krugovima u kojima se kreću kreatori politike postoji konsenzus o tome da je potrebno oblikovati pravu komplementarnu politiku i programe, među koje ubrajamo i one koje se odnose na socijalnu zaštitu u zemljama porekla, kako bi migracija (mobilnost) postala efikasan instrument za razvoj. U [...] izjavi, Generalni sekretar Ujedinjenih nacija je izjavio da međunarodna migracija može da postane pozitivna snaga za razvoj ako se podupre pravilnom politikom.“⁶

Tokom „Dijaloga na visokom nivou o međunarodnoj migraciji i razvoju“ koji je održan tokom 2013. godine, je navedeno osam tačaka aktivnog dnevnog reda i cilj da se osnuje „jeftiniji i produktivniji kooperativni sistem međunarodne migracije za sve zainteresovane strane koji je u skladu sa vladavinom prava i normama međunarodnog ljudskog prava“.⁷ Učesnici Dijaloga su pozvali međunarodnu zajednicu da: i) poboljša zaštitu ljudskih prava svih imigranata, ii) snizi troškove migracije, iii) prekine eksploataciju imigranata, među koju ubrajamo i trgovinu ljudima, iv) reši pitanje stradanja nasukanih imigranata, v) poboljša javno viđenje imigranata,

vi) integriše migraciju u dnevni red razvoja nakon 2015. godine u okviru novog niza ciljeva za održivi razvoj, i viii) ojača bazu dokaza o migraciji i unapredi partnerstva i saradnju među imigrantima.⁸

Proces po pitanju novih milenijumskih ciljeva razvoja nakon 2015. godine je i dalje fluidan, a ciljevi koji se odnose na migraciju predstavljaju rad u toku.

1.1 Humani razvoj, mobilnost i Kosovo

Nakon više od deset godina posle sukoba, Kosovo se nalazi na kritičnom raskršću gde se želja za stabilnom i prosperitetnijom budućnošću u kojoj se realizuju dalekosežne razvojne težnje kosi sa izjedajućim uticajem decenija zanemarivanja, malverzacija i diskriminacije.

U periodu posle sukoba 1999. godine, Kosovo je doživelo privredni oporavak. Stopa rasta bruto domaćeg proizvoda je tokom 2008. godine dosegla 5,4% i ponovo je u porastu (trenutno iznosi 4,3%) nakon globalne ekonomske krize koja je počela 2009. godine. Indeks humanog razvoja na Kosovu se takođe povećavao iz godine u godinu između 2007. i 2012. godine i to uglavnom zbog povećanog bruto domaćeg proizvoda⁹ i dužeg očekivanog trajanja života koji su usledili zbog poboljšanja u zdravstvenom sektoru.¹⁰ Međutim, uslovi na tržištu rada su i dalje teški, a stopa nezaposlenosti iznosi 28,1% za muškarce i 40,0% za žene.¹¹

Kosovo je doživljavalo migraciju sa dubokim implikacijama po razvoj zemlje kroz čitavu svoju istoriju. Smatra se da približno jedna trećina ljudi rođenih na Kosovu trenutno borave van teritorije Kosova, tako da je hitno potrebno da vlasti na Kosovu počnu da proaktivno učestvuju u međunarodnoj debati o migraciji i da razviju komplementarnu politiku i programe za migraciju i za održivi humani razvoj Kosova i njegovih građana.

Ministarstvo za dijasporu se već obavezalo na korišćenje preporuka ovog izveštaja za razvoj plana aktivnosti primene odobrene „Strategije za dijasporu i migraciju za period između 2013. i 2018. godine“.¹² Pored toga, centralna vlast i lokalna uprava pozdravljaju ovaj izveštaj i to posebno zbog činjenice da jedini građani Kosova od svih balkanskih naroda još uvek ne uživaju bezvizni režim putovanja u Evropu pošto uslovi iz Smernica¹³ nisu još uvek ispunjeni.

Ovaj izveštaj interesuje kako se mobilnost može preusmeriti u svojstvu sile za razvoj na Kosovu. U tom smeru, vršimo detaljnu analizu pitanja mobilnosti odn. migracije i humanog razvoja, među koje ubrajamo: demografiju, privredu, rodnu i društvenu uključenost, obrazovanje, zdravstvenu negu i učešće javnosti.

Izveštaj se oslanja na zaključke Izveštaja o humanom razvoju Programa Ujedinjenih nacija za razvoj za 2009. godinu pod nazivom „Prevazilaženje prepreka: humana mobilnost i razvoj“.¹⁴ Među glavne izvore podataka koji su korišćeni u svrhe ovog izveštaja ubrajamo: Anketu o prilivu doznaka na Kosovu tokom 2011. i 2013. godine¹⁵, Izveštaj Svetske banke o migraciji i privrednom razvoju za 2011. godinu,¹⁶ podatke anketa Pulsa javnosti Programa Ujedinjenih nacija za razvoj¹⁷ i Popis stanovništva na Kosovu iz 2011. godine.¹⁸

Nepostojanje pouzdanih podataka o migraciji predstavlja ogroman izazov. Neposredno preporučujemo dalje istraživanje stepena obrazovanja i, posebno, profesionalnog odn. radnog profila iseljenika kako bi se mogli proceniti potencijali za prenos znanja i umeća. Takođe je neophodno ažurirano istraživanje uticaja priliva doznaka na humani razvoj i spremnost primaoca doznaka da rade. Preporučuje se i treće polje daljeg istraživanja kako bi se bolje razumeli razlozi za ograničena ulaganja pripadnika dijaspore sa Kosova i kako bi se bolje proučili potencijalni sektori za buduća ulaganja. Uprkos potrebi za kreiranjem politike na osnovu dokaza i istraživanja, ističe se da su takođe važni i uticaj doznaka na održivi privredni i humani razvoj na Kosovu i uticaj migracije na prenos znanja i umeća od strane pripadnika dijaspore sa Kosova u mesto porekla.

1.2 Koncept Izveštaja o humanom razvoju na Kosovu tokom 2014. godine

Migracije i doznake imaju uticaj na humani razvoj. Naime, kada se pojedinci presele u inostranstvo, pred njima stoje širi životni izbori i širi nivo humanog razvoja. Pored toga, imigranti u inostranstvu stupaju u kontakte sa porodicom i prijateljima kod kuće na načine koji podupiru njihov humani razvoj, među koje ubrajamo i slanje doznaka. Kako bismo razumeli grubi opis vrednosti o kojima se ovde radi, izveštaj počinjemo pregledom istorije iseljenja sa Kosova i procenom broja pripadnika dijaspore.

U istom kontekstu razmatramo trenutne tokove migracije i namera o imigraciji aktuelnih stanovnika Kosova (Drugo poglavlje). U daljem, analiziramo makroekonomski efekat broja stanovnika Kosova koji žive u inostranstvu i nivoa primljenih doznaka (Treće poglavlje) i procenjujemo koliko je veća potražnja za robom i uslugama koje su proizvedene na domaćem tržištu uticala na nezaposlenost i plate u protekloj deceniji i osvrćemo se na moguće pojavljivanje „holandske bolesti“.¹⁹

Sledeće, analiziramo kako veći iznos doznaka utiče na materijalno blagostanje, siromaštvo i izdvajanja za obrazovanje i zdravstvenu zaštitu na nivou domaćinstva (Četvrto poglavlje).

Razmatramo situaciju imigranata žena i žena koje predvode domaćinstva, kako u zemlji tako i u inostranstvu, i razmatramo situaciju u kojoj su se našli stari ostavljeni u zemljama kao jednu od potencijalno ugroženih grupa (Peto poglavlje).

Takođe posmatramo kako doznake utiču na pohađanje nastave i pristup zdravstvenoj zaštiti na nivou domaćinstva (Šesto i Sedmo poglavlje).

U Osmom poglavlju ispitujemo ulogu međunarodne mobilnosti u promovisanju društvenog i političkog angažmana i razmatramo dosadašnje aktivnosti pripadnika dijaspore. U Devetom poglavlju predstavljamo moguće intervencije politike koje bi mogle da poboljšaju blagotvorne posledice migracije i doznaka na humani razvoj na Kosovu i razmatramo mere za učinkovitije uključivanje dijaspore.

DRUGO POGLAVLJE

2. EVOLUCIJA MODELA DEMOGRAFIJE I MIGRACIJA I PRIPADNICI DIJASPORE SA KOSOVA DANAS

Pored toga što direktno poboljšava blagostanje na Kosovu, migracija takođe ima uticaj na humani razvoj i to ne samo zbog toga što pripadnici dijas-pore šalju doznake, nego i zbog troškova koje snose tokom boravka na Kosovu, njihovih ulaganja na Kosovo, prenosa znanja i umeća, učešća u društvenim i političkim pitanjima, kao i podrške koju pružaju za mobilnost stanovnika Kosova po pitanju obrazovanja, zdravstvene zaštite i zapošljavanja. Nivo uticaja pripadnika dijas-pore zavisi od nekoliko faktora među koje ubrajamo i socijalno-ekonomske osobine imigranata, stepen njihove integracije u zemlju domaćina, kao i njihovu bliskost sa članovima porodice kod kuće.

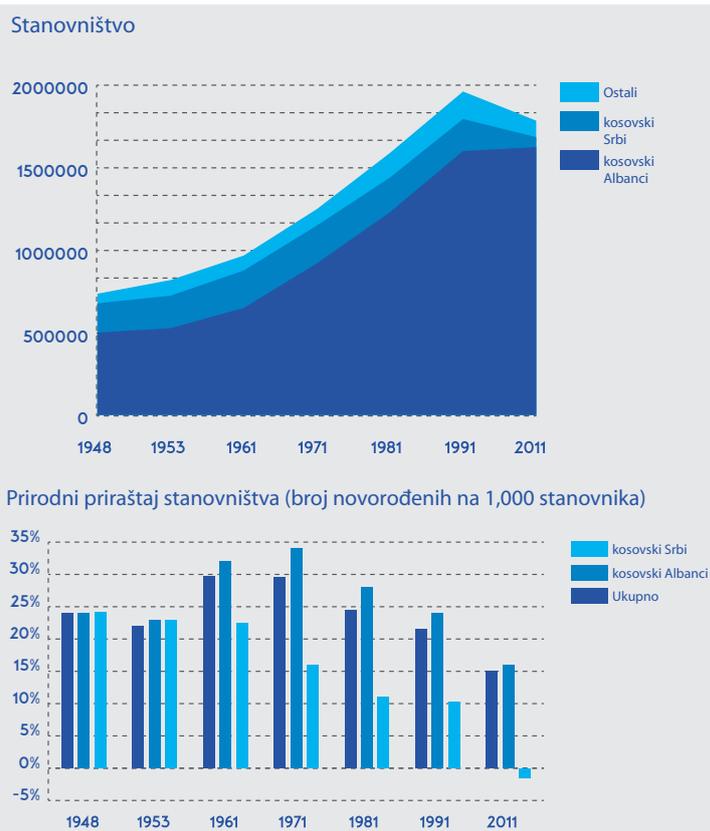
U ovom poglavlju, obraćamo pozorniju pažnju na modele demografije i migracije na Kosovu i način na koji migracija može da oblikuje životne izbore stanovnika Kosova. Pored toga, posmatramo i povratnike, kao i njihov potencijalni doprinos humanom razvoju na Kosovu.

2.1 Demografija, talasi migracije i dijaspora

Iseljenje se bolje razume u okviru šireg konteksta brzog rasta broja stanovnika na Kosovu od Drugog svetskog rata i dugoročnih promena u relativnom broju kosovskih Albanaca i kosovskih Srba, kao što pokazuju podaci predstavljeni na Slici 2.1. Iako je popis stanovništva na Kosovu vođen otprilike jednom svakih deset godina do 1991. godine, pouzdanost nekih podataka je upitna i nema doslednih informacija o tokovima migracije. S obzirom na ove izazove, i kao što se opisuje u Članku 2.1., Agencija za statistiku Kosova je koristila sopstvenu metodologiju i procenila broj pripadnika dijas-pore na oko 700,000 ljudi.

Kao što je opisano u Članku 2.1., izračunali smo i gornju (oko 579,000 kosovskih Albanaca, 175,000 kosovskih Srba i 120,000 pripadnika drugih etničkih grupa) i donju granicu broja pripadnika dijas-pore (oko 380,000 ljudi), iako se smatra da se razumnija procena broja ove populacije kreće u rasponu oko 700,000 lica što je procena koja je slična proceni Agencije za statistiku Kosova.

Slika 2.1. Demografska kretanja na Kosovu, period između 1948. i 2011. godine

Izvor: „Popis stanovništva, domaćinstava i porodičnih gazdinstava 2011. godine (konačni rezultati)“, Agencija za statistiku Kosova (2012. god., str. 16), Ljudi u pokretu.

Kao što pokazuju podaci predstavljeni na Slici 2.2.,²⁰ većina imigranata koja je dokumentovana za potrebe Popisa stanovništva iz 2011. godine boravi u inostranstvu od 1980. godine. Četiri jasne faze iseljenja sa Kosova koje su predstavljene na Slici 2.2. (i drugim izvorima podataka) su sledeće:²¹

- Period pre 1989. godine: nekvalifikovani mladići sa nižom stručnom spremom iz ruralnih delova Kosova su šezdesetih godina prošlog veka počeli da emigriraju u Nemačku i Švajcarsku kao gastarbajteri. Tokom ovog talasa migracije oni koji su emigrirali iz zemlje su slali kući novac koji se u najvećem delu ulagao u kuće.²² Talas migracije je nakratko minuo sedamdesetih godina prošlog veka kada su otvorena nova radna mesta u javnim i društvenim preduzećima na Kosovu. Tokom te faze svoje istorije, Kosovo je dobilo autonomni politički status u okviru bivše Jugoslavije što je popravilo ukupni politički i ekonomski položaj Albanaca.

Članak 2.1 Procena broja pripadnika dijaspore: pristup Agencije za statistiku Kosova

U Popisu stanovništva Kosova obavljenom u aprilu 2011. godine se navodi da na Kosovu živi 1,780,645 ljudi. Agencija za statistiku Kosova je procenila da se do aprila 2011. godine između 450,000 i 550,000 stanovnika Kosova svih etničkih pripadnosti iselilo iz zemlje. Agencija za statistiku Kosova je takođe napravila tri procene broja dece rođene van Kosova u emigrantskim porodicama u periodu između 1969. i 2011. godine na osnovu stope prirodnog priraštaja stanovništva i tradicionalnog modela porodice na Kosovu kako sledi:

- gornja procena: 172,520 dece,
- srednja procena: 153,978 dece,
- niža procena: 112,625 dece.

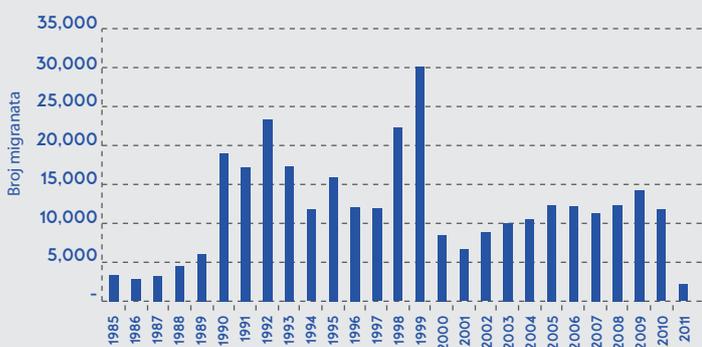
Agencija za statistiku Kosova smatra da srednja procena predstavlja stvarno stanje broja pripadnika dijaspore što dovodi do ukupne procene od 703,978 pripadnika dijaspore Kosova (između 1969. i aprila 2011. god.).

- Između 1989. i 1997. godine: autonomija Kosova je ukinuta i oko više od 150,000 albanskih radnika je otpušteno iz javnih službi i društvenih preduzeća. Kvalifikovaniji i obrazovaniji mladići iz ruralnih i urbanih oblasti počinju da migriraju sa Kosova u zemlje zapadne Evrope u potrazi za poslom, kao i da bi izbegli služenje vojske u Jugoslovenskoj narodnoj armiji. Migracija je smatrana za sredstvo bega od siromaštva i način da se članovima porodice koji su ostavljeni u zemlji poboljša kvalitet života slanjem doznaka.
- Između 1998. i 1999. godine: više od 800,000 ljudi beže iz zemlje kao izbeglice i to uglavnom u Albaniju, Zapadnu Evropu i Sjedinjene Američke Države.²⁵ Posle okončanja sukoba (juni 1999. god.), Kosovo doživljava brzi povratak raseljenog stanovništva.
- Posle 1999. godine: kako je na Kosovu postignuta politička stabilnost, imigraciona politika zemalja Zapadne Evrope je postala manje povoljna po stanovnike Kosova. U ovom periodu, talas iseljenja se uglavnom sastoji od: 1) migracija u svrhe ponovnog spajanja porodica, 2) ilegalne migracije nekvalifikovane i neobrazovane omladine, i 3) (privremene) legalne migracije visokokvalifikovanih i visookobrazovanih lica putem studijskih ili radnih aranžmana.

2.1.1 Socijalno-ekonomske osobine imigranata: obrazovni profil, starosna dob, rod i mesto porekla

Anketa Grupe za ekonomski razvoj koja je sprovedena 2009. godine čije rezultate predstavljamo u Tabeli 2.1. pokazuje da je više od 80% iseljenika koji

Slika 2.2 Protok migranata, period između 1980. i 2010. godine

Izvor: „Popis stanovništva, domaćinstava i porodičnih gazdinstava 2011. godine (konačni rezultati)“, Agencija za statistiku Kosova (2012. god., str. 16), Ljudi u pokretu.

Tabela 2.1 Stepen obrazovanja iseljenika tokom talasa iseljenja

Talas emigracije	Stepen obrazovanja pre migracije (u procentima)			
	Bez završenog osnovnog školskog obrazovanja	Niža stručna sprema	Srednja stručna sprema	Visoka stručna sprema
Period pre 1989. god.	0.0	2.7	79.5	17.8
između 1989. i 1997. god.	2.6	3.2	64.0	30.2
između 1998. i 1999. god.	0.0	3.0	58.2	38.8
Period posle 1999. god.	0.4	0.4	64.3	35.0
Ukupno	1.3	2.1	65.1	31.5

Izvor: Anкета o migracijama Grupe za ekonomski razvoj, 2009. god.

su napustili Kosovo pre 1989. godine imalo nižu i srednju stručnu spremu (u svom izveštaju iz 2009. godine, Svetska banka je napravila veću procenu od 90% ljudi).

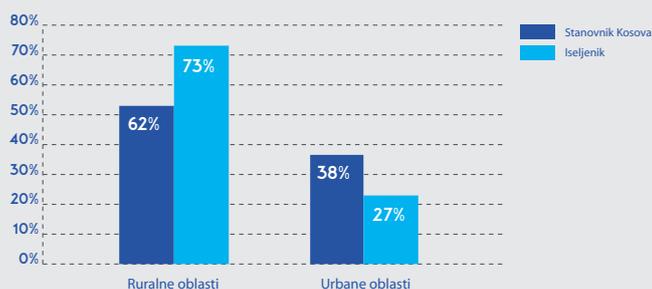
Broj iseljenika sa visokom stručnom spremom je značajno povećan sa 18% (koliko je iznosio u periodu između 1989. i 1997. god.) na 30% (u periodu između 1997. i 1998. god.). Dominacija imigranata sa srednjom stručnom spremom je takođe primećena i u Anketi o doznakama na Kosovu tokom 2012. godine. Međutim, Anketa o doznakama na Kosovu nije uzela u obzir informacije o stručnoj spremi imigranata u trenutku migracije, tako da se ne može izvršiti direktno poređenje ovih podataka sa podacima koji su predstavljani u anketi Grupe za ekonomski razvoj iz 2009. godine. Više pojedinosti u vezi obrazovanja i migracije su predstavljene u Šestom poglavlju.

Tabela 2.2 Prosečna starosna dob iseljenika u trenutku migracije i danas, podaci prema rodu

Talas migracije	Prosečna starost emigranta u trenutku migracije		Trenutna prosečna starosna dob emigranta	
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Period pre 1989. god.	25	20	52	45
između 1989. i 1997. godine	26	20	41	35
između 1998. i 1999. god.	27	25	37	36
Period posle 1999. god.	26	24	33	29
Ukupna prosečna starosna dob imigranata	25		38	

Izvor: Anketa o migracijama Grupe za ekonomski razvoj, 2009. god.

Slika 2.3 Odnos ruralnog i urbanog stanovništva: stanovništvo na Kosovu u poređenju sa emigrantskom populacijom (procentualni prikaz podataka)

Izvor: Anketa o doznakama na Kosovu za 2013. godinu

Prosečna starost iseljenika u trenutku migracije je ostala ista i iznosi oko 25 godina života (Tabela 2.2.), s tim da muškarci emigriraju u kasnijem dobu (26 godina) u odnosu na žene (22 godina). Ankete koje su nedavno obavljene pokazuju da mlađe osobe koje imaju više vremena da ostvare sve prednosti koje pruža migracija više smatraju da je migracija atraktivna.²⁶

Slični zaključci se primećuju i u podacima Ankete o doznakama na Kosovu tokom 2013. godine. Glave emigrantskih domaćinstava su 11,9 godina mlađe od glava domaćinstava na Kosovu (prosečna starosna dob 41 godina života u odnosu na 52,9 godina). Takođe se jasno vidi da migraciju u inostranstvo predvode snažne porodične veze. Naime, veliki broj muškaraca sa Kosova koji migrira stupa u brak sa ženama sa Kosova. Što se tiče, posebno mlađih, žena, one migriraju uglavnom radi stupanja u bračne vode. Podaci Ankete o doznakama na Kosovu za 2013. godinu ukazuju na manju rodnu neuravnoteženost među pripadnicima dijaspore: 57% iseljenika čine muškarci, 43,3% čine žene.²⁷ U isto vreme, rodna struktura među stanovnicima na Kosovu je sastavljena od 50,3% muškaraca i 49,7% žena. Ovo pitanje je detaljnije obrađeno u Petom poglavlju. Kao što to ilustruju podaci predstavljeni na Slici 2.3., više od 60% stanovništva Kosova dolazi iz ruralnih sredina, a njihov broj među emigrantskom populacijom prelazi 70% od ukupnog broja imigranata.

2.1.2 "Odliv" mozgova u odnosu na "priliv" mozgova

Pitanje kvalifikovanja odn. dequalifikovanja predstavlja važan aspekt migracije u smislu doprinosa matičnoj zemlji. Iako ne raspoložemo podacima o poslovima koje su imigranti obavljali pre nego što su napustili matične zemlje (obično se smatra da su bili kvalifikovana radna snaga), dalje istraživanje ovog pitanja je moguće poređenjem stepena obrazovanja imigranata pre migracije sa njihovim trenutnim zanimanjem. Rezultati ankete Grupe za ekonomski razvoj koje smo ranije objasnili ukazuju na daleko izraženije kvalifikovanje nego dequalifikovanje među pripadnicima dijaspore sa Kosova. U smislu ljudskog kapitala Kosova, vrsta migracije koje je Kosovo do sada doživelo ne predstavlja odliv mozgova. Međutim, s obzirom na veće stope nezaposlenosti omladine starosne dobi između 15 i 24 godina života na Kosovu (72%) u odnosu na ostatak radno sposobnog stanovništva, odliv mozgova

bi mogao da postane veća briga u budućnosti kada nezaposlena omladina može da postane naklonjenija ideji napuštanja zemlje.²⁸

2.2. Trenutni protok migracije

U ovom odeljku se oslanjamo na postojeće demografske modele, kao i na podatke o prilivu i odlivu stanovništva Kosova kako bismo predvideli buduće tokove iseljenja i posledice po tržište rada i druge oblasti.

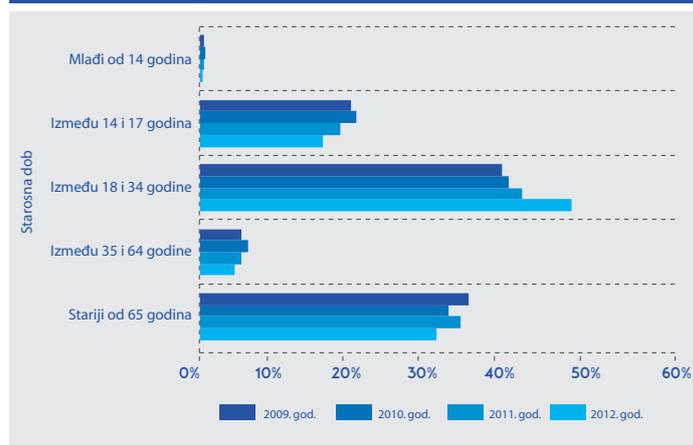
Nedavne studije pokazuju da je u poslednje vreme došlo do porasta stope migracije. Prema podacima Ankete o doznakama na Kosovu za 2012. godinu, 43% građana Kosova ima članove porodice koji žive u inostranstvu. Ovde primećujemo povećanje od 2011. godine kada je tako izjavilo 37% anketiranih porodica. Tokom 2012. godine, ukupno 22,4% porodica na Kosovu je izjavilo da primaju doznake od članova porodice.

Na osnovu podataka iz Popisa stanovništva iz 2011. godine, Kosovo ima najmlađe stanovništvo u Evropi čija prosečna starost iznosi 29,5 godine (prosečna starost u Evropskoj uniji je 2010. godine iznosila 40,9 godina). To znači da će migracija sa Kosova da se nastavi još neko vreme.²⁹ Iako ne raspolažemo preciznim podacima, nedavne procene pokazuju da godišnji broj iseljenika iznosi između 12,000 i 13,000 ljudi.³⁰

2.2.1. Azilanti

Kao što pokazuju podaci predstavljeni u Tabeli 2.3., između 2009. i 2012. godine je došlo do manjeg pada broja stanovnika Kosova koji su tražili azil u zemljama Evropske unije.³¹

Slika 2.4 Broj podnosilaca zahteva za azil prema starosnim grupama, period između 2009. i 2012. godine

Izvor: Statistički zavod Evropske zajednice³⁴

Međutim, Statistički zavod Evropske zajednice je prijavio da je tokom prve polovine 2013. godine došlo do četverostrukog povećanja broja azilanta sa Kosova u odnosu na isti period 2012. godine. Samo 4% od ukupno 2,460 zahteva za izdavanje azila je pozitivno rešeno.

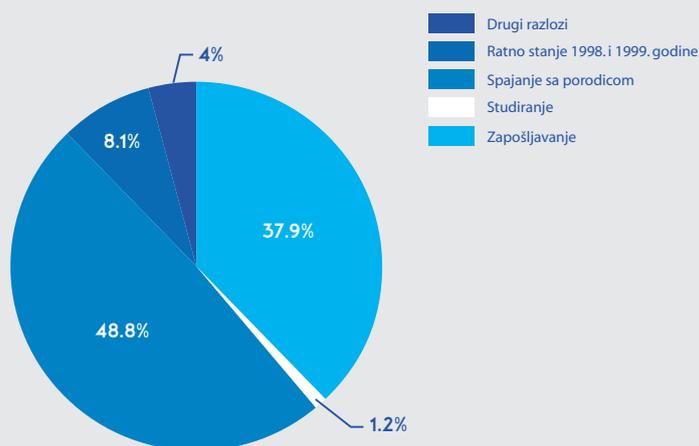
Velika većina podnosilaca zahteva za azil (nešto preko 64%) su starosne dobi između 18 i 34 godina života (Slika 2.4.).³² Visoka stopa nezaposlenosti među omladinom Kosova starosne dobi između 15 i 24 godine života (73%) verovatno predstavlja razlog zbog čega veliki broj mladih ljudi traži azil u zemljama Evropske unije.³³ Evropska kancelarija za podršku azilantima izveštava da 20% podnosilaca zahteva za azil sa Kosova dolazi iz zajednice Roma, Aškalija i Egipćana, 10% Srba i 70% Albanaca.³⁵

Tabela 2.3 Podnosioci zahteva za azil sa Kosova u zemljama Evropske unije i Šengena, period između 2009. i 2012. god.

Država	2009. god.		2010. god.		2011. god.		2012. god.		Ukupan broj po državama	Procenti po državama
	Broj	Procenat	Broj	Procenat	Broj	Procenat	Broj	Procenat		
Francuska	4,585	27.3	5,285	31.4	3,240	19.3	3,715	22.1	16,825	33.3
Belgija	2,505	25.6	3,225	32.9	2,325	23.7	1,745	17.8	9,800	19.4
Nemačka	1,910	22.4	2,200	25.8	1,890	22.1	2,535	29.7	8,535	16.9
Švedska	1,225	23.1	1,715	32.4	1,315	24.8	1,045	19.7	5,300	10.5
Mađarska	1,795	68.9	380	14.6	210	8.1	220	8.4	2,605	5.2
Austrija	1,295	50.5	605	23.6	350	13.6	315	12.3	2,565	5.1
Švajcarska	690	50.9	-	-	665	49.1	-	-	1,355	2.7
Italija	295	36.2	300	36.8	110	13.5	110	13.5	815	1.6
Luksemburg	140	20.9	170	25.4	150	22.4	210	31.3	670	1.3
Norveška	-	-	240	45.3	155	29.2	135	25.5	530	1.1
Druge	485	33.3	380	26.1	285	19.6	305	21.0	1,455	2.9
Ukupno	14,925	29.6	14,500	28.7	10,695	21.2	10,335	20.5	50,455	100.0

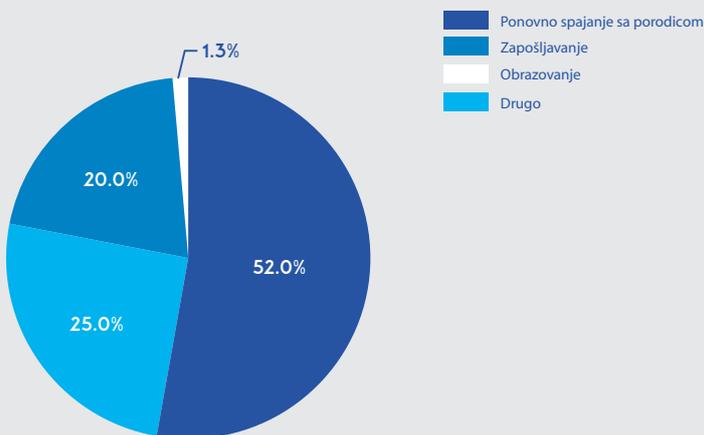
Izvor: Statistički zavod Evropske zajednice

Slika 2.5 Glavni razlozi za migraciju (procentualni prikaz podataka)

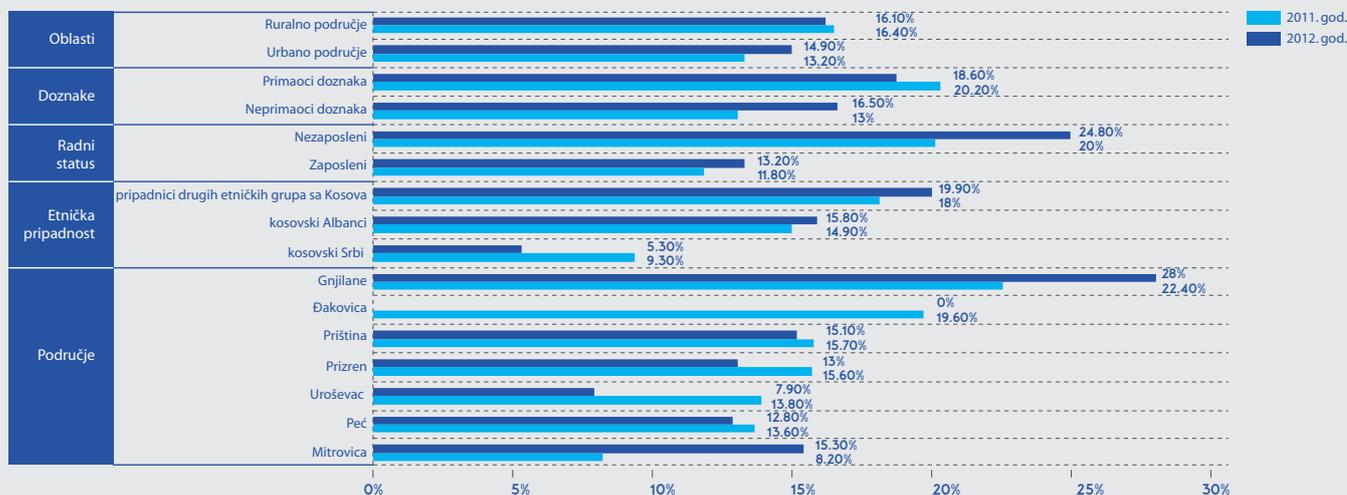
Izvor: Popis stanovništva na Kosovu 2011. god. (REKOS, 2011. god.).

Slika 2.6 Motivi za iseljenje podnosilaca zahteva za azil sa Kosova u zemlje članice Evropske unije, period između 2008. i 2012. godine

Izvor: Statistički zavod Evropske zajednic

Slika 2.7 Broj ispitanika koji su planirali da migriraju tokom 2012. i 2011. godine, podaci prema rodu, radnom statusu, boravištu, regionu i prijemu doznaka (procentualni prikaz podataka)

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Anкета o doznakama na Kosovu, 2011. i 2012. god.

Tabela 2.4 Planovi i razlozi za migraciju (procentualni prikaz podataka)

Godina	Domaćinstva koja planiraju da migriraju	Ekonomski razlozi	Ponovno spajanje sa porodicom	Školoвање
--------	---	-------------------	-------------------------------	-----------

Anketa o doznakama na Kosovu, 2011. god.	15%	70%	10%	2%
--	-----	-----	-----	----

Anketa o doznakama na Kosovu, 2012. god.	16%	86%	3%	2%
--	-----	-----	----	----

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Anкета o doznakama na Kosovu, 2011. i 2012. god.

Među ove podatke ubrajamo samo ona lica koja su registrovana kao podnosioci zahteva za azil u Evropskoj uniji. Sugerise se da bi ukupan broj azilanata mogao biti veći. Većina podnosilaca zahteva za azil sa Kosova se nalaze u Francuskoj, Nemačkoj i Belgiji (Tabela 2.3.). Većinu podnosilaca zahteva za azil u Belgiji i Francuskoj čine kosovski Albanci čine, dok većinu podnosilaca zahteva za azil u Nemačkoj i Švajcarskoj čine Romi, Aškalije i Egipćani.³⁶ Luksemburg i Švajcarska su primili veći broj zahteva za azil od kosovskih Srba od kojih većina dolazi iz Mitrovice i Gnjilana.

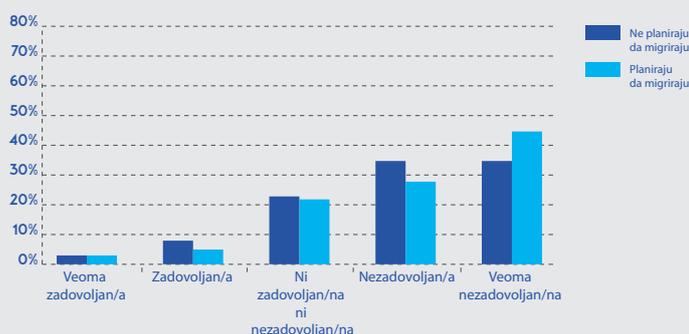
Od ukupnog broja podnosilaca zahteva za azil 59% čine muškarci, dok samo 41% čine žene. Broj žena podnosilaca zahteva za azil je nizak što se objašnjava činjenicom da su muškarci iz reda kosovskih Albanaca skloni obezbeđivanju azila i regulisanju dozvole boravka nakon čega ulažu napore za dovođenje porodice u zemlju domaćina.

2.2.2. Motivi za migraciju

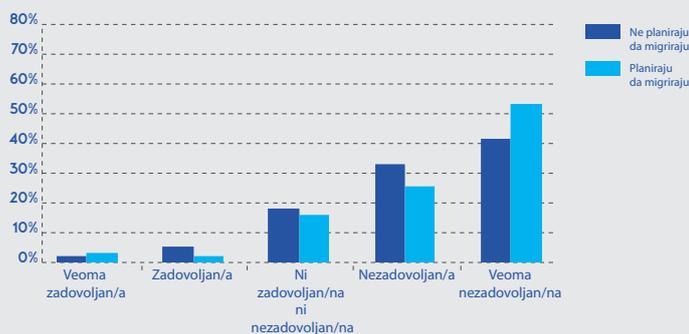
Smatra se da je od proglašenja nezavisnosti Kosova 2008. godine migracija sa Kosova motivisana ekonomskim razlozima (37,9%), ali je zapravo u većoj meri motivisana ponovnim spajanjem porodica (48,8%) (Slika 2.5.). Slično tome, podaci Statističkog zavoda Evropske zajednice (Slika 2.6.) pokazuju da obrazovanje dece i nade za bolju i bezbedniju budućnost takođe utiču na odluku o napuštanju zemlje.

Slika 2.8 Namere o migriranju zbog pravca u kojem se zemlja kreće

POLITIČKI PRAVAC (n=950)

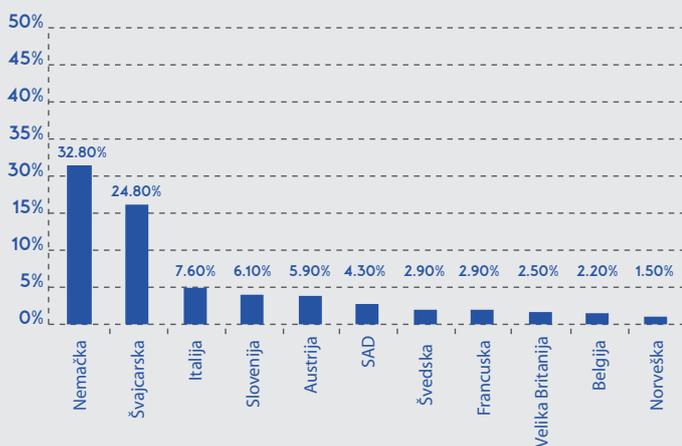

PRIVREDNI PRAVAC (n=950)

Izvor: Baza podataka Pulsa javnosti, 2012. god.

Slika 2.9 Distribucija iseljenika po zemljama

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Anкета o doznakama na Kosovu za 2012. godinu.

Kao što pokazuju podaci koji su prikazani u Tabeli 2.4., veliki broj građana i dalje razmatra migraciju kao najbolje rešenje za loše ekonomske uslove. Tokom 2012. godine, 86% onih koji su planirali da migriraju su to činili u ekonomske svrhe.

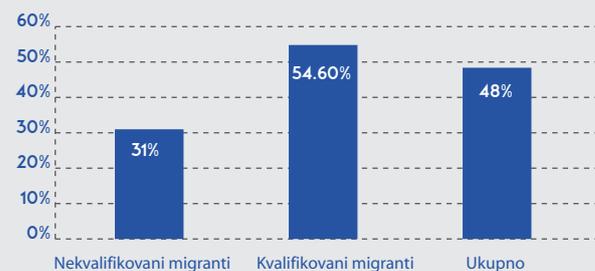
Podaci pokazuju da se ovde radi o značajnom povećanju od 2011. godine kada je samo 70% ispitanika kao razlog za migraciju navelo nepovoljnu ekonomsku klimu što možda predstavlja pokazatelj lošeg privrednog učinka zemlje. Slika 2.7. prikazuje skup podataka o planovima za migraciju, među kojima se nalaze i podaci o statusu zaposlenosti, mestu stanovanja, itd. Najveći broj onih koji planiraju da migriraju dolazi iz Gnjilana (28%) i Đakovice (19,6%).

Slika 2.10 Radni status glave domaćinstva u migraciji

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Anкета o doznakama na Kosovu, 2011. i 2012. god.

Slika 2.11 Planovi o povratku, podaci po kvalifikacijama migranata

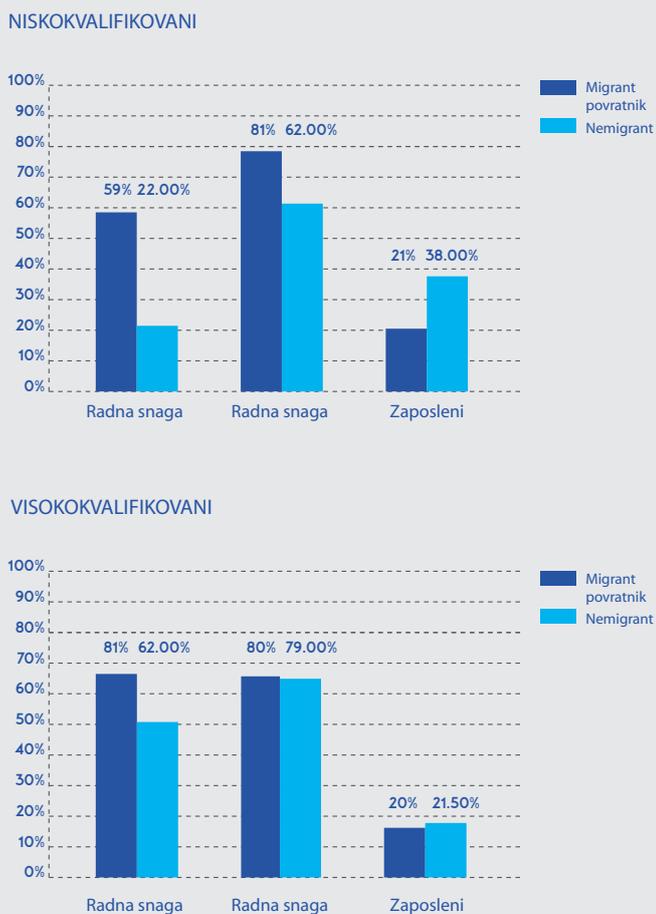
Među kvalifikovane imigrante ubrajamo one koji obavljaju stručne i poslove na rukovodećim položajima, dok među nekvalifikovane ubrajamo one koji se nalaze na radnim mestima za čije izvršenje nisu potrebne kvalifikacije. Među kategoriju ispitanika „planiraju da se vrate“ ubrajamo ispitanike koji su izjavili da će se vratiti na Kosovo, a među kategoriju ispitanika „ne planiraju da se vrate“ ubrajamo ispitanike koji su na pitanje o povratku odgovorili sa „Ne“ i „Nisam siguran/na“.

Izvor: Anкета Grupe za ekonomski razvoj o migracijama, 2009. god. i sopstveni proračuni autora.

2.2.3. Svrha migracije

Naš pregled istorije migracije sa Kosova (Odeljak 2.1.) i naša analiza trenutnih tokova migracije (Odeljak 2.2.) su identifikovali faktore „pritiska i odvlačenja“ kao važne predvodnike migracije. Iako je razlika između ova dva pojma intuitivnija nego što je analitički rigorozna, jasno je da su politička

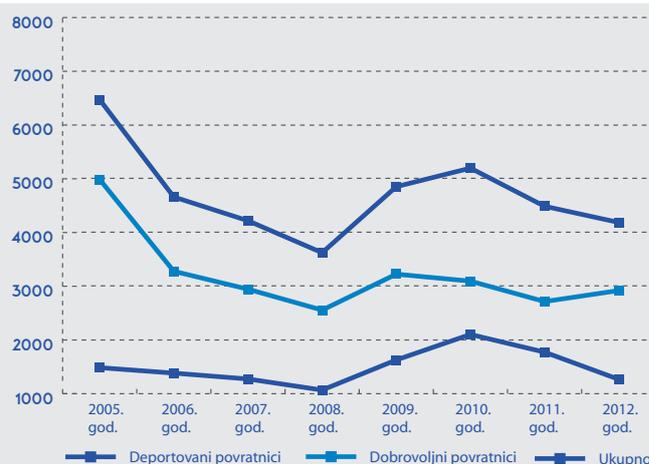
Slika 2.12 Stopa zaposlenosti migranata povratnika

Izvor: Anketa Svetske banke o migracijama, 2009. god. (Svetska banka, 2010. god.).

i socijalno-ekonomska zbivanja devedesetih godina prošlog veka „pritisli“ mnoge da odu sa Kosova. Analiza podataka Pulsa javnosti Kosova (oktobar 2012. god.) pokazuje da namera za iseljenje ne varira mnogo prema stepenu obrazovanja, iako oni sa visokom stručnom spremom (17 i više godina) češće nameravaju da se ise sa Kosova. Više žena nego muškaraca starijih od 17 godina izjavljuje da nameravaju da migriraju. Razvedene žene su izrazile veću nameru da migriraju od pripadnika drugih demografskih grupa. Pored toga, utvrđeno je da žene sa nižom stručnom spremom, one sa manje od niže stručne spreme i one sa visokom stručnom spremom planiraju da migriraju u većem broju od muškaraca sa istim stepenom obrazovanja. Anketa je takođe pokazala da namera o migraciji znatno varira prema radnom statusu ispitanika. Kao što se moglo i očekivati, mnoga nezaposlena ili povremeno zaposlena lica nameravaju da migriraju (51% i 40%). Međutim, ono što više iznenađuje je da 38% onih koji rade u privatnim preduzećima nameravaju da migriraju u odnosu na samo 17% onih koji rade u javnim preduzećima.³⁷

Slika 2.13 Dobrovoljna i prisilno vraćena lica, period između 2005. i 2012. godine

Izvor: Podaci granične policije Ministarstva unutrašnjih poslova iz 2013. godine. „Prošireni profil migracije“, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Odeljenje za državljanstvo, azilante i migraciju, 2013. god.

Namere o migraciji takođe variraju prema nivou zadovoljstva političkim statusom Kosova. Kao što pokazuju podaci predstavljeni na Slici 2.8., nedavno istraživanje javnog mnjenja je pokazalo da 44% ispitanika koji su izjavili da su „veoma nezadovoljni“ političkim pravcem Kosova tvrde da planiraju da emigriraju.

2.2.4 Trenutna lokacija

Većina pripadnika dijaspora živi u Nemačkoj i Švajcarskoj, zatim Sloveniji, Italiji, Austriji i Sjedinjenim Američkim Državama.³⁸ Slika 2.9. prikazuje geografsku distribuciju pripadnika dijaspora koja proitilazi iz velikog broja anketa koje su sprovedene u protekle tri godine.³⁹

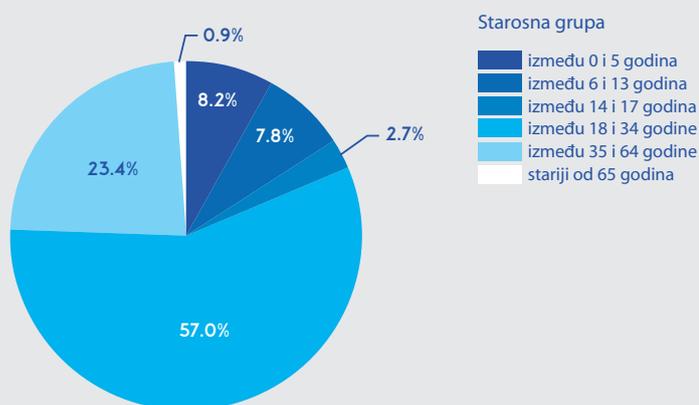
2.3 Povratak imigranata

Velika većina imigranata je zaposlena (Slika 2.10.). Među onima koji trenutno planiraju da se vrate kući, 54,6% obavlja stručne i poslove na rukovodećim položajima (Slika 2.11.). Imigranti povratnici su skloniji obavljanju visokostručnih poslova od trenutnih imigranata (Slika 2.12.).⁴⁰

Među kvalifikovane imigrante ubrajamo one koji obavljaju stručne i poslove na rukovodećim položajima, dok među nekvalifikovane ubrajamo one koji se nalaze na radnim mestima za čije izvršenje nisu potrebne kvalifikacije. Među kategoriju ispitanika „planiraju da se vrate“ ubrajamo ispitanike koji su izjavili da će se vratiti na Kosovo, a među kategoriju ispitanika „ne planiraju da se vrate“ ubrajamo ispitanike koji su na pitanje o povratku odgovorili sa „Ne“ i „Nisam siguran/na“.

Kvalifikovani imigranti povratnici će verovatno da poboljšaju zalihe ljudskog kapitala i humanog razvoja na Kosovu. Studije su pokazale da je moguće da su imigranti skloni akumuliranju kapitala, znanja i veština pre povratka kući. U Popisu stanovništva iz 2011. godine se jasno vidi da su povratnici znatno kvalifikovaniji od mesnog stanovništva. Nažalost, visoka stopa nezaposlenosti na Kosovu može da znači da tržište rada nije u stanju da apsorbuje sve povratnike, iako privatna preduzeća u poslednje vreme počinju da tvrde da manjak kvalifikovane radne snage predstavlja ozbiljan problem za razvoj preduzeća, posebice na polju zapošljavanja na radna mesta na visokom nivou.⁴¹ Više reči o apsorpcionoj stopi tržišta rada u Trećem poglavlju.

Slika 2.14 Dobrovoljna i prisilno vraćena ponovo primljena lica, podaci po starosnoj grupi, procentualni prikaz podataka, 2012. godine

Izvor: Podaci granične policije Ministarstva unutrašnjih poslova iz 2013. godine. „Prošireni profil migracije“, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Odeljenje za državljanstvo, azilante i migraciju, 2013. god.

2.3.1 Dobrovoljni i prisilni povratak

Prema podacima Međunarodne organizacije za migracije, ukupno 200,591 imigranata je primilo pomoć kod povratka kući između juna 1999. godine i decembra 2012. godine. Najveći broj dobrovoljnih povratnika dolazi iz Nemačke (42,4% ili 85,047 lica), a zatim iz Švajcarske (17,3% ili 34,653 lica). Na osnovu ovih podataka se pretpostavlja da se na Kosovo godišnje vrati između 4,000 i 5,000 ljudi.⁴² Broj prisilnih povrataka je mnogo veći od broja dobrovoljnih povrataka (Slika 2.13.). Od ukupnog broja povratnika, 70% su deportovani ili su primorani da se vrate u zemlju što ukazuje na nizak nivo spremnosti na povratak samo po sebi i donekle se kosi sa zaključcima ostalih podataka i ispitivanja javnog mnjenja.

2.3.1 Dobrovoljni i prisilni povratak

Godine 2011. je sprovedena studija o namerama studenata predzadnje i zadnje godine fakulteta u Albaniji, Kosovu i Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji da migriraju. Pokazalo se da 50% onih koji planiraju da se isele sa Kosova imaju tri glavna razloga: obrazovanje, rad i život u inostranstvu. Njihova spremnost da se vrate na Kosovo je obećavajuća pošto 51% tih ispitanika tvrdi da bi se vratili u zemlju odmah nakon završetka studija. Ovakvi zaključci ukazuju na potrebu za merama politike koje će privući visoko obrazovane imigrante sa Kosova da se vrate u zemlju.

DRUGO POGLAVLJE: OSNOVNI ZAKLJUČCI

- Od kraja šezdesetih godina prošlog veka migracija sa Kosova se javljala u četiri talasa. U prvo vreme, uglavnom su mladići tražili bolje mogućnosti za zaposlenje u inostranstvu. Od 1989. godine, pogoršanje političke klime i porast nezaposlenosti među kosovskim Albancima su doveli do većeg egzodusa stanovništva sa Kosova tokom kojeg se velika većina imigranata preselila uglavnom u Švajcarsku i Nemačku. Tokom rata koji je trajao između 1998. i 1999. godine, mnogi pojedinci su potražili utočište u susednim zemljama, ali i širom Zapadne Evrope. Veliki deo tih izbeglica se vratio na Kosovo nakon stabilizacije stanja u zemlji, međutim, od 2000. godine se primećuje postojan odliv imigranata koji je usledio kao odgovor na visoke stope nezaposlenosti i nepostojanje ekonomskih prilika na Kosovu.
- Migracija i veze sa pripadnicima dijaspore prožimaju Kosovo. Oko 40% stanovnika Kosova imaju članove porodice koji žive u inostranstvu, dok jedna od svake četiri porodice prima doznake.
- Broj iseljenika sa visokom stručnom spremom je značajno povećan u periodu između sedamdesetih i devedesetih godina prošlog veka zbog čega glave domaćinstava u iseljensktvu sada imaju nešto malo veću stručnu spremu od glava domaćinstava na Kosovu. U proseku, pripadnici dijaspore su mlađi od stanovnika Kosova. Glave domaćinstava u iseljensktvu imaju u proseku 41 godina u odnosu na 53 godina koliko imaju glave domaćinstava na Kosovu.
- Mnogi iseljenici nastavljaju sa obrazovanjem u inostranstvu ili stiču odgovarajuće veštine obavljanjem poslova na radnim mestima za koje su potrebne odgovarajuće kvalifikacije. Oni iseljenici koji planiraju da se vrate su kvalifikovaniji od onih koji se ne vraćaju, što sugerise moguće prednosti po Kosovo.
- Tokom prve polovine 2013. godine, uspešno je rešeno samo 4% od ukupno 2,460 odluka po podnosiocima zahteva za azil u Evropsku uniju sa Kosova. Visoka stopa odbijanja i sledstveni povratak podnosilaca zahteva za azil predstavljaju važne izazove za vlasti na Kosovu i liberalizaciju viznog režima sa Evropskom unijom. Zahtevi za azil i sledstveni povratak otežavaju procenu trenutnog neto protoka migracije na Kosovu.
- Među motivima za migraciju trenutno prevladava ponovno spajanje sa porodicom i to uglavnom zato što predstavlja jednu od nekoliko pravnih mogućnosti za iseljenje koje stanovnicima Kosova trenutno stoje na raspolaganju. Zaposlenje u inostranstvu predstavlja osnovni motiv za migraciju mnoštva iseljenika, zato što spajanje porodica često zavisi od prethodnog iseljenja člana porodice zbog isključivo ekonomskih razloga.
- Istraživanja javnog mnjenja pokazuju da oko polovine lica između 18 i 36 godina starosti (i više od jedne trećine ispitanika) planiraju da migriraju. Glavni razlog za to je nepovoljna ekonomska situacija u porodicama potencijalnog migranta (81%). Nezaposlena ili povremeno zaposlena lica posebno nameravaju da se iseles iz zemlje (51% i 40%). U odnosu na samo 17% onih koji rade u javnim preduzećima, 38% onih koji rade u privatnim preduzećima nameravaju da migriraju. Namera za iseljenje ne varira mnogo prema stepenu obrazovanja, iako je postojanija kod onih sa visokom stručnom spremom (17 i više godina).

TREĆE POGLAVLJE

3. MIGRACIJE, DOZNAKE I PRIVREDNI RAZVOJ KOSOVA

Među finansijske transakcije dijaspore ubrajamo doznake, troškove koje imigranti snose tokom boravka na Kosovu i međunarodna ulaganja koja sprovode ili omogućavaju pripadnici dijaspore. S obzirom na veliki broj pripadnika dijaspore u odnosu na broj stanovništva koje živi na Kosovu (oko 700,000 pripadnika dijaspore na 1,8 miliona stanovnika Kosova) ekonomski uticaj ovih transakcija je veliki u odnosu na domaću proizvodnju Kosova i vrlo istaknut na nivou međunarodnih priliva rezervi na Kosovo.⁴³ Naime, 2012. godine su samo lične doznake iznosile 17% bruto domaćeg proizvoda što je dovelo do toga da je Kosovo postalo jedan od 15 najvećih primalaca doznaka širom sveta u odnosu na veličinu domaće privrede.⁴⁴

Doznake jačaju potražnju za uvezenim i robama i uslugama domaće proizvodnje, podižu cene i, na posletku, plate širom privrede na Kosovu što doprinosi tranziciji Kosova sa ekonomskog oporavka nakon sukoba na uključivi rast koji predvode ulaganja što predstavlja preduslov za humani razvoj.

U ovom poglavlju razmatramo makroekonomsku ulogu doznaka i drugih priliva rezervi od dijaspore i njihov uticaj na humani razvoj na Kosovu.⁴⁵ Poglavlje počinjemo pregledom ključnih makroekonomskih pokazatelja (Odeljak 3.1.), potom razmatramo evoluciju glavnih međunarodnih priliva rezervi dijaspore (Odeljak 3.2.). Na toj podlozi vršimo analizu makroekonomskih uticaja ovih priliva (Odeljak 3.3.).

3.1 Ključni makroekonomski pokazatelji

Od sredine prve decenije 21. veka, bruto domaći proizvod na Kosovu se kretao prosečnim godišnjim rastom između 3% i 4% (Tabela 3.1.). U porastu bruto domaćeg proizvoda su važnu ulogu igrale i doznake koje su do izvesne mere nadoknadile nedostatak prihoda od izvoza na Kosovu.

Uprkos rastu bruto domaćeg proizvoda iz godine u godinu, privreda Kosova nije otvorila dovoljno radnih mesta kako bi smanjila stopu nezaposlenosti čije su stope dosegle do 70% među mladim ljudima (između 15 i 24 godina starosti).⁴⁶ Tokom perioda između 2004. i 2009. godine, prosečna stopa nezaposlenosti je ostala na prosečnih 44%. Iako je trenutna procena stope nezaposlenosti nešto niža i kreće se na stopi od 35%. Međutim, pošto ne postoje naznake da je stopa nezaposlenosti zapravo smanjena, ta stopa se uzima, pre svega, zbog metodoloških promena obračunavanja.⁴⁷ Srodne opasnosti od siromaštva i društvene isključenosti koje proističu

Slika 3.1 Stopa nezaposlenosti, period između 2004. i 2012. godine (procentualni prikaz podataka)

Izvor: Agencija za statistiku Kosova, izdanja iz više godina.

Tabela 3.1 Ključni makroekonomski pokazatelji (period između 2004. i 2012. god.)

Pokazatelj	2004. god.	2005. god.	2006. god.	2007. god.	2008. god.	2009. god.	2010. god.	2011. god.	2012. god.
BDP (u milionima evra)	2912	3003	3120	3461	3940	4008	4291	4776	4916.4
BDP po glavi stanovnika (u evrima)	1813	1834	1875	2046	2291	2293	2418	2650	2721
Realni rast BDP-a (u procentima)			3.4%	8.9%	7.2%	3.5%	3.2%	4.4%	2.5%
Potrošnja	110.3%	112.1%	111.1%	110.3%	110.3%	107.3%	106.2%	105.2%	106.9%
Ulaganja	24.1%	24.1%	25.6%	25.9%	27.8%	29.0%	31.3%	32.1%	31.4%
Bruto ulaganja u osnovna sredstva	20.0%	19.7%	21.1%	21.5%	23.8%	25.6%	27.8%	28.8%	28.2%
Neto izvoz	-34.4%	-36.2%	-36.7%	-35.9%	-38.0%	-36.4%	-37.5%	-37.2%	-35.1%
Bilans tekućeg računa	-7.2%	-8.2%	-7.2%	-6.2%	-11.7%	-9.3%	-12.0%	-13.8%	-7.7%
Bruto priliv doznaka*	12.3%	13.9%	15.0%	14.9%	15.4%	14.6%	13.6%	12.2%	19.4%
Bruto priliv transfera vlade	12.8%	11.6%	10.3%	7.1%	5.7%	8.1%	7.4%	6.7%	8.2%
Unutrašnji neto priliv direktnih stranih ulaganja	1.5%	3.6%	9.4%	12.7%	9.3%	7.3%	8.5%	8.3%	4.7%
Neto iznos grešaka i propusta	4.4%	5.8%	7.7%	5.9%	4.1%	4.0%	5.1%	5.0%	4.9%

Izvor: Agencija za statistiku Kosova (2013a) i Centralna banka Kosova (2013a).

Napomena: U ovoj tabeli među doznake ubrajamo doznake radnika i kompenzacije zaposlenih.

od rasprostranjene nezaposlenosti (naročito među mladima) predstavljaju glavne pretnje za budući humani razvoj na Kosovu. Uvoz robe i usluga je neprestano premašivao izvoz sa Kosova. Veliki trgovinski deficit (2,073 miliona evra, Tabela 3.2.)⁴⁸ je nadoknađen, među drugim faktorima, suficitom u trgovačkim uslugama od 346 miliona evra (među koji ubrajamo troškove koje imigranti snose tokom boravka na Kosovu), suficitom u prihodima u iznosu od 214 miliona evra do kojeg je došlo uglavnom zbog kompenzacije zaposlenih (stanovnici Kosova koji rade za poslodavce koji nemaju prebivalište na Kosovu), doznaka radnika od 519 miliona evra, transfera za vladu u visini od 402 miliona evra, „drugih transfera“ u visini od 274 miliona evra (među koje ubrajamo i nevladine organizacije), direktnih stranih ulaganja u visini od 216 miliona evra i „grešaka i propusta“, ili, u suštini, nestalih priliva međunarodnih rezervi među koje obično ubrajamo transfere imigranata u gotovom novcu ili u naturi u visini od 239 miliona evra (Program Ujedinjenih nacija za razvoj, 2012. god., Svetska banka, 2010a). U sledećem odeljku pobliže posmatramo evoluciju najvažnijih među gore navedenim prilivima.

3.2 Priliv međunarodnih rezervi dijaspore

3.2.1 Doznake radnika i kompenzacije zaposlenih

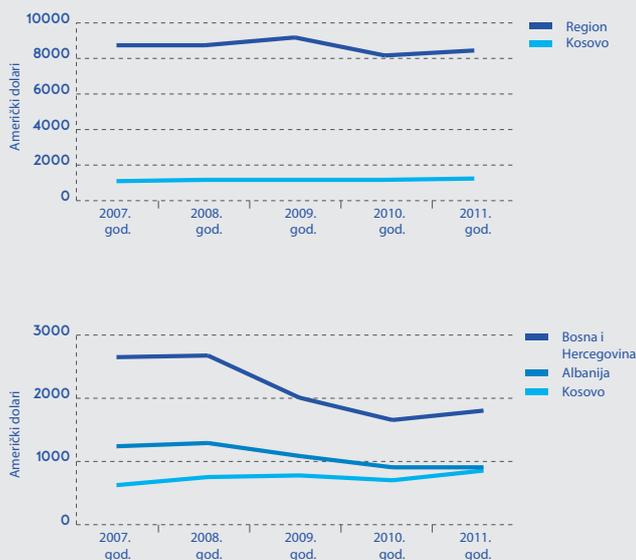
Izraz „doznake radnika“ se odnosi na transfere pripadnika dijaspore sa Kosova koji su zaposleni u drugim zemljama i koji se smatraju stanovnicima svojih zemalja domaćina, odnosno to su ljudi koji žive u inostranstvu duže od godinu dana. Nasuprot tome, među „kompenzacije zaposlenih“ ubrajamo prihode od poslodavaca na Kosovu koji, sa tehničke tačke gledišta, nemaju prebivalište u zemlji, kao i prihode od privremenog zaposlenja u inostranstvu. Među takve kompenzacije ubrajamo plate civilnih službenika vojnih snaga NATO-a na Kosovu. Ukupan priliv doznaka radnika se postepeno povećavao sa 357 miliona evra koliko je iznosio 2004. godine na 609 miliona evra koliko je iznosio tokom 2008. godine i na kojem nivou je više-manje i ostao.⁴⁹ Ukupan iznos kompenzacija zaposlenih se povećao sa 143 miliona evra koliko je iznosio 2004. godine na 220 miliona evra tokom 2012. godine.⁵⁰ Zbog toga kažemo da su doznake imigranata predstavljale stabilan izvor eksternog finansiranja u poređenju sa mnogim drugim stavkama u finansijskim računima među koje ubrajamo i direktna strana ulaganja.

Tabela 3.2 Neto iznos eksternih finansijskih priliva, period između 2004. i 2012. godine (u milionima evra)

Pokazatelj	2004. god.	2005. god.	2006. god.	2007. god.	2008. god.	2009. god.	2010. god.	2011. god.	2012. god.
Tekući račun	-208	-247	-226	-214	-461	-374	-516	-658	-380
Roba i usluge	-1001	-1087	-1144	-1242	-1498	-1419	-1565	-1793	-1727
Roba	-983	-1079	-1173	-1353	-1650	-1652	-1752	-2059	-2073
Usluge	-18	-8	29	111	152	232	187	266	346
Putovanja	27	37	57	97	125	196	222	236	309
Prihod	138	139	159	186	164	62	67	114	154
Kompenzacije zaposlenih	142	145	147	155	175	169	172	208	214
Dohodak od ulaganja	-4	-6	12	31	-11	-107	-105	-94	-60
Tekući transferi	655	700	759	842	873	983	982	1021	1192
Centralna vlast	372	348	320	245	224	323	320	322	402
Drugi sektori	283	352	439	597	650	660	663	699	791
Doznake radnika	219	289	372	519	523	475	493	489	519
Ostali transferi	64	64	67	78	127	185	170	179	274
Kapitalni i finansijski račun	79	73	-15	11	299	213	297	420	140
Kapitalni račun	22	19	21	17	10	100	21	42	13
Finansijski račun	58	54	-36	-6	288	113	276	378	127
Direktna ulaganja	43	108	289	431	342	281	331	379	216
Portfeljna ulaganja	-32	-18	-65	-34	-110	-124	-49	-57	-185
Ostala ulaganja	-66	-69	-182	-108	75	-138	47	-6	363
Rezervna aktiva	113	32	-78	-294	-18	95	-53	61	-267
Neto iznos grešaka i propusta	129	175	241	203	162	160	218	240	239

Izvor: Centralna banka Kosova (2013. god.)

Slika 3.2 Kretanja doznaka na Kosovu i regionu (u tekućim američkim dolarima)*

*Prema indikatorima svetskog razvoja, lične doznake se sastoje od ličnih transfera i kompenzacija zaposlenih. Platni bilans na Kosovu ukazuje da lični transferi nisu ograničeni samo na doznake radnika (Tabela 3.2.) zato što među njih ubrajamo sva primanja pojedinaca na Kosovu od lica koja nemaju prebivalište na Kosovu bez obzira na izvor prihoda pošiljaoca (ne samo prihod od rada, nego, takođe, prihode od preduzetništva ili imovine, socijalnih davanja, itd.). Izvor: Svetska banka (2013c) i baza podataka Svetske banke.

Kao što se može videti u podacima predstavljenim na Slici 3.2., doznake imigranata sa Kosova su se pokazale izuzetno otpornim pred nedavnom finansijskom krizom. To se najvećim delom može pripisati činjenici da se većina imigranata sa Kosova nalazi u Nemačkoj i Švajcarskoj koje su mnogo manje pogođene finansijskom krizom od, na primer, Grčke i Italije gde borave mnogi drugi albanski imigranti. Međutim, stopa priliva doznaka može da doživi pad u srednjoročnom ili dugoročnom periodu jer razgovori održani u sklopu mnogih fokusnih grupa u Švajcarskoj pokazuju da porodice iz dijaspore postaju sve preokupiranije sopstvenom integracijom u zemljama domaćinima, uključujući školovanje sopstvene dece i kupovinu nekretnina.⁵¹ Ovo pitanje je podrobnije obrađeno u Osmom poglavlju. Studije pokazuju da slanje doznaka obično dosegne vrhunac oko 10 do 11 godina posle migracije, nakon čega njihovo slanje postepeno počinje da opada.⁵²

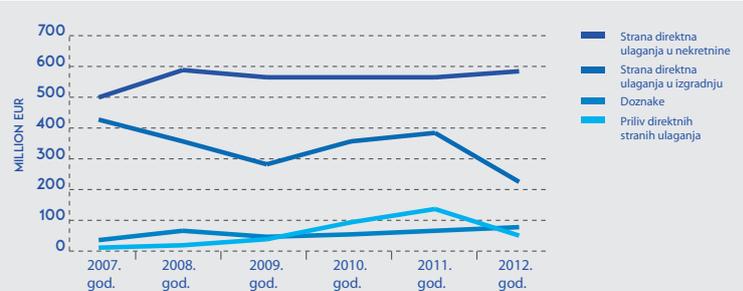
3.2.2 Troškovi koje imigranti snose tokom boravka na Kosovu

Kosovo uživa izrazito veliki broj turističkih poseta pripadnika dijaspore posebno tokom zimskog i letnjeg raspusta. Bruto priliv rezervi od turističkih usluga se konstantno povećavao od početka prve decenije 2000. godine da bi 2012. godine, u vreme kada je broj poseta radnika međunarodnih agencija Kosovu

(među koje ubrajamo i radnike nevladinih organizacija, Ujedinjenih nacija, itd.) smanjen, dostigao nivo od 382 miliona evra.⁵³ Broj drugih posetilaca Kosovu je veoma mali tako da se značajan, ako ne i dominantan, deo ovog prihoda pripisuje pripadnicima dijaspore.

Prema studiji koju je 2012. godine sproveo Program Ujedinjenih nacija za razvoj, više od 90% anketiranih iseljenika sa Kosova posećuju Kosovo jednom ili više puta tokom godine gde borave između dve nedelje i mesec dana.⁵⁴ Visina njihovih prosečnih rashoda na Kosovu iznosi 2,352 evra (po ispitaniku), što je iznos koji je neznatno manji od bruto domaćeg proizvoda Kosova po glavi stanovnika za 2012. godinu.⁵⁵

Slika 3.3 Poređenje priliva direktnih stranih ulaganja u izgradnju i nekretnine sa ukupnim iznosom direktnih stranih ulaganja i doznaka (u milionima evra)

Izvor: Centralna banka Kosova, 2013. god.

U srednjoročnom ili dugoročnom periodu, učestalost poseta pripadnika dijaspore Kosovu će zavisiti od toga kako se budu razvijale njihove veze sa prijateljima i rođacima na Kosovu i njihova emocionalna vezanost za zemlju. U tom pogledu bi pomogle politike vlade za ojačavanje veza sa pripadnicima dijaspore (Odeljak 9).

3.2.3 Direktna strana ulaganja

Direktna strana ulaganja su veoma važna kako bi se finansirala kapitalna ulaganja i povećao izvoz je na Kosovu postoje visoke kamatne stope, kao i negativna stopa domaće štednje.⁵⁶ Između 2005. i 2012. godine, nivo direktnih stranih ulaganja na Kosovu je oscilirao između 108 miliona evra i 431 miliona evra godišnje što je odgovaralo iznosu između 3,6% i 12,7% bruto domaćeg proizvoda.⁵⁷ Veliki deo ovoga se odnosio na proces privatizacije bivših državnih preduzeća koja su se bavila rudarstvom i drugim industrijama. Tokom 2011. i 2012. godine, nekretnine i izgradnja su činile više od polovine ukupnih direktnih stranih ulaganja na Kosovu (Slika 3.3.) u čemu uloga dijaspore zaslužuje posebnu pažnju.

Naime, slično doznakama, direktna strana ulaganja u nekretnine su se konstantno povećavala od sredine prve decenije novog veka, dok su druge vrste direktnih stranih ulaganja bile nestabilnije (Slika 3.3.). To pokazuje da su direktna strana ulaganja u nekretnine i izgradnju ne samo bila predvođena kratkoročnim komercijalnim razlozima, nego i, delom, dugoročnim razmatranjima koja pripadnici dijaspore obično primenjuju dok utvrđuju svoje lične i privredne veze sa Kosovom. Međutim, doprinos dijaspore u ulaganjima i razvoju privatnih preduzeća može da ima više oblika i nije ograničen na nekretnine i izgradnju. Iako zvanični podaci ne dozvoljavaju da se napravi razlika između pripadnika dijaspore i drugih stranih ulagača, veruje se da je njihovo učešće u svojstvu direktnih ulagača ili organizatora ulaganja značajno: otprilike 30% direktnih stranih ulaganja u proces privatizacije preduzeća u društvenom vlasništvu.⁵⁸

Nadalje, slično većini stranih ulagača, pripadnici dijaspore sa sobom donose više od pukog kapitala. Oni sa sobom donose poslovne ideje, tehnološka sredstva, rukovodno znanje i iskustvo i povećavaju kvalifikovanost radne snage i konkurentnost proizvoda sa Kosova.⁵⁹ Iako je ove prednosti teško kvalifikovati, postojanje uspešnih preduzeća sa Kosova u kojima pripadnici dijaspore učestvuju ulaganjima i/ili rukovođenjem i tehnološkim znanjem i iskustvom, kao što su „Sir Rugova“, „Kosovotex“, „Trofta“, „3CIS“, i druga, dokazuje da privatna preduzeća već imaju koristi od pripadnika dijaspore. Naredna zajednička inicijativu dijaspore (i lokalnih) preduzeća na Kosovu i međunarodnih donatora je projekat „EYE Venture“ koji predstavlja mešavinu preduzetničkog kapitala, obuke i mentorskog rada za preduzeća u razvoju sa visokim potencijalom rasta (EYE Venture, 2014. god.).

Međutim, pripadnici dijaspore trenutno troše relativno mali deo prihoda i doznaka na poslovna ulaganja. Istraživanja pokazuju da prepreke za ulaganja na Kosovu nemaju konkretne veze sa pripadnicima dijaspore.⁶⁰ Umesto toga, ulaganje u celini, između ostalog, sputavaju ograničen pristup sredstvima, korupcija, neučinkovita administracija i nezadovoljavajuće kvalifikacije radne snage. Jedna prepreka za ulaganja koja jeste povezana sa pripadnicima dijaspore je u tome što pripadnici dijaspore imaju ograničen pristup informacijama o potencijalno profitabilnim mogućnostima za ulaganje, kao što se sugeriše u podacima istraživanja Programa Ujedinjenih nacija za razvoj sprovedenog tokom 2012.

godine i kvalitativnim podacima iz rada fokusnih grupa sa pripadnicima dijaspore.⁶¹ Čini se da drugi faktor sputavanja predstavlja stav da institucije na Kosovu ne cene pripadnike dijaspore, kao i mišljenje da nema posvećenosti za integrisanje pripadnika dijaspore u političke aktivnosti na Kosovu.⁶² Vlada Kosova, posebno Ministarstvo za dijasporu, može da preduzme korake kako bi se promovisale bliže veze kojima bi se, bar u određenoj meri, među pripadnicima dijaspore poboljšala spremnost na ulaganje na Kosovu.⁶³

3.3 Makroekonomski uticaj doznaka i drugih priliva pripadnika dijaspore

3.3.1 Strukturalne promene ka nerazmenjivim robama i uslugama („holandska bolest“)

OBez obzira na njihovo poreklo, sve doznake radnika dovode do veće potražnje za lokalno proizvedenim („nerazmenjivim“) robama i uslugama sa Kosova. Veća potražnja dovodi do većeg snabdevanja lokalnim robama i uslugama. Prvo, snabdevanje se povećava učinkovitijim korišćenjem postojećih resursa i proizvodnih kapaciteta (prilazi se učinkovitom korišćenju nedovoljno iskorišćenih postrojenja i opreme, kao i nedovoljno zaposlenih, ali obučanih radnika) koji neće odvući faktore proizvodnje od ostalih (razmenjivih) sektora. Ako su, sa druge strane, postojeći proizvodni kapaciteti više ili manje u potpunosti iskorišćeni, veća potražnja za nerazmenjivim robama i uslugama će povećati cene što će, zauzvrat, dovesti do veće profitabilnosti u ovim sektorima i privući faktore proizvodnje iz ostalih delova privrede.

Veća cena nerazmenjivih roba i usluga od cena razmenjivih roba i usluga je jednaka stvarnom povećanju vrednosti domaće valute, tako da domaće robe postaju skuplje u odnosu na robu iz ostatka sveta. Usled toga, industrije koje se takmiče na polju izvoza i uvoza postaju manje konkurentne. Tako se desilo u Holandiji tokom pedesetih godina prošlog veka nakon što je država počela da izvozi velike količine prirodnog gasa. Prihodi od izvoza su potrošeni ne samo na dodatne uvoze, nego i na nerazmenjive robe i usluge sa domaćeg tržišta što je dovelo do nazadka u industriji razmenjive robe. Neki teoretičari nazivaju ovaj proces „holandska bolest“ jer se pretpostavlja da će se stvaranje ljudskog kapitala, koje se uzima kao preduslov dugoročnog privrednog rasta, pojaviti u prerađivačkoj industriji (razmenjiva roba), a ne u sektoru nerazmenjivih usluga (trgovina, restorani, vlada, itd.).

Slika 3.4 Stvarni efektivni devizni kurs prema Centralnoevropskom ugovoru o slobodnoj trgovini i Evropskoj uniji (u januaru 2007. godine je iznosio 100)

Izvor: Centralna banka Kosova, (2013c)

Dakle, bilo bi prirodno da se tokom evolucije bruto domaćeg proizvoda na Kosovu traže dokazi o strukturalnim promenama ka nerazmenjivim sektorima. Na žalost, raspoloživi podaci ne pokazuju jasnu sliku o tome.⁶⁴ Neki nerazmenjivi sektori, kao što su trgovina na veliko i malo, finansijsko posredništvo i vlada Kosova (bez donatora), su u povećanju bruto domaćeg proizvoda videli svoj udeo, ali su ga videli i poljoprivreda i proizvodnja (koje su obe razmenjivi sektori). Ukoliko se osvrnemo na relativnu cenu nerazmenjivih roba i usluge usklađenu prema stvarnom efektivnom deviznom kursu u odnosu na razmenjive robe i usluge (Slika 3.4.), od kraja 2006. do kraja 2010. godine primećujemo samo skromno stvarno povećanje vrednosti za oko 10%, ali vrlo malo promena nakon toga.⁶⁵

Kao što navode Korovilas i Havolli (2009. god.), nivo cena na Kosovu (gde su cene iskazane u evrima) je visok u odnosu na cene u ostalim zemljama Jugoistočne Evrope. Ovi analitičari tvrde da je to zbog doznaka i srodnih priliva sredstava koji sprečavaju reindustrializaciju Kosova koja je trebala da se dogodi uz rekonstrukciju nakon sukoba. Kompjuterske simulacije koji su korišćene kako bi se izvršila analiza uticaja migracije i doznaka u zemljama u tranziciji u Istočnoj Evropi, Kavkazu i Centralnoj Aziji sugerišu da doznake dovode do veće privatne potrošnje, rasta bruto domaćeg proizvoda, većeg nivoa plata i stvarnog povećanja vrednosti domaće valute⁶⁶ naročito u malim zemljama sa visokim prilivom doznaka u odnosu na bruto domaći proizvod.⁶⁷ Iako je verovatno da stalna visoka stopa priliva doznaka može da uspori rast proizvodnje, treba razmotriti i dodatne faktore. Reindustrializacija iziskuje privatna ulaganja koja trenutno koče teška

klima za ulaganja na Kosovu i slab kvalitet javne infrastrukture. Iako ti faktori mogu vremenom da se prevaziđu, geografska lokacija Kosova koje nema izlaz na more i teški odnosi između Kosova i Srbije će nastaviti da otežavaju integraciju proizvodnih objekata u globalnu mrežu proizvodnje.

S obzirom da se doznake troše na robu iz uvoza, moraju da imaju pozitivan uticaj na naplatu prihoda.⁶⁸ U meri u kojoj ova pretpostavka važi, čini se da su doznake pomogle u finansiranju visoke stope javnih ulaganja (po regionalnim standardima) dok su, u isto vreme, u poslednjih nekoliko godina povećale davanja vlade ugroženim grupama, kao što se sugeriše povećanjem broja domaćinstava koja se oslanjaju na davanja vlade kao glavni izvor prihoda⁶⁹, u sprezi sa rastom od gotovo 40% sredstava vlade koja su tokom 2011. godine potrošena na isplatu socijalne zaštite u odnosu na 2009. godinu.

3.3.2 Uticaji na tržište rada

Na makroekonomskom nivou, migracije i doznake doprinose humanom razvoju tako što pomažu u stabilizaciji stope zaposlenosti i održavanju visoke stope plata što bi inače bilo nemoguće. Svetska banka smatra da su ukupne plate na Kosovu konkurentne u regionu. Nivo plata na Kosovu je relativno nizak i porast plata je sporiji nego na drugim mestima.⁷⁰ Konkurentnost plata je posebno jaka u sektoru razmenjivih dobara, kao i među nekvalifikovanom radnom snagom što sugeriše da Kosovo nije uništila „holandska bolest“ o kojoj smo prethodno raspravljali.

Tabela 3.3 Pokazatelji tržišta rada prema rodu (2012. god.)

Pokazatelj	Muškarci	Žene	Ukupno
Učešće u redovima radne snage	55.4%	17.8%	36.9%
Stopa nezaposlenosti	28.1%	40.0%	30.9%
Stopa zaposlenosti	39.9%	10.7%	25.6%
Stopa nezaposlenosti omladine (između 15 i 24 godine života)	52.0%	63.8%	55.3%

Izvor: Agencija za statistiku Kosova (2013d)⁷²

U isto vreme, tržište rada na Kosovu karakteriše stalni nivo visoke stope nezaposlenosti i ekonomske neaktivnosti. Prijavljeno je mnogo ljudi više ne traži posao jer su šanse za pronalaženje (dovoljno dobro plaćenog) posla strašno niske. Najbolje merilo za nedostatak prilika za zaposlenje je niska stopa zaposlenosti (zapošljavanje radno sposobnog stanovništva) koji je opala sa 29% koliko je iznosila sredinom prve decenije novog veka na manje od 26% tokom 2012. godine.⁷¹

Kao što pokazuju podaci Niska potražnja za radnom snagom predstavlja osnovni razlog za nedostatak prilika za zaposlenje. Međutim, može se zaključiti da su rodne razlike u smislu nezaposlenosti i neaktivnosti delimično izazvane nižim stepenom obrazovanja žena i društvenim normama jer su žene obično glavni staratelji.⁷³ Oko 40% žena koje su nezaposlene i ne traže posao izjavljuje da su neaktivne jer imaju starateljske odgovornosti ili lične odn. porodične odgovornosti.⁷⁴

Jedan od razloga za uporno nisku stopu zaposlenosti je što svake godine na tržište rada uđe veliki broj novih učesnika (oko 36,000 lica), kao i relativno mali broj penzionera (oko 10,000).⁷⁵ Sa godišnjom stopom iseljenja od oko 13,000 lica i samo nekoliko hiljada povratnika (Drugo poglavlje), jasno je da migracija igra značajnu ulogu u ponudi radne snage na Kosovu tako što održava nivo plata. Iako je količinsko izražavanje o ovim stvarima teško ostvariti, jasno je da apsorbovanjem oko jednog od dva nova učesnika na tržištu rada svake godine, iseljenje iz zemlje igra važnu ulogu u sprečavanju da stopa nezaposlenosti poraste i više.

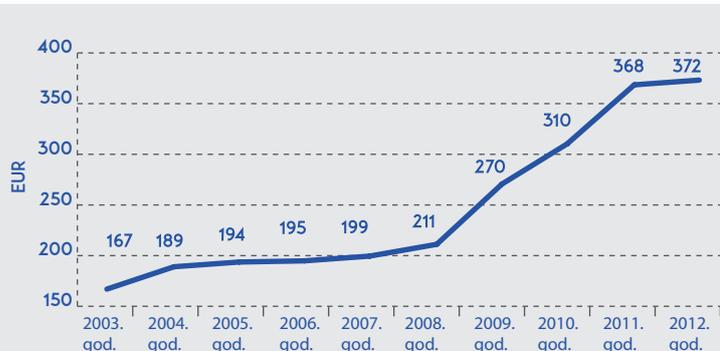
Iako je prosečna visina plata na Kosovu konkurentna u regionu, od 2003. godine (Slika 3.5.) je skoro udvostručena u nominalnom smislu evra. Teško je videti kako je moglo doći do tako brzog povećanja bez sve veće potražnje za nerazmenjivim robama i uslugama domaće proizvodnje do koje je došlo zbog doznaka imigranata i ostalih međunarodnih priliva rezervi pripadnika dijaspore (Odeljak 3.3.1.).

U konkretnom smislu, postoji malo dokaza o postojanju široko prisutne i brzo rastuće radne produktivnosti koja bi mogla da objasni ovo povećanje plata, posebno od 2006. godine. Umesto toga, raspoloživi dokazi ukazuju da je rast produktivnosti suviše mali kako bi se objasnila velika povećanja plata i ukazuju na ulogu koja je odigrala veća potražnja za nerazmenjivim domaćim robama i uslugama. Migracija takođe može da pomogne u rešavanju nedovoljnog nivoa i kvaliteta kvalifikovanosti radne snage na Kosovu. Redovno se čuje da se preduzeća na Kosovu suočavaju sa ogromnim problemima u zapošljavanju radnika sa pravim kvalifikacijama i da, ponekad, čak i podele svoje brige u pogledu stvarne kvalifikovanosti visokoobrazovanih radnika.⁷⁶

Kao što smo naveli u Drugom i Šestom poglavlju ovog izveštaja, imigranti često stiču formalnu obuku i radno iskustvo tokom boravka u inostranstvu, a slanjem doznaka pomažu u plaćanju troškova za obrazovanje članova porodice kod kuće. Imigranti takođe izveštavaju da su iskustva koja su stekli u inostranstvu popravila njihove izgleda za pronalazjenje posla na Kosovu zbog čega obično imaju veće stope zaposlenosti i veće plate od neimigranata.⁷⁷

Uticaj doznaka na rashode na obrazovanje na nivou domaćinstva bliže posmatramo u Četvrtom poglavlju, dok uticaj migracije i doznaka na pohađanje nastave razmatramo u Šestom poglavlju.

Slika 3.5 Prosečna mesečna isplaćena neto plata u budžetskom sektoru, podaci u evrima.

Izvor: Ministarstvo rada i socijalne zaštite, 2013. god.

TREĆE POGLAVLJE: OSNOVNI ZAKLJUČCI

- Dijaspora igra važnu ulogu u finansiranju ogromnog deficita u robnoj trgovini i to ne samo putem doznaka kako se usko definiše u platnom bilansu, nego i putem kompenzacije zaposlenih (prihodi građana Kosova koji privremeno rade u inostranstvu), turističkih poseta pripadnika dijaspore i direktnih stranih ulaganja koje preduzimaju ili omogućavaju pripadnici dijaspore. Stoga, prilivi od migracije predstavljaju važan faktor za omogućavanje domaće apsorpcije u zemlji (potrošnja i ulaganja) kako bi se premašila domaća proizvodnja.
- Bez obzira na dosadašnju otpornost doznaka, iznos doznaka i ulaganja pripadnika dijaspore bi mogli da se smanje u srednjoročnom ili dugoročnom periodu ukoliko veze imigranata sa Kosovom vremenom oslabe ili se smanje novi protok iseljenja.
- Na makroekonomskom nivou, veruje se da su migracije i doznake doprinele humanom razvoju tako što su pomogle da se poveća (ili stabilizuje) stopa zapošljavanja i da se nivo plata održi na višem nivou nego što bi inače mogao da dosegne zbog čega je došlo do smanjenja siromaštva u prihodima. Postoje najmanje dva kanala putem kojih će se to desiti na Kosovu. Prvi je da iseljenja smanjuju domaću ponudu radne snage i nezaposlenost i, stoga, smanjuju pritisak na nivo zarade. Drugi je da doznake i drugi prihodi od migracije povećavaju potražnju za radnom snagom u sektoru nerazmenjivih roba i usluga koje se proizvode na domaćem tržištu (sektori trgovine na veliko i malo, građevinska industrija, zdravstvo, obrazovanje i usluge koje se odnose na putovanje).
- Dijaspora sa Kosova može da predstavlja značajan izvor za ulaganja, posebno, ali ne samo u privredne aktivnosti u kojima pripadnici dijaspore već rade u svojim zemljama domaćinima, kao što su izgradnja, hoteli i restorani i proizvodnja, ali bez nužnog ograničavanja na ove sektore. Međutim, glavne prepreke za ulaganja pripadnika dijaspore su generičke: korupcija, neučinkovitost administracija, itd. Dodatne prepreke predstavljaju nedostatak informacija o mogućnostima za ulaganje i viđenja nekih pripadnika dijaspore da ih institucije na Kosovu nedovoljno cene.
- Iako inicijative Vlade Kosova, uz podršku donatora, za ojačavanje veza sa pripadnicima dijaspore i omogućavanje ulaganja pripadnika dijaspore jesu potencijalno korisne, njihova potpuna korist se može ostvariti samo kada se reše generičke prepreke za ulaganja.

ČETVRTO POGLAVLJE

4. UČESTALOST I KORIŠĆENJE DOZNAKA: UTICAJ NA SOCIJALNO STARANJE, HUMANI RAZVOJ I PRILIKE ZA ZAPOŠLJAVANJE PUTEM ULAGANJA

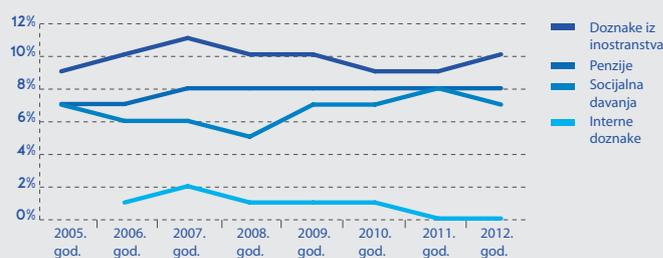
U Trećem poglavlju smo pokazali kako su migracije i doznake, zajedno sa ostalim međunarodnim prilivima rezervi pripadnika dijaspore, doprinele brzom rastu prosečnih plata i poreskih prihoda na Kosovu u proteklih deset godina. U tom smislu, migracije i doznake su pomogle svim domaćinstvima na Kosovu na indirektnan način. U ovom poglavlju razmatramo direktne posledice migracija i doznaka i to na nivou domaćinstva gde možemo na najbolji način da odredimo njihov uticaj na humani razvoj.

Kako bismo tako i uradili, izvršićemo analizu učestalosti i vrednosti doznaka (Odeljak 4.1.), demografskih i osobina tržišta rada i domaćinstava koja primaju i onih koji ne primaju doznake (Odeljak 4.2.), a zatim ćemo izvršiti analizu uticaja koje doznake imaju na prihode domaćinstava i siromaštvo i potrošnju u domaćinstvima za osnovne potrebe i formiranje ljudskog kapitala (Odeljak 4.3.). U Šestom i Sedmom poglavlju ćemo izvršiti analizu promena u pristupu obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti.

4.1 Učestalost i vrednost doznaka prema prebivalištu i etničkoj grupi

Doznake imigranata sa Kosova deluju kao sigurnosna mreža tako što pomažu u izdržavanju značajnog broja domaćinstava. Istovremeno, pošto doznake zamenjuju socijalna davanja pomažu da se rastereti pritisak sa budžeta vlade. Procenjuje se da oko 25% domaćinstava na Kosovu primaju doznake.⁷⁸ Kao što pokazuju podaci predstavljeni na Slici 4.1., broj domaćinstava koji se oslanja na doznake iz inostranstva se povećavao do 2007. godine nakon čega je počeo da oscilira na nivou između 9% i 10%. Jedino je 2009. godine došlo do smanjenja u prilivu doznaka i to, verovatno, zbog finansijske krize.⁷⁹ Broj domaćinstava koja se oslanjaju na unutrašnje doznake, mada znatno niži (kreće se između 0% i 2%), je umnogome sledio ista kretanja barem do 2010. godine.

Slika 4.1 Glavni izvori prihoda u domaćinstvima (procentualni prikaz podataka)

Izvor: Agencija za statistiku Kosova, Anкета o doznakama na Kosovu za 2013. god.

Kretanja koja su predstavljena na Slici 4.1. sugerišu da se broj domaćinstava koja se oslanjaju na doznake iz inostranstva i onih koja se oslanjaju na socijalna davanja nalaze u negativnoj vezi. To sugeriše da doznake predstavljaju važan izvor prihoda za neke od najsiromašnijih domaćinstava na Kosovu tako što zamenjuju i/ili dopunjuju prihode iz socijalnih davanja.

Tabela 4.1 Osobine prosečnog domaćinstva

Osobine	Primaoci doznaka	Neprimaoci doznaka
Broj članova domaćinstva (prosek)	4.8	4.7
Deca*	14.6%	18.6%
Stari*	0.1%	4.7%
Domaćinstva koja predvode žene*	12.5%	16.9%
Oni koji žive u ruralnim oblastima*	52.8%	49.1%
Oni koji žive u Prištini*	18.2%	24.7%

*Zvezdica označava razlike koje su statistički značajne na nivou od 5%.
Izvor: Procena autora na osnovu podataka Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2011. god

Početno poređenje između domaćinstava koja primaju i onih koja ne primaju doznake ne otkriva velike razlike u pogledu njihove veličine, sastava i lokacije. U proseku, domaćinstva koja primaju doznake imaju veći broj starih (pojedinci starosne dobi preko 65 godina života), ali i manji broj dece. Ovo se slaže sa činjenicom da su iseljenici uglavnom radne dobi i da su mnogi među njima već zasnovali nuklearne porodice u zemljama domaćinima, ali i da nastavljaju da podržavaju roditelje (i braću i sestre) na Kosovu. S tim u vezi, domaćinstva na Kosovu najčešće izjavljuju da imaju „dete“ (41% domaćinstava) i „brata“ (29% domaćinstava) u inostranstvu, dok je 8% domaćinstava prijavilo da imaju sestru u inostranstvu. Kao što se objašnjava u daljem, među pripadnicima različitih etničkih grupa postoje određene razlike u ovom pogledu. U poređenju sa ostatkom populacije domaćinstva koja predvode žene su zastupljenija među primaocima doznaka.⁸⁰

Domaćinstva koja primaju doznake malo češće žive u ruralnim oblastima i manje u glavnom gradu Prištini. Domaćinstva iz ruralnih oblasti takođe primaju veći prosečni iznos doznaka (ukupna visina doznaka u gotovini i naturi iznosi 2,166 evra u odnosu na 1,733 evra koliko primaju primaoci doznaka koji žive u gradovima, Tabela 4.2.).

Tabela 4.2 Učestalost i vrednost doznaka prema prebivalištu

Osobine	Urbane oblasti	Ruralne oblasti
Učestalost migracije	36.7%	37.0%
Učestalost doznaka*	23.6%	26.3%
Prosečna visina iznosa doznaka* (godišnja, u evrima)	1733	2166

*Zvezdica označava razlike koje su statistički značajne na nivou od 5%.
Izvor: Procena autora na osnovu podataka Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2011. god.

Studije su, takođe, pokazale da imigranti iz ruralnih delova Kosova češće šalju doznake i da šalju veće iznose nego njihovi urbani pandani, čak i ukoliko imaju manje prihode od imigranata iz urbanih oblasti.⁸¹ Kao što se može videti u podacima predstavljenim u Tabeli 4.3., među pripadnicima različitih etničkih zajednica na Kosovu postoje izražene razlike u ponašanju kod slanja doznaka. Domaćinstva kosovskih Albanaca češće imaju članove porodice koji su imigranti (39%), kao i onih od kojih primaju doznake (27%).⁸²

Tabela 4.3 Prosečni pokazatelji radne snage

Osobine	KOSOVS-KI ALBANCI	KOSOVS-KI SRBI	pripadnici drugih zajednica na Kosovu*	pripadnici zajednice ROMA, AŠKALIIJA I EGIPĆANA na KOSOVU
Učestalost migracije (u procentima)	39.4%	12.3%	24.0%	18.3%
Učestalost doznaka (u procentima)	27.3%	6.7%	11.0%	11.0%
Prosečna visina iznosa doznaka* (godišnja, u evrima)	1,970	2,032	1,480	1,158

*Zvezdica označava razlike koje su statistički značajne na nivou od 5%.
Izvor: Procena autora na osnovu podataka Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2011. god.

Učestalost migracije i doznaka je najniža među kosovskim Srbima, dok pripadnici ostalih etničkih grupa kotiraju između ove dve grupe. Međutim, ona domaćinstva kosovskih Albanaca i kosovskih Srba koja primaju doznake primaju slične iznose (oko 2,000 evra), što je iznos koji je nešto veći od izno-

sa koji primaju pripadnici drugih etničkih zajednica na Kosovu (malo manje od 1,500 evra), kao i iznos koji prima manjina koju čine Romi, Aškalije i Egipćani (1,150 evra). Prevedeno, među etničkim zajednicama postoje razlike u učestalosti doznaka zbog različite strukture domaćinstva u etničkim grupama. Prvo, iako ne sledi prema ovim podacima, postoji znatno manji broj domaćinstava kosovskih Srba sa imigrantima nego drugih zbog toga što se cela domaćinstva, umesto samo pojedinih članova domaćinstva, iseljavaju.⁸³ Drugo, manje je verovatno da će domaćinstva kosovskih Srba da primaju doznake od domaćinstava kosovskih Albanaca koja imaju imigrante zbog različitih odnosa među imigrantima i domaćinstvima koja su ostavljena u zemlji. Naime, dok domaćinstva na Kosovu svih etničkih grupa najčešće navode „braću“ i „decu“ kao pošiljaoce doznaka, u poređenju sa 70% kosovskih Albanaca i između 43% i 76% pripadnika drugih etničkih grupa samo 47% kosovskih Srba izjavljuje da imaju brata i/ili dete imigranta.

4.2. Poređenje ključnih pokazatelja radne snage u domaćinstvima koja primaju doznake i domaćinstvima koja ne primaju doznake

Oni koji primaju i oni koji ne primaju doznake se takođe znatno razlikuju u smislu učešća u redovima radne snage i u radnom statusu (Tabela 4.4.). Iako je prosečna veličina domaćinstva slična, oni koji primaju doznake imaju nešto veći prosečan broj odraslih radne dobi.

Tabela 4.4 Učestalost i vrednost doznaka prema prebivalištu

Osobine	Primaoci doznaka	Neprimaoci doznaka
Članovi domaćinstva	4.9	4.8
odrasli radnog doba*	3.79	3.65
učesnici na tržištu rada*	64.9%	70.5%
trenutno zaposleni*	56.0%	60.1%
Rezervna zarada (u evrima)	268	260

*Zvezdica označava razlike koje su statistički značajne na nivou od 5%.
Izvor: Procena autora na osnovu podataka Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2011. god.

Radno sposobno odraslo stanovništvo u domaćinstvima koja primaju doznake se suočava sa većim stopama nezaposlenosti od onih u domaćinstvima koja ne primaju doznake (44% u odnosu na 40%) i manje je verovatno da će biti privredno aktivni (70% u odnosu na 65%).

Moguće je da manja stopa aktivnosti među primaocima doznaka postoji zbog toga što su obeshrabreni nezaposleni primaoci doznaka izgubili nadu da će da nađu posao, zbog toga što imaju više posla u domaćinstvu, zbog toga što provode više vremena baveći se naturalnom poljoprivredom ili zbog činjenice da se neki primaoci doznaka školuju pa imaju manje vremena i manje su zainteresovani za pronalaženje posla. Konačno, moguće je da manja stopa aktivnosti među primaocima doznaka znači da doznake drže pojedince van tržišta rada zbog „efekta rezervne plate“. Ovo znači da pojedinci koji zavise od doznaka žele veće plate pre nego što prihvate posao. Međutim, manje je verovatno da je to tako zato što ne postoje dokazi da su primaoci doznaka prijavili znatno veći iznos rezervne plate (Tabela 4.4.).⁸⁴ Slično tome, broj privredno neaktivnih pojedinaca koji su izjavili da su spremni da rade je isti bez obzira da li imaju veze sa imigrantima ili ne.⁸⁵ Na kraju, treba napomenuti da se sa stanovišta humanog razvoja može reći da uticaj potencijalne rezervne plate može da ima pozitivnu stranu jer primaoci mogu da ne prihvate posao koji smatraju nedostojnim (posao koji je plaćen manje od rezervne plate) ili se pred njima pruža izbor da nastave sa obrazovanjem. Oba ova aspekta u sebi sadrže element slobode i, stoga, humanog razvoja.

4.3. Uticaj doznaka na potrošnju domaćinstva, humani razvoj i poslovanje

U ovom odeljku razmatramo odnos između (učestalosti i vrednosti) doznaka i potrošnje, ulaganja u humani razvoj i ulaganja u preduzeća na nivou domaćinstva.⁸⁶ Za potrebe ove analize uzimamo u obzir broj članova domaćinstva, kao i njihov starosni sastav, posebno stoga što domaćinstva koja primaju doznake, u proseku, imaju znatno veći broj dece ispod 15 godina života što je grupa za koju se obično očekuje da će imati niže potrebe potrošnje.⁸⁷ Kako bi se izbegle nedoumice, u ovom odeljku analiziramo uticaj doznaka na nivou izdataka za potrošnju po jednom odraslom članu domaćinstva.⁸⁸

U tom smislu, poređenje prosečnih nivoa izdataka za potrošnju ukazuje da je potrošnja domaćinstva koja primaju doznake 8% veća od potrošnje domaćinstava koja ne primaju doznake (Tabela 4.5.).⁸⁹ Slično tome, domaćinstva koja primaju doznake prijavljuju ukupnu potrošnju odraslog člana porodice koja je 10% veća od potrošnje među domaćinstvima koja je primaju doznake. Pored toga, ova domaćinstva ima-

ju prihode iz drugih izvora (ne računajući doznake) koji su 6% veći nego među domaćinstvima koja ne primaju doznake što se, barem delimično, može objasniti njihovom višom stopom potrošnje.⁹⁰ Kao što pokazuju podaci predstavljeni u Tabeli 4.5. primaoci doznaka troše više na potrošačke kategorije, iako razlika između dve grupe nije uvek proporcionalna u svim kategorijama potrošnje.

Razlike su prilično izražene kod izdvajanja za obrazovanje i zdravstvenu zaštitu: primaoci doznaka troše 11% više na obrazovanje i 48% više na zdravstvenu zaštitu nego neprimaoci doznaka. Iako se ovde radi o malim iznosima u apsolutnom smislu, podaci sugerišu da doznake promovisu humani razvoj direktnim finansiranjem troškova zdravstvene zaštite i obrazovanja i „oslobađanjem“ sopstvenih sredstava domaćinstava. Ovo pitanje je podobnije obrađeno u Šestom i Sedmom poglavlju. Što se tiče uštede i ulaganja, detaljnije razmatranje verovatnoće prijavljivanja troškova ulaganja sugeriše da je verovatnije da će domaćinstva koja primaju doznake prijaviti potrošnju na ulaganja nego domaćinstva koja ne primaju doznake (6,6% u odnosu na 5,5%).

Tabela 4.5 Učestalost i vrednost doznaka prema prebivalištu

Pokazatelj	Primaoci doznaka	Neprimaoci doznaka
Ukupan prihod, ne računajući doznake*	197.3	186.3
Ukupni rashodi*	135.3	122.4
Izdaci za potrošnju, osim potrošnje na stambena i trajna dobra		
Hrana	44.5	45.4
Neprehrambeni proizvodi (alkohol, cigarete, sredstva za higijenu)*	12.3	11.4
Polutrajna dobra (npr. odeću, nameštaj)	12.4	12.5
Zdravstvo*	8.5	5.7
Obrazovanje	6	5.4
Prevoz*	8.5	6.4
Zabava	7.1	6.6
Trajna dobra*	5.4	3.5
Stanovanje	17.2	15.2
Ulaganja	7.3	4.1
Ušteda	2.6	2.8
Otplata duga	3.5	3.4

*Zvezdica označava razlike koje su statistički značajne na nivou od 5%.
Izvor: Procena autora na osnovu podataka Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2011. god.

Verovatnije je da domaćinstva koja primaju doznake poseduju trajnu imovinu ili tehnološka sredstva (Tabela 4.6.). Razlike među domaćinstvima su posebno izražene kod roba kao što su kompjuteri, foto aparati, DVD plejeri, generatori električne energije, kao i Internet veza.

Obavljen je veliki broj statističkih analiza kako bi se dalje istražio uticaj doznaka na zdravstvene, obrazovne i troškove ulaganja. Primećena su pozitivna otkrića (Statistički prilog, Četvrto poglavlje).

Tabela 4.6 Posedovanje trajnih dobara i tehnoloških sredstava u domaćinstvima (procentualni prikaz podataka)

Trajna dobra odn. tehnološka sredstva	Primaoci doznaka	Ne-primaoci doznaka
Televizor*	100%	99%
DVD plejer*	74%	61%
Satelitska antena*	42%	36%
Mašina za pranje veša*	97%	94%
Frižider*	97%	96%
Kompjuter*	76%	65%
Internet veza*	70%	57%
Foto aparat*	47%	31%
Mobilni telefon	94%	92%
Automobil*	68%	63%
Traktor*	30%	22%
Generator električne energije kod kuće*	29%	17%
Klimatizacija	60%	50%

*Zvezdica označava razlike koje su statistički značajne na nivou od 5%.

Izvor: Procena autora na osnovu podataka Programa Ujedinjenih nacija za razvoj, 2011. god.

ČETVRTO POGLAVLJE: OSNOVNI ZAKLJUČCI

- Učestalost i vrednost doznaka variraju u zavisnosti od prebivališta i etničke pripadnosti. Iako je više-manje jednako verovatno da ruralna i urbana domaćinstva imaju jednog člana porodice u inostranstvu, malo je verovatnije da ruralna domaćinstva primaju doznake koje, u proseku, primaju u većem iznosu nego primaoci doznaka iz ruralnih sredina.
- U odnosu na pripadnike drugih etničkih grupa, domaćinstva kosovskih Albanaca znatno češće imaju migranta u inostranstvu i verovatnije je da će primati doznake. Provera učestalosti migracije pokazuje da postoji najmanja verovatnoća da domaćinstva kosovskih Srba imaju migranta (uključujući u Srbiji), kao i verovatnoća da primaju doznake. Međutim, oni primaju najveći prosečni iznos doznaka. Domaćinstava pripadnika drugih zajednica na Kosovu (uključujući Rome, Aškalije i Egipćane na Kosovu) kotiraju između domaćinstava kosovskih Albanaca i kosovskih Srba u pogledu učestalosti migracija i doznaka. Romi, Aškalije i Egipćani na Kosovu primaju niže iznose doznaka od pripadnika svih drugih grupa.
- U proseku, primanje doznaka je povezano sa nižom verovatnoćom da će domaćinstvo koje prima doznake da živi u (apsolutnom) siromaštvu i sa povišenim nivoima potrošnje. Verovatnije je da će domaćinstva koja primaju doznake da raspolažu konkretnim sredstvima, posebno trajnom robom kao što su kompjuteri, foto aparati, DVD plejeri, generatori električne energije i Internet veza. Na kraju, provera relevantnih osobina domaćinstva, uključujući prihode iz drugih izvora (bez ubrajanja doznaka), pokazuje da doznake imaju pozitivan uticaj na rashode na zdravstvo i obrazovanje, kao i na verovatnoću da domaćinstvo ulaže u poslovne delatnosti.

PETO POGLAVLJE

5. UTICAJ NA ROD I UGROŽENE GRUPE U ZEMLJI

U ovom poglavlju analiziramo rodne uticaje mobilnosti, kao i uticaje mobilnosti na pripadnike ugroženih grupa koji su ostavljeni u zemlji. Ne postoji mnogo studija u kojima se analizira uticaj migracija na same imigrante što je tema koja je dobro razrađena u Globalnom izveštaju o humanom razvoju tokom 2009. godine. Važno je da se procene prednosti koje migracija donosi ženama imigrantima, kao i signali koje migracija šalje ženama na Kosovu koje mogu da gledaju na migraciju kao na mehanizam za poboljšanje njihovog blagostanja. Pored toga, ispitujući kako se žene imigranti snalaze u inostranstvu, možda ćemo saznati više i o mogućem uticaju koje to može da ima na Kosovo.

U mnogim zemljama, migracija predstavlja strategiju domaćinstva koja je usmerena na poboljšanje ne samo prilika onoga koji se iseljava, nego i njegove šire porodice. Zbog toga, kao što je navedeno u prethodnim poglavljima ovog izveštaja, migracija može da utiče na humani razvoj porodica imigranata i na zajednice na mnogo načina. U ovom poglavlju se usmeravamo na domaćinstva koja predvode žene na Kosovu jer se ova grupa suočava sa izraženijim siromaštvom i može se, zbog toga, smatrati marginalizovanom.⁹¹ Takođe analiziramo uticaj migracije na društveni položaj žena ostavljenih u zemlji pošto mogu da dožive mnogo veću osnaženost jer postaju donosioci odluka u domaćinstvu, iako njihova moć odlučivanja može da se smanji ako su ostavljene da žive sa tazbinom. Slično tome, uticaj doznaka na učešće žena u redovima radne snage može biti negativan ako žene koje su ostavljene u zemlji moraju da obavljaju više posla u domaćinstvu. Isto tako, uticaj doznaka može da bude pozitivan ukoliko imigranti počnu da šalju „socijalne doznake“ u vidu novih vrednosti, ideja, ponašanja i običaja, među koje ubrajamo i one koje se odnose na rodne stavove i ravnotežu (kao što se naglašava u Globalnom izveštaju o humanom razvoju tokom 2009. godine). Prema našim saznanjima, poglavlje koje je pred Vama predstavlja prvi pokušaj hvatanja u koštac sa ovim pitanjima u kontekstu Kosova. Konačno, posmatramo pripadnike jedne druge ugrožene grupe na koju potencijalno utiče migracija, odnosno stare koji su ostavljeni u zemlji. Uticaj na njih može biti pozitivan ukoliko primaju finansijsku podršku, ali mogu i da emotivno pate, posebnoukoliko žive sami.

5.1 Kako se snalaze žene imigranti?

U ovom odeljku istražujemo da li migracija doprinosi humanom razvoju žena imigranata sa Kosova s obzirom da se suočavaju sa drugačijim izazovima i da imaju drugačije mogućnosti od muškaraca. Na osnovu podataka iz Ankete radne snage za 2012. godinu,⁹² žene na Kosovu se suočavaju sa većom stopom nezaposlenosti (40%) od muškaraca (28,1%). Pored toga, na Kosovu je privredno aktivno samo 17,8% radno sposobnih žena (učestvuju u redovima radne snage) u odnosu na 55,4% muškaraca. Ovi statistički podaci pokazuju da, uprkos određenom progresu, rodna neravnopravnost još uvek predstavlja problem na Kosovu. S obzirom na njihove slabe izgled na domaćem tržištu rada, žene na Kosovu mogu da smatraju migraciju za atraktivnu opciju.

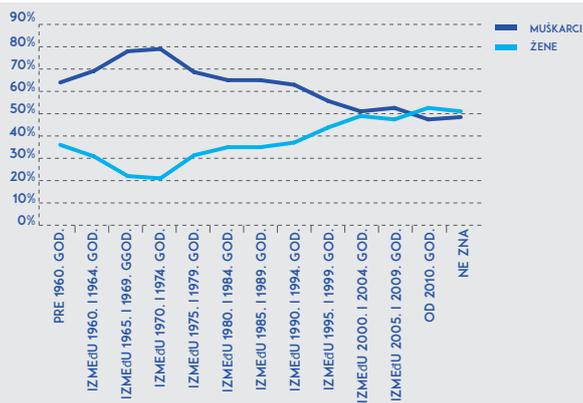
Prema navodima Globalnog izveštaja o humanom razvoju tokom 2009. godine, migracija može da poboljša obrazovanje žena zato što im nudi bolje mogućnosti za zapošljavanje i obezbeđuje veće zarade što zajedno doprinosi njihovom humanom razvoju. Jedan od zaključaka stručne literature je da je verovatnije da se žene imigranti neće vratiti u domicilne zemlje zato jer cene slobodu i nezavisnost koju imaju zato jer dolazi od njihove sopstvene zarade i sopstvenog izdržavanja, čak i u slučajevima kada nisu istinski srećne sa prihodima i drugim srodnim uslovima rada. Kako bismo izvršili analizu ove pretpostavke koristimo podatke Ankete o migracijama Svetske banke iz 2009. godine za čije potrebe su prikupljeni podaci iz 2,024 nasumično odabranih iseljeničkih domaćinstava sa Kosova bez obzira da li šalju doznake ili ne.⁹³

Pored toga, ispitujuemo osobine žena pošiljalaca doznaka korišćenjem podataka iz Ankete Programa Ujedinjenih nacija za razvoj o doznakama za 2011. godinu koja sadržava i podatke koji su dobijeni putem telefonskih ili neposrednih razgovora koji su vođeni sa pošiljaocima doznaka.

5.1.1 Profil žene imigranta sa Kosova

Podaci poslednjeg popisa stanovništva iz 2011. godine pokazuje da žene čine 43% od ukupnog broja od 380,826 imigranata.⁹⁴ Iako su muškarci dominirali ranim talasima migracije, sve veći broj žena je počeo da se seli iz zemlje od 1991. godine nadalje (Slika 5.1.). Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, 46% imigranata je napustilo zemlju iz porodičnih razloga, 35% radi posla, 8% zbog sukoba i samo 1% kako bi se obrazovali.

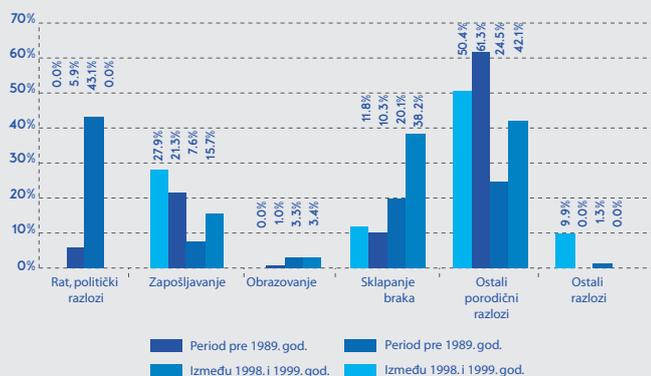
Slika 5.1 Imigranti sa Kosova, podaci prema talasu migracije

Izvor: Agencija za statistiku Kosova (2014. god.).

Slično tome, prema podacima Ankete Svetske banke o migracijama⁹⁴, 70% žena imigranata su napustile zemlju zbog bračnih i porodičnih razloga, a na trećem mestu najvažnijih razloga za migraciju žena se nalazi potraga za poslom (16%). Brak i porodica i dalje predstavljaju najvažnije razloge za migraciju žena tokom svih talasa migracije⁹⁵ (Slika 5.2.). Žene imigranti uglavnom žive u Nemačkoj (35%), Švajcarskoj (24%) i Italiji (6%).⁹⁶

Slika 5.2 Razlozi žena imigranata za imigraciju, podaci prema talasu migracije

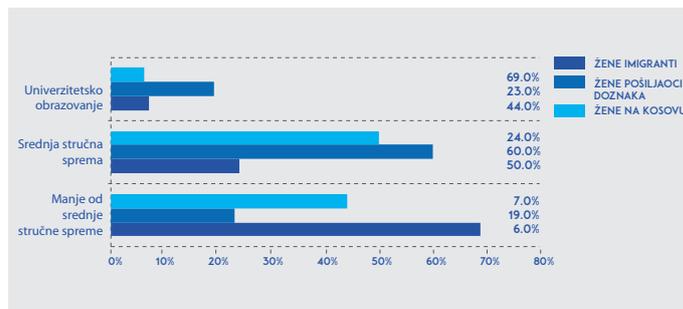
Izvor: Agencija za statistiku Kosova, Popis stanovništva iz 2011. godine

5.1.2 Žene imigranti: kako se snalaze u inostranstvu u pogledu razvoja ljudskog kapitala

Kako sugerišu podaci predstavljeni na Slici 5.3., čini se da su žene imigranti obrazovanije od žena na Kosovu.⁹⁷ Posebno su dobro obrazovane žene pošiljaoci doznaka. Broj nepismenih žena imigranata je godinama opao, dok je broj žena sa srednjom stručnom spremom povećan između prvog i trećeg talasa migracije (Slika 5.4.). Slično tome, stepen obrazovanja je najviši među ženama imigrantima uzrasta između 20 i 24 godine života, a najniži među ženama starijim od 55 godina života (Tabele 5.1. i

5.2.). Prema podacima Ankete Svetske banke o migracijama, oko 11% žena i 9,5% muškaraca imigranata je povećalo stepen obrazovanja u inostranstvu što se prevelo u bolje mogućnosti na tržištu rada i lakši ulazak u privredne tokove zemlje domaćina što, zauzvrat, vodi do većih prilika za pružanje finansijske pomoći porodicama u zemlji porekla.⁹⁸

Slika 5.3 Stepen obrazovanja žena, podaci prema statusu migracije

Izvor: Anкета o migracijama Svetske banke iz 2009. godine

Ukupno 34% radno sposobnih žena imigranata radi u inostranstvu za razliku od 10% radno sposobnih žena koje žive na Kosovu.⁹⁹ Međutim, više je verovatno da žene imigranti rade na radnim mestima za koje su potrebne niže kvalifikacije.

Tabela 5.1 Stepen obrazovanja žena imigranata, podaci po starosnoj dobi (stariji od 15 godina)

Starosna dob	Nekvalifikovana, ne zna da čita odn. da piše	Nekvalifikovana, ali zna da čita odn. da piše	Osnovno školsko obrazovanje	Srednje školsko obrazovanje	Univerzitetsko obrazovanje	Magistar
15-19	1.4%	5.1%	16.6%	73.0%	3.8%	0.0%
20-24	0.8%	1.4%	16.1%	70.0%	9.9%	1.4%
25-29	0.9%	0.0%	36.1%	57.0%	4.9%	0.7%
30-34	0.0%	0.0%	54.2%	40.0%	3.3%	2.3%
35-39	0.0%	1.2%	45.7%	44.0%	8.8%	0.0%
40-44	0.0%	0.0%	60.6%	34.0%	5.1%	0.0%
45-49	0.0%	0.0%	52.5%	33.0%	14.7%	0.0%
50-54	7.0%	12.2%	46.6%	34.0%	0.0%	0.0%
55-59	6.9%	0.0%	79.3%	14.0%	0.0%	0.0%
60-64	39.9%	0.0%	60.1%	0.0%	0.0%	0.0%

Izvor: Anкета o migracijama Svetske banke iz 2009. godine

Permanentni imigranti često imaju veći pristup obrazovanju, zapošljavanju i zdravstvenim uslugama, dok privremeni i neregularni imigranti mnogo ograničenije pristupaju takvim uslugama. Podaci koji su predstavljeni na Slici 5.5. otkrivaju da žene imigranti drže jače položaje od muškaraca u smislu

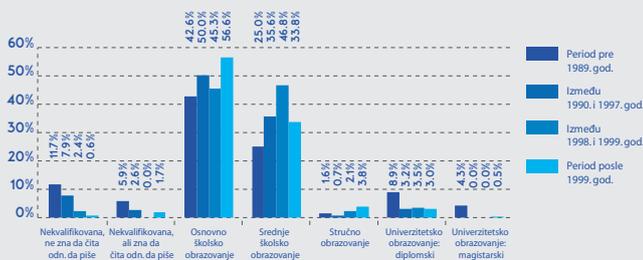
pravnog statusa: 86% žena ima stalni boravišni status u imigraciji u odnosu na 74,1% muškaraca.

Tabela 5.2 Najviši stepen obrazovanja žena na Kosovu starijih od 15 godina života (podaci iz Popisa stanovništva za 2011. godinu)

	Nekvalifikovana, ne zna da čita odn. da piše	Nekvalifikovana, ali zna da čita odn. da piše	Osnovno i niže srednje obrazovanje do 9. razreda	Srednje školsko obrazovanje	Univerzitetsko obrazovanje	Magistar i doktor nauka
15-19	0.65%	0.68%	87.68%	10.99%	0.00%	0.00%
20-24	1.12%	0.90%	32.08%	57.90%	7.82%	0.17%
25-29	1.59%	1.24%	44.98%	38.37%	12.65%	1.17%
30-34	1.72%	1.44%	60.48%	29.39%	6.19%	0.79%
35-39	2.01%	1.57%	63.78%	27.54%	4.46%	0.64%
40-44	2.71%	1.95%	63.91%	26.52%	4.25%	0.66%
45-49	4.36%	2.79%	61.07%	26.73%	4.31%	0.74%
50-54	6.01%	3.62%	64.47%	21.09%	4.23%	0.58%
55-59	8.04%	4.42%	69.86%	14.51%	2.78%	0.38%
60-64	11.27%	5.45%	72.07%	9.69%	1.32%	0.20%

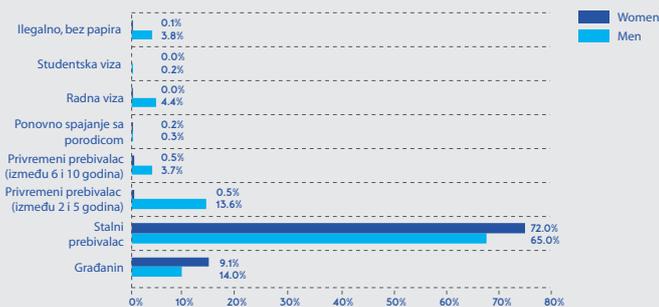
Izvor: Agencija za statistiku Kosova, Popis stanovništva iz 2011. godine

Slika 5.4 Stepen obrazovanja žena imigranata, podaci prema talasu migracije

Izvor: Anкета o migracijama Svetske banke iz 2009. godine

Slika 5.5 Prebivališni status imigranata, podaci po rodu

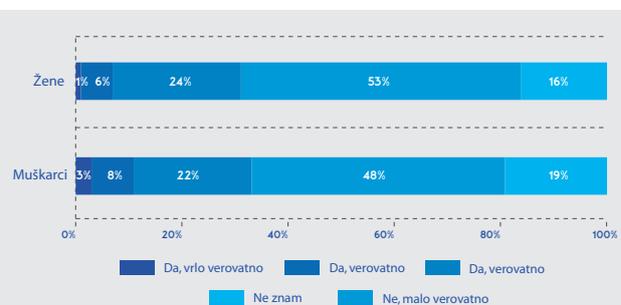

Izvor: Anкета o migracijama Svetske banke iz 2009. godine

Permanentni imigranti često imaju veći pristup obrazovanju, zapošljavanju i zdravstvenim uslugama, dok privremeni i neregularni imigranti mnogo ograničenije pristupaju takvim uslugama. Podaci koji su predstavljeni na Slici 5.5. otkrivaju da žene imigranti drže jače položaje od muškaraca u smislu pravnog statusa: 86% žena ima stalni boravišni status u odnosu na 74,1% muškaraca. Ovo govori da su žene imigranti u povoljnijem položaju jer mogu da imaju više koristi od obrazovanja u zemlji domaćinu i nemaju pravne prepreke za zapošljavanje. Pored toga, njihov rešeni pravni status obezbeđuje pristup programima socijalne pomoći koji se, prema proceni politike Izveštaja o humanom razvoju tokom 2009. godine, obično odobrava svim permanentnim imigrantima u većini zemalja domaćina.

Kao što pokazuju podaci sa Tabele 5.3. o stopama zaposlenosti prema prebivališnom statusu imigranta, stope zaposlenosti su veće među onima koji imaju stalni status, smanjuju se kod onih koji imaju samo prebivališni ili privremeni status, da bi najveći pad usledio u podacima koji se odnose na muškarce. Analiza podataka Svetske banke je pokazala da je verovatnije da će se u narednih pet godina u zemlju vratiti manje žena (6,8%) nego muškaraca imigranata (11,1%) (Slika 5.6.). Što se tiče faktora koji presuđuju o odluci o povratku kući, samo starosna dob i povezanost sa porodicama na Kosovu imaju značajan uticaj na odluku žena o povratku u zemlju. Na odluku muškaraca o povratku u zemlju utiče veliki broj faktora, kao što su: da li je imigrant stekao obrazovanje u inostranstvu, da li je do migracije došlo iz radnih razloga, kolika je učestalost poseta imigranta zemlji i da li ima planove o ulaganjima na

Slika 5.6 Verovatnoća da će se migrant vratiti kući u narednih pet godina (postotak broja migranata u okviru svake rodne grupe)

Source: World Bank 2009 Migration survey

Kosovu. Manje je verovatno da će muškarci i žene imigranti da se vrate kući ako imaju stalni status, porodice u inostranstvu ili su boravili u inostranstvu duži vremenski period. Stoga zaključujemo da

je manje verovatno da će se žene imigranti vratiti na Kosovo i zbog činjenice da su se dobro nastanile i uspostavile bolji život u zemljama domaćinima u odnosu na život koji bi mogle da imaju na Kosovu. U celini, i na osnovu podataka koji su prikazani u ovom odeljku, žene imigranti se bolje snalaze na tržištu rada, a veći broj žena imigranata nego žena u zemlji ima korist od obrazovanja u inostranstvu. Pored toga, s obzirom da većina žena sa Kosova u inostranstvu ima stalni status u zemljama u kojima žive, potencijal da imaju korist od obrazovanja, zapošljavanja i programa socijalne pomoći je veći nego kod muškaraca. Na kraju, većina žena sa Kosova u inostranstvu govori najmanje jedan strani jezik što doprinosi njihovoj većoj integraciji u zemljama domaćinima.

5.1.3 Finansijski doprinos žena imigranata Kosovu

U ovom odeljku po prvi put ispitujemo doprinos koji priliv doznaka od žena imigranata ima na Kosovu. Dokazi iz drugih zemalja pokazuju da uprkos tome što primaju niže prosečne plate, žene su sklone češćem, kao i slanju većih udela svojih prihoda.¹⁰⁰

Ovo podvlači činjenicu da se muškarci imigranti sa Kosova obično bolje snalaze od žena imigranata na tržištu rada i bolje koriste ekonomske i mogućnosti za zapošljavanje u zemljama u kojima borave.

Po pričama, domaćinstva na Kosovu obično prepoznaju muškarce imigrante iz porodice za glavne pošiljaoce doznaka. To bi moglo da znači da je doprinos žena pošiljaoca doznaka verovatno potcenjen. Iako ne postoje empirijski dokazi koji bi podržali ovu teoriju, ovo pitanje je pokrenuto tokom diskusija vođenih u fokusnim grupama koje su organizovane u sklopu istraživanja za ovaj izveštaj. Kada su učesnici fokusnih grupa upitani ko izdržava njihovu porodicu iz inostranstva uvek su pružili muško ime. Međutim, kada su konkretno upitani ukoliko žene iz domaćinstva koje žive u inostranstvu doprinose njihovom domaćinstvu na Kosovu, u oko 80% slučajeva su dale pozitivan odgovor. Svi učesnici su se složili da se doprinos žena u slanju doznaka potcenjuje. Međutim, ukupan iznos doznaka koje šalju žene (1,100 evra) je manji od iznosa koji šalju muškarci (1,600 evra).

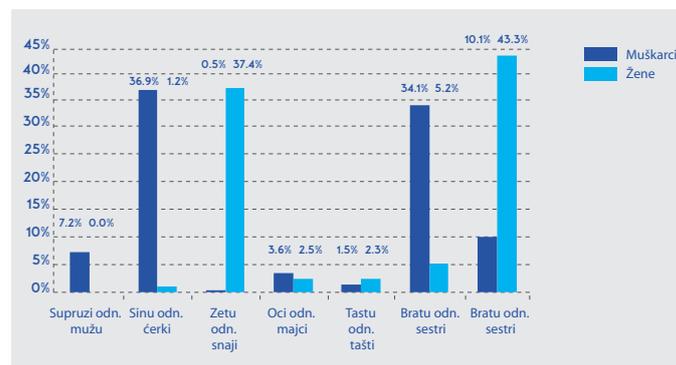
Tabela 5.3 Stopa zaposlenosti, podaci prema prebivališnom statusu (postotak broja zaposlenih u okviru svake grupe)

	Muškarci	Žene
Gradanin	78	48
Stalni prebivalac	75	35
Privremeni prebivalac (između 2 i 5 godina)	61	20
Privremeni prebivalac (između 6 i 10 godina)	59	34
Ponovno spajanje sa porodicom	42	0
Radna viza	75	34
Ilegalno, bez papira	31	0
Ukupno	71.10%	34.40%

Izvor: Anкета o migracijama Svetske banke iz 2009. godine Napomena: Opažanja postoje za sve kategorije

Međutim, izgleda da ovo ne važi u slučajevima gde znatno manji broj žena (14%) šalje doznake nego broj muškaraca (60%).¹⁰¹ Podaci koji su predstavljani u Tabeli 5.3. pokazuju da je stopa zaposlenosti muškaraca imigranata sa Kosova u okviru svake grupe sa prebivališnim statusom veća u odnosu na žene. Nijedna od žena imigranata sa statusom ponovnog spajanja sa porodicom nije zaposlena u odnosu na 42% muškaraca iz ove kategoriji i samo jedna trećina žena sa radnom vizom je zaposlena u odnosu na više od dve trećine muškaraca sa istim statusom.

Slika 5.7 Kome migranti šalju doznake, podaci po rodu

Izvor: Anкета o migracijama Svetske banke iz 2009. godine

Čini se da tradicionalni običaji takođe utiču na konačnu destinaciju doznaka koje šalju žene. Naime, podaci koji su predstavljeni na Slici 5.7. sugerišu da žene sa Kosova obično šalju doznake tazbini što možda znači da nakon stupanja u brak počinju da izdržavaju porodice svog supruga i da se osećaju manje obavezno da šalju doznake sopstvenim roditeljima. Dakle, za razliku od zaključaka po ovoj tematici koji su izvedeni za druge zemlje, ovde se pokazalo da žene imigranti sa Kosova igraju mnogo manju ulogu pošiljaoca doznaka nego muškarci. To nije dovoljno objašnjeno njihovim nižim odnosom u zapošljavanju. Čini se da na to utiču tradicionalne rodne uloge i pripadnost što poteže pitanje o potrebi odgovarajuće intervencije politike koja bi mogla da pomogne u uklanjanju prepreka i poveć podsticaje za žene imigrante da šalju doznake.

Članak 5.1: U kojim okolnostima se žena statistički klasifikuje kao glava domaćinstva?

Prema podacima Izveštaja o humanom razvoju na Kosovu tokom 2011. godine, većina žena koje su glave domaćinstava su udate (57%), skoro 30% su udovice, 10% su neudate i 3% su razvedene. Među udatim ženama koje predvode domaćinstva, 46% imaju člana porodice koji živi u inostranstvu. U 25% pripadnica te grupe muž je u inostranstvu. Dakle, većina žena koje predvode domaćinstva su udovice, imaju muževe koji žive u inostranstvu ili su neudate što ukazuje na to da se žena smatra glavom domaćinstva uglavnom u slučajevima kada muž nije živ ili nije kod kuće.

5.2 Finansijske doznake u domaćinstvima koja predvode žene

In this section, we use data from the 2011 UNDP U ovom odeljku koristimo podatke Ankete o doznakama Programa Ujedinjenih nacija za razvoj za 2011. godinu¹⁰² kako bismo istražili kako doznake koje primaju domaćinstava koja predvode žene na Kosovu utiču na pristup obrazovanju, zdravlju, stanovanju i drugim aspektima blagostanja za ovu potencijalno ugroženu grupu. Iako doznake mogu da donesu pozitivne uticaje, one takođe vrše negativne uticaje na učešće u radnoj snazi, posebno za žene koje takođe predvode domaćinstva. Članak 5.1. nam pomaže da zaključimo da većina žena koje su glave domaćinstva na Kosovu su udovice, imaju muževe koji žive u inostranstvu ili su neudate.

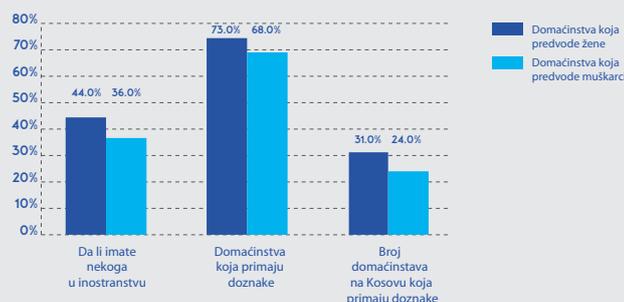
Tabela 5.4 Doprinos doznaka mesečnim prihodima, podaci po primaocima doznaka i rodu glave domaćinstva

	Ukupni mesečni prihodi, bez doznaka		Ukupni mesečni prihodi, sa doznakama		Doprinos doznake primaocima
	Primaoci	Neprimaoci	Primaoci	Neprimaoci	
Domaćinstva koja predvode žene	557	667	707	667	150
Domaćinstva koja predvode muškarci	583	628	708	628	124

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj o humanom razvoju za 2011. godinu

Kao što pokazuju podaci prikazani u Tabeli 5.4., doznake, u proseku, dodaju 150 evra na mesečni budžet domaćinstava koja predvode žene i prosečnih 124 evra u domaćinstva koja predvode muškarci. U odsustvu doznaka, prihod u domaćinstvima koja predvode muškarci je veći za skoro 30 evra mesečno. Stepenn obrazovanja je niži među odraslim koji žive u domaćinstvima koja primaju doznake. Kao što se može videti među podacima predstavljenim na Slici 5.9., razlika u stepenu obrazovanja je veća među ženama.

Slika 5.8 Migracije i domaćinstva koja primaju doznake, podaci po rodu glave domaćinstva

Izvor: Anкета o migracijama Svetske banke iz 2009. godine

Prema zvaničnim statističkim podacima, samo 8% domaćinstava na Kosovu predvode žene.¹⁰³ Međutim, podaci Izveštaja o humanom razvoju na Kosovu tokom 2011. godine sugerišu da se ovde radi o nešto većem broju domaćinstava koje predvode žene i to oko 14%. Podaci iz istog izveštaja otkrivaju da je verovatnije da će domaćinstva koja predvode žene koja imaju imigranta u inostranstvu da primaju doznake (73% u odnosu na 68%, Slika 5.8.) i da je muž pošiljalac doznaka u 13% slučajeva.¹⁰⁴

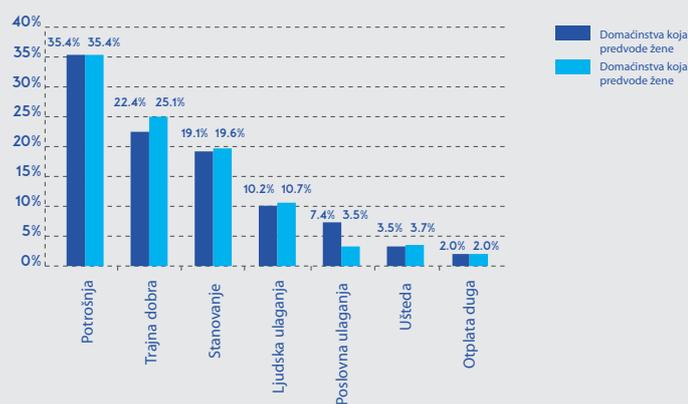
Slika 5.9 Prosečan broj godina obrazovanja odraslih na Kosovu, podaci po rodu i prijemu doznaka

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj o humanom razvoju za 2011. godinu

Kao što prikazuju podaci predstavljeni na Slici 5.10., većina doznaka se koristi za neposredne potrebe potrošnje. Muškarci glave domaćinstva potroše više na trajna dobra i nešto manje na stanovanje i ljudska ulaganja. Zanimljivo je da žene troše dva puta više od muškaraca na poslovna ulaganja. Ovo može da sugeriše da žene češće koriste doznake za razvoj ljudskog kapitala i u svrhe ulaganja.

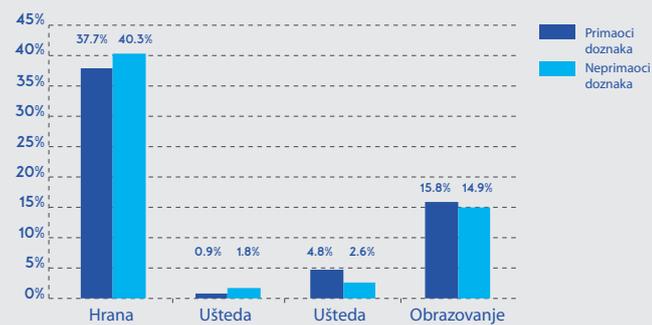
Slika 5.10 Korišćenje doznaka, podaci po rodu glave domaćinstva

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj o humanom razvoju za 2011. godinu

Neka stručna literatura o migracijama zanemaruje značaj koje doznake imaju po razvoj jer se delimično troše na potrošnju. Globalni izveštaj o humanom razvoju tokom 2009. godine smatra da je ova kritika nepodobna iz dva razloga. Kao prvo, potrošnja ima prirodnu vrednost i česte dugoročne uticaje koji slične ulaganjima, posebno u siromašnim zajednicama. Drugo, poboljšanja u ishrani i drugim osnovnim artiklima potrošnje poboljšavaju ljudski kapital i, stoga, buduće prihode. Slika 5.11. pokazuje donekle pozitivnu sliku uticaja doznaka na domaćinstva koja predvode žene sa tačke gledišta humanog razvoja. Poređenja radi, domaćinstva koja primaju doznake

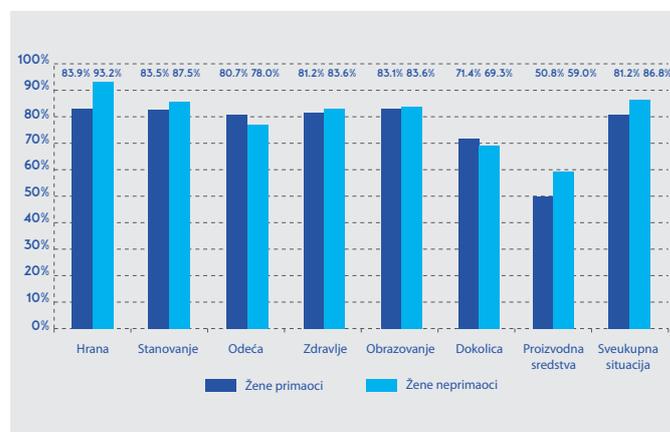
Slika 5.11 Šablon rashoda primaoca i neprimaoca doznaka u domaćinstvima koja predvode žene

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj o humanom razvoju za 2011. godinu

troše više na obrazovanje, stanovanje i uštedu od domaćinstava koja ne primaju doznake i manje na potrošnju (hranu).¹⁰⁵ Delimično, ovo zapažanje reflektuje veći broj dece i mladih adolescenata koji pohađaju srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje u domaćinstvima koja primaju doznake što među pripadnicima ove grupe dovodi do veće potrošnje na obrazovanje.¹⁰⁶ Ispitanici koji su učestvovali u studiji o doznakama u domaćinstvima na Kosovu za 2011. godinu su zamoljeni da rangiraju stanje u svojim porodicama u odnosu na obrazovanje, stanovanje, zdravstvo i druge aspekte gde veći rezultat ukazuje na teže stanje u porodici.

Slika 5.12 Procena tekuće socijalno-ekonomske situacije domaćinstava koja predvode žene, podaci po prijemu doznaka

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj o humanom razvoju za 2011. godinu

Tabela 5.12. pokazuje razdvojene odgovore na ovo pitanje među domaćinstvima koja predvode žene, kao i među domaćinstvima koja primaju i koja ne primaju doznake. Do izvesne mere, iako domaćinstva koja primaju doznake koja predvode žene stoje bolje sa materijalne tačke gledišta, ipak smatraju da je njihovo stanje manje zadovoljavajuće od stanja u domaćinstvima koja ne primaju doznake.

U pogledu zdravstvene zaštite i prema navodima Studije o doznakama na Kosovu tokom 2010. godine, žene koje predvode domaćinstva koja primaju doznake (9%) se slabije nose sa lekarskim troškovima. Međutim, podaci pokazuju da su rodno zasnovane razlike značajne samo u domaćinstvima iz ruralnih oblasti jer tamo ne postoje rodno zasnovane razlike u tom pogledu. Podaci iz stručne literature sugerišu da migracija može negativno da utiče na učestvovanje u redovima radne snage s obzirom da članovi domaćinstava koja primaju doznake imaju manje podsticaja da traže i nađu posao.¹⁰⁷ Empirijske studije su pokazale da ovo više važi za žene.¹⁰⁸

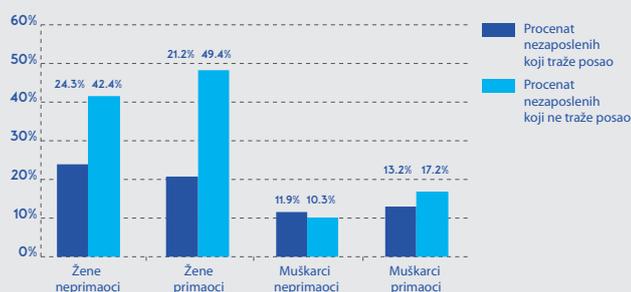
Slika 5.13 Procenat zaposlenih glava porodice, podaci po rodu i prijemu doznaka

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj o humanom razvoju za 2011. godinu

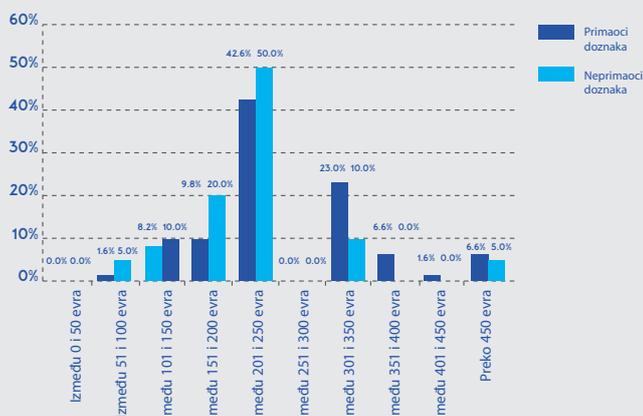
Kako bismo istražili da li je to slučaj i na Kosovu i, posebno, da li doznake dodatno smanjuju već nisko učešće žena u redovima radne snage, koristili smo podatke Studije o doznakama na Kosovu tokom 2011. godine kako bismo uporedili zapošljavanje, nezaposlenost i stopu neaktivnosti među domaćinstvima koja primaju i domaćinstvima koja ne primaju doznake.

Slika 5.14 Procenat nezaposlenih glava porodice, podaci po rodu i prijemu doznaka

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj o humanom razvoju za 2011. godinu

Slika 5.15 Iznos rezervne plate: domaćinstva koja predvode žene

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj o humanom razvoju za 2011. godinu

Kao što pokazuju podaci predstavljeni na Slici 5.13., stopa zaposlenosti je niža među primaocima doznaka, bez obzira na rod. Broj domaćinstava koja primaju doznake i koja traže posao je takođe niži u odnosu na domaćinstva koja ne primaju doznake, posebno za žene (Slika 5.14.). Jedno objašnjenje za veću stopu neaktivnosti među ženama u domaćinstvima koja primaju doznake je da žene koje su ostavljene u zemlji preuzimaju veću odgovornost za decu, stare i druge izdržavane članove domaćinstva. Kao što smo razmatrali u Četvrtom poglavlju, neke studije sugerišu da doznake, kao oblik prihoda koji ne dolazi od rada, podižu vrednost rezervne plate potencijalnog radnika čime se stvara veća verovatnoća da taj član domaćinstva neće tražiti posao.¹⁰⁹ Takav zaključak je predstavljen na Slici 5.15. gde se primećuje da više domaćinstava koja predvode žene koja primaju doznake (oko 85%) ne bi prihvatilo posao do 250 evra za razliku od samo 60% domaćinstava koja primaju doznake.

5.3 Socijalne doznake i žene koje su ostavljene u zemlji

Migracija takođe može da utiče na žene koje su ostavljene na Kosovu putem socijalnih doznaka kao što su vrednosti, ideje, ponašanja i običaji imigranti mogu da prenose iz njihovih zemalja domaćina.¹¹⁰ Iako se smatraju važnim, socijalne doznake nisu tako lako zapazive i kvantifikovane kao finansijske doznake.¹¹¹ Do danas je njihov uticaj u velikoj meri ignorisan u studijama koje se odnose na Kosovo. Organizovali smo fokusnu grupu kako bismo bolje razumeli da li migracija muževa dovodi do toga da žene dobijaju veću moć u donošenju odluka, ako (i kako) se menja stanje svesti muževa po pitanju rodni uloga, šta se događa kada žene koje su ostavljene u zemlji žive sa tazbinom, ko odlučuje o korišćenju doznaka, kakav uticaj na žene koje su ostavljene u zemlji ima njihovo učešće u redovima radne snage i kako doznake utiču na humani razvoj.¹¹²

Sastavljena je fokusna grupa od 13 udatih žena iz Gnjilana, Kamenice i Podujeva čiji su muževi u inostranstvu. Pet od 13 učesnika ove fokusne grupe žive odvojeno sa decom, a osam žive sa porodicom svog muža. Ova grupa je bila prilično raznovrsna jer je sastavljena od žena različitih obrazovnih profila i različitog statusa radne snage. Njihovi muževi su u Nemačkoj, Francuskoj, Švajcarskoj i Sloveniji. Jedanaest učesnika je izjavilo da njihovi supružnici imaju radne dozvole u zemlji u kojoj rade, dok su dva učesnika izjavila da tamo borave bez dozvole.

Većina učesnika ove fokusne grupe je nezaposlena što se uglavnom pripisuje nedostatku radnih mesta, nego odsustvu muževa. Ipak, u nekim slučajevima se kao prepreka za zapošljavanje navode porodične odgovornosti jer oni koji žive sa tazbinom izjavljuju da podnose veći teret posebno u slučajevima ukoliko tazbini treba njihova nega. Na pitanje da li ih njihovi muževi motivišu da nađu posao, učesnici ove fokusne grupe su odgovorili da ih muževi ni motivišu ni sprečavaju, nego da su jednostavno svesni njihovih brojnih obaveza kod kuće. Na pitanje koji je minimalni lični dohodak za koji bi radile, učesnici ove fokusne grupe su naveli sume koje su se kretale između 200 i 300 evra. To je iznos koji je nešto manji od prosečnog ličnog dohotka na Kosovu što podrazumeva da bi žene volele da rade bez obzira na činjenicu što njihovi muževi rade u inostranstvu i šalju doznake. Tokom rada fokusne grupe je ustanovljeno da su doznake poboljšale kvalitet života i imale pozitivan uticaj na obrazovanje dece. Smatra se da su doznake od vitalnog značaja za finansiranje ne samo školovanja dece, nego i supružnika koji su ostavljeni u zemlji. „Bilo bi nemoguće da se plate troškovi studija sa platama na Kosovu“, izjavljuje jedna od učesnica ove fokusne grupe. Što se tiče finansiranja, učesnici ove fokusne grupe su se principijelno složili da je njihov život bolji zbog migracije njihovih supružnika, ali su takođe izjavili da smatraju da, sa emotivne tačke gledišta, odvajanje porodice nije vredno finansijske koristi.

Kako bi se shvatilo da li život u inostranstvu u razvijenim zemljama ima uticaja na stanje svesti muškaraca, učesnici su ukazali da nije došlo do promena jer su njihovi muževi prilično savremeni i inostranstvo ih nije promenilo. Samo dva od ukupno 13 učesnika je posetilo muževe u inostranstvu. Izjavili su da su iskustva koja su imali tokom ovih poseta pozitivno uticala na njihovu emancipaciju i način na koji razmišljaju o rodnim ulogama. Većina učesnika smatra da to što su same kod kuće povećava njihovo samopouzdanje i da imaju veću moć odlučivanja. Međutim, istaknuto je da priličan teret učesnicima ove fokusne grupe predstavlja više odgovornosti.¹¹³ Takođe je ukazano da je samostalno upravljanje porodicom težak posao, posebno kako deca postaju starija.

Nismo pronašli zajednički model kada su učesnici fokusne grupe koji žive sa tazbinom upitani koji član porodice prima doznake i kako se donose odluke o njihovom korišćenju. Dok su, u nekim slučajevima, žene primale novac i odlučivale kako da ga potroše,

u drugim slučajevima je tazbina odlučivala kako će novac biti korišćen, iako su učesnici fokusne grupe imali pravo glasa u toj odluci.

Učesnici fokusne grupe koji žive sa tazbinom su izjavili da se ne konsultuju sa svojom tazbinom o svojim životima, nego komuniciraju i konsultuju se direktno sa svojim muževima. Ipak, primećene su neke prepreke, posebno u vezi sa napuštanjem kuće. Učesnici izveštavaju da trebaju da obaveste tazbinu o planovima da bi mogli da izađu iz kuće. „Da je moj suprug ovde, to ne bi bio problem“, izjavljuje jedna od učesnika ove fokusne grupe. „Naš mentalitet zahteva da se konsultujemo sa tazbinom. Ne mogu u potpunosti da ignorišem tazbinu. To mi predstavlja teret“, dodala je. Slično tome, primećeno je da odsustvo muža takođe ima uticaja na slobodu ćerki u zemlji. Odgovori učesnika fokusne grupe su jasno pokazali da kada žene žive same sa svojom decom, devojčice nemaju toliko slobode da izlaze, jer se majke boje i osećaju se odgovornije nego kada su njihovi muževi kod kuće. Na slobodu ćerki se čak i više utiče kada se živi sa tazbinom, jer dede i bake ne razumeju njihove potrebe da se druže van kuće. Što se tiče osećanja koje primanje doznaka daje, većina ispitanika je izjavila da smatra da bi radije da rade same i imaju sopstvene budžete, nego što moraju da traže novac i izveštavaju o tome kako su ga potrošile.

Ukratko, migracija je doprinela jačanju samopouzdanja i moći kod donošenja odluka žena koje su ostavljene na Kosovu. Suprotno teorijskim predviđanjima, migracija muževa sa Kosova ne istiskava žene iz redova radne snage, već loši ekonomski izgledi dovode do visoke stope nezaposlenosti. Kada žene žive sa tazbinom, odluke o tome kako će se doznake koristiti donose same žene ili zajedno sa tazbinom. Čini se da jednu od negativnih posledica migracije predstavlja prisustvo manje slobode za žene i ćerke, jer majke osećaju više odgovornosti prema ćerkama na čiju se slobodu negativno utiče ukoliko u porodici postoje babe i dede. Većina žena je navela da su njihovi muževi bili prilično liberalni pre migracije, ali da primećuju dodatne pozitivne promene zbog njihovog boravka u inostranstvu.

5.4 Uticaj mobilnosti na rodna pitanja i stare koji su ostavljeni u zemlji

Uticaj mobilnosti na stare koji su ostavljeni u zemlji može biti značajan posebno u društvima u kojima porodice tradicionalno žive zajedno i tamo gde postoje slabi socijalni sistemi u pogledu brige o starima.

Studija koja je sprovedena u Kirgistanu je pokazala da 62% ispitanika smatra da je migracija pozitivna najvećim delom zbog toga što obezbeđuje finansijsku podršku. Međutim, u izveštaju se takođe navodi da se pomoć šalje samo dok su supružnik i deca imigranata kod kuće sa starim osobama.¹¹⁴ Druga studija koja je sprovedena u Tajlandu je ustanovila negativan uticaj gde je migracija dovela do toga da su neke stare osobe koje su ostavljene u zemlji izvršile same bez ikoga da se o njima brine.¹¹⁵

Pošto studije ove prirode nisu sprovedene na Kosovu, organizovana je diskusija fokusne grupe. Tokom rada fokusne grupe je zapaženo da doznake iz inostranstva predstavljaju glavni izvor prihoda za neka domaćinstva. Takođe je otkriveno da se doznake prvenstveno šalju zbog prisustva starih i da prestaju da se šalju u slučaju smrti roditelja. U nekoliko slučajeva je istaknuto da su se braća i sestre između sebe dogovorila da jedno od njih ostane u zemlji kako bi se brinulo za roditelje, a da drugo imigrira i šalje novac. U većini slučajeva, stari ne upravljaju novcem iako se lavovski deo doznaka (oko 75%) koristi za njihovu korist i uglavnom za zdravstvenu negu. U nekim slučajevima, stariji takođe imaju koristi od zdravstvenih pregleda u zemljama domaćinima imigranata.

Imigranti posećuju Kosovo dva do tri puta godišnje, a delom i kako bi posetili stare rođake. Prisustvo stare osobe ne utiče na stopu zaposlenosti članova domaćinstva sve dok je stara osoba dobrog zdravlja. Međutim, jedan od učesnika je izrazio mišljenje da briga o njegovim roditeljima predstavlja određenu vrstu tereta. Takođe je istaknuto da uticaj na učešće u redovima radne snage može biti izraženiji među ženama, jer one snose najveći teret pružanja nege.

Jedna grupa je izjavila da ne mogu da imigriraju zato što ne mogu da ostave staru osobu samu. Na Kosovu se obično smatra neprikladnim da se za stare osobe brine neko drugi osim članova porodice. Smatra se da je to sramota i to se retko dešava. Jedan od učesnika je izjavio da bi bilo dobro kada bi postojali starački domovi gde stare osobe mogu da imaju zdravstvenu negu, društvo i zabavu. Članovi porodice koji se staraju o starim osobama na Kosovu izjavljuju da tokom staranja o njihovim starijim rođacima nastavljaju sa studijama uz finansijsku podršku imigranata. Na kraju, ovakvi podaci pokazuju da stare osobe na Kosovu imaju koristi od migracije: nisu prepušteni sebi zato što članovi porodice pregovaraju kako i ko će se brinuti za njih dok uživaju finansijsku korist od doznaka.

PETO POGLAVLJE: OSNOVNI ZAKLJUČCI

- Žene migranti sa Kosova se bolje snalaze na tržištu rada od žena na Kosovu. Više žena nego muškaraca je poboljšalo obrazovni status u inostranstvu, što znači da su doživeli veći razvoj ljudskog kapitala. Pošto više žena nego muškaraca ima stalni status u zemljama domaćinima, njihov potencijal da se okoriste obrazovanjem, zapošljavanjem i socijalnim programima je takođe veći. Većina žena imigranata govori najmanje jedan strani jezik, što doprinosi njihovoj većoj integraciji. Ovo istraživanje je izvelo jedan novi zaključak, a to je da žene imigranti igraju mnogo manju ulogu pošiljaoca doznaka od muškaraca što nije dovoljno objašnjeno manjim stepenom njihove zaposlenosti. Kao jedno potencijalno objašnjenje za to se ističu tradicionalne rodne uloge i pripadnosti.
- Podaci Studije o doznakama na Kosovu tokom 2011. godine otkrivaju da više domaćinstava koja predvode žene imaju nekoga u inostranstvu. Pored toga, ona domaćinstva koja predvode žene koja imaju imigranta u inostranstvu donekle više primaju doznake nego slična domaćinstava koja predvode muškarci (73% u odnosu na 68%). Doznake, u proseku, dodaju 150 evra na mesečni budžet domaćinstava koja predvode žene i prosečnih 124 evra u domaćinstva koja predvode muškarci. Iako se načini potrošnje ne razlikuju mnogo među domaćinstvima koja predvode žene i domaćinstvima koja predvode muškarci, muškarci više troše na trajna dobra i malo manje na stanovanje i ljudska ulaganja. Zanimljivo je da žene troše dva puta više od muškaraca na poslovna ulaganja. Ovakvi podaci sugerišu da žene češće koriste doznake za razvoj ljudskog kapitala i u svrhe ulaganja nego muškarci.
- Doznake su povezane sa nižim učešćem žena u redovima radne snage i zapošljavanjem: jedna trećina domaćinstava koja predvode žene koja ne primaju doznake je zaposlena u poređenju sa 29% domaćinstava koja predvode žene koja primaju doznake. Pored toga, broj nezaposlenih žena koje predvode domaćinstva i koje ne traže posao (privredno neaktivne žene) je za sedam procentnih poena veći među domaćinstvima koji primaju doznake. Broj žena koje predvode domaćinstva i koje traže posao je takođe niži među domaćinstvima koja primaju doznake. Jedno moguće objašnjenje za veću stopu „privredne neaktivnosti“ među ženama u domaćinstvima koja primaju doznake je da žene koje su ostavljene u zemlji preuzimaju veću odgovornost za decu, stare i druge izdržavane članove domaćinstva.
- Migracije i doznake mogu da utiču na žene koje ostaju u zemlji ne samo preko finansijskih, nego i putem socijalnih doznaka kao što su vrednosti, ideje, ponašanja i običaji koje imigranti mogu da prenose iz njihovih zemalja domaćina u zemlje porekla. Zaključci rada fokusnih grupa o ženama koje su ostavljene u zemlji potvrđuju da je migracija umnogome doprinela ekonomskoj dobrobiti njihovih porodica. Iako ih opterećuje sa porodičnim odgovornostima, migracija istovremeno doprinosi jačanju samopouzdanja i moći kod donošenja odluka među ženama koje su ostavljene u zemlji. Kada žene žive sa tazbinom, odluke o tome kako će se doznake koristiti donose same žene ili zajedno sa tazbinom. Jednu od negativnih posledica migracije predstavlja prisustvo manje slobode za žene i ćerke, jer majke osećaju više odgovornosti prema ćerkama na čiju se slobodu negativno utiče ukoliko u porodici postoje babe i dede.
- Tokom diskusija fokusnih grupa je zaključeno da stari kojima je potrebna nega imaju veliku korist od migracije jer se njihovi životni troškovi, posebno zdravstveni troškovi, lakše podnose i smanjuje se finansijski teret članova porodice koji žive sa starim osobama. Utvrdili smo da čak i ukoliko postoje mogućnosti za drugog člana porodice da migrira (drugi pružalac nege), oni bi se odrekli takve prilike kako bi mogli da se brinu o svojim

ŠESTO POGLAVLJE

6. DOZNAKE, MIGRACIJE I PRISTUP OBRAZOVANJU

Postojeća istraživanja pokazuju dvosmislen odnos između doznaka i stručne spreme.¹¹⁶ S tim u vezi, pod pretpostavkom da doznake povećavaju prihode, pomažu u uklanjanju budžetskih ograničenja i omogućavaju porodicama da ulažu u obrazovanje u Odeljku 6.1. ovog poglavlja analiziramo odnos između migracije i stručne spreme onih koji su ostavljeni na Kosovu. U Odeljku 6.2. analiziramo migracije i uticaj migracije na stručnu spremu u odnosu na doznake.

6.1 Doznake i obrazovanje na nivou domaćinstva

U periodu posle sukoba, sistem obrazovanja na Kosovu je prošao kroz mnoge izazove, ali i razvoj. Osnovnoškolsko i niže srednje obrazovanje (pet i četiri godine) su obavezni i besplatni za sve.¹¹⁷ Osnovnoškolsko obrazovanje počinje kada dete napuni šest godina života. Više srednje obrazovanje je podeljeno na opšte i stručno obrazovanje i traje između tri i četiri godine. Ovaj stepen obrazovanja nije obavezan, ali je preporučljiv. Visokoškolsko obrazovanje je dostupno na raznim univerzitetima i drugim javnim ili privatnim obrazovnim institucijama. Bolonjski sistem je usvojen 1999. godine, a diplome koje se nude su: diplomski, magistarski i doktorat. Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije je odgovorno za sva pitanja koja se odnose na obrazovanje.

Studija o doznakama na Kosovu za 2012. godinu sadrži informacije koje se tiču obrazovanja svih članova domaćinstva, uključujući podatke o deci ispod 15 godina starosti (Program Ujedinjenih nacija za razvoj, 2012. god.). Međutim, u ovom poglavlju nas zanima populacija mladih koji se definišu kao pojedinci starosti između 16 i 25 godina života i to zato što ova starosna grupa mora da odluči između obrazovanja (srednjoškolsko obrazovanje i univerzitet) i zapošljavanja (u zemlji ili u inostranstvu).¹¹⁸ Kao što pokazuju podaci predstavljeni u Tabeli 6.1., stepen pohađanja nastave u srednjim školama je veći među momcima i devojkaama koji žive u domaćinstvima koja ne primaju doznake nego među onima koji dolaze iz domaćinstava koja primaju doznake. Slični rezultati važe i za pohađanje univerziteta (Tabela 6.2.).

Tabela 6.1 Pohađanje srednjoškolskog obrazovanja pojedinaca između 16 i 18 godina života, podaci po rodu i primanju doznaka

Starosna dob između 16 i 18 godina života	Pohađa srednjoškolsko obrazovanje		Ne pohađa srednjoškolsko obrazovanje	
	Momci	Devojke	Momci	Devojke
Primaoci doznaka	71.40%	58.40%	28.60%	41.60%
Neprimaoci doznaka	80.80%	62.10%	19.20%	37.95%

Izvor: Baza podataka Ankete o doznakama na Kosovu za 2012. godinu.

Tabela 6.2 Pohađanje ustanova za visoko obrazovanje među pojedincima starosti između 19 i 25 godina života, podaci po rodu i primanju doznaka

Starosna dob između 19 i 25 godina života	Pohađaju univerzitet		Ne pohađaju univerzitet	
	Momci	Devojke	Momci	Devojke
Primaoci doznaka	25.80%	15.10%	74.20%	84.90%
Neprimaoci doznaka	28.90%	17.40%	71.30%	82.60%

Izvor: Baza podataka Ankete o doznakama na Kosovu za 2012. godinu.

Podaci koji su predstavljeni na Tabeli 6.3. pokazuju da je veći procenat muškaraca u domaćinstvima koja ne primaju doznake zaposlen u odnosu na one koji dolaze iz domaćinstva koja ne primaju doznake (70,6% u odnosu na 59,90%) i da isto važi i za žene (26,40% u odnosu na 15,70%).

Tabela 6.3 Status zaposlenosti pojedinaca između 19 i 25 godina života, podaci po rodu i primanju doznaka

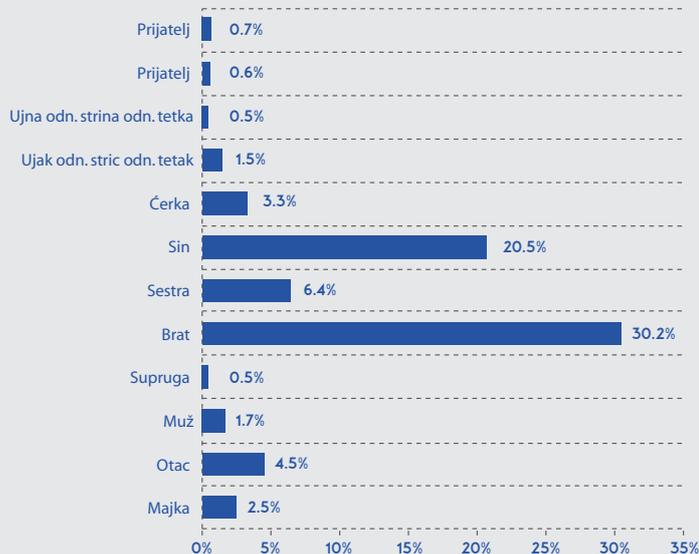
Starosna dob između 19 i 25 godina života	Zaposleni		Nezaposleni	
	Momci	Devojke	Momci	Devojke
Primaoci doznaka	59.90%	15.70%	40.10%	84.30%
Neprimaoci doznaka	70.60%	26.40%	29.40%	73.60%

Izvor: Baza podataka Ankete o doznakama na Kosovu za 2012. godinu.

Dalje statističke analize (predstavljene u Statističkom prilogu ovog izveštaja), pokazuju da se, u principu, doznake ne smatraju za značajne pokazatelje pohađanja nastave među licima između 16 i 25 godina života na Kosovu. Na to više utiču faktori među koje ubrajamo i prisustvo odraslih u domaćinstvu, stepen obrazovanja takvih odraslih lica i sume novca koje stoje na raspolaganju za obrazovanje na nivou domaćinstva. Zaključeno je da ovo važi i za muškarce i za žene. Ovakvi zaključci se donekle slažu sa zaključcima drugih studija koje pokazuju da su glave domaćinstava koja ne primaju doznake, u proseku, završili godinu dana više škole u odnosu na glave domaćinstava koja primaju doznake.¹¹⁹

Većina lica koja primaju doznake je izjavila da je njihov sin ili stariji brat pošiljalac doznaka (Slika 6.1.) i da je njegovo odsustvo imalo dvojak negativan uticaj na postizanje obrazovanja.

Slika 6.1 Odnos sa pošiljaocem doznaka

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Anкета o doznakama na Kosovu za 2012. god.

Kao prvo, stvaraju se uslovi za mlade adolescente muškog roda da se uključe u aktivnosti koje se ne odnose na obrazovanje i, kao drugo, počinje se sa vršenjem pritiska na preostalu decu muškog roda u kući povećavanjem stepena njihovih porodičnih odgovornosti što ima negativan uticaj na njihove obrazovne težnje. Dakle, teško je pronaći direktnu vezu između doznaka i više stručne spreme na Kosovu.¹²⁰ To bi moglo da bude zato što na Kosovu ne postoji takav uticaj ili možda zbog toga što se ovo istraživanje nije dovoljno usmerilo na ovo konkretno pitanje. Prema tome, buduća istraživanja trebaju da pruže pažnju pitanjima koja se tiču obrazovanja, među koja ubrajamo i pohađanje i kvalitet nastave među porodicama koje primaju i porodicama koje ne primaju doznake.

6.2. Migracije i obrazovanje

U ovom odeljku nameravamo da ispitamo odnos između obrazovanja i migracija i to, posebno, kako migracije utiču na stručnu spremu imigranata sa Kosova. Istraživanja pokazuju da je verovatno da će migracije da poboljšaju stepen stručne spreme, posebno među decom, jer porodice imigranata žele da obezbede bolje obrazovne mogućnosti svojoj deci.¹²¹ Drugi rezultati pokazuju da je 22% imigranata sa Kosova završilo najmanje jedan deo školovanja u inostranstvu.¹²²

Važno je da se napravi razlika između obrazovanja koje je stečeno u zemlji, pre migracije, i obrazovanja koje je stečeno posle migracije. U ovom odeljku se usmeravamo na podatke koji su prikupljeni u svrhe Ankete Svetske banke o migracijama iz 2009. godine koje sadrže informacije o migracijama i srodnim socio-demografskim osobinama.

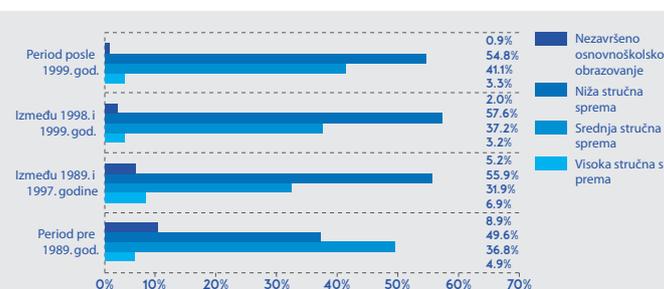
Rezultati ankete pokazuju da stepen obrazovanja imigranata porasta u zemlji destinacije sa stepenom kojim su raspolagali prilikom odlaska.

Slika 6.2 Stepen obrazovanja pre i posle migracije

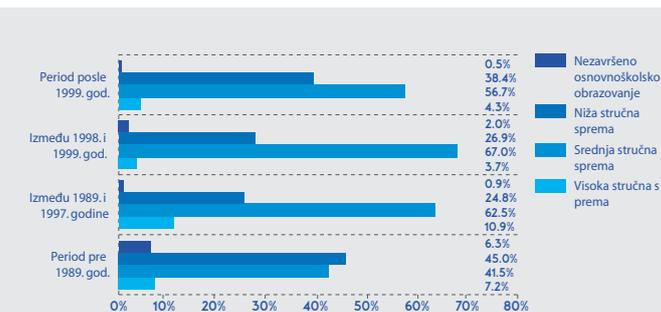
Izvor: Baza podataka Svetske banke, Anкета o migracijama, 2009. god.

Slika 6.3 Školska sprema imigranata pre nego što su napustili zemlju i tokom talasa migracija

Izvor: Baza podataka Svetske banke, Anкета o migracijama, 2009. god.

Slika 6.4 Školska sprema imigranata u zemlji domaćinu, podaci po talasu migracije

Izvor: Baza podataka, Anкета o migracijama, 2009. god.

Kao što pokazuju podaci predstavljeni na Slici 6.2., broj pojedinaca koji nisu završili osnovnoškolsko obrazovanje opada u zemlji destinacije, dok se broj onih koji su završili srednjoškolsko i Univerzitetski obrazovanje povećava.

Tabela 6.4 Migracije za obrazovne svrhe, podaci prema talasima migracija

Migracije za obrazovne svrhe		
Talas migracije	Da	Ne
Period pre 1989. god.	0.0%	100.0%
između 1989. i 1997. godine	0.9%	99.1%
između 1998. i 1999. god.	3.4%	96.6%
Period posle 1999. god.	3.0%	97.0%

Izvor: Baza podataka, Anкета o migracijama, 2009. god

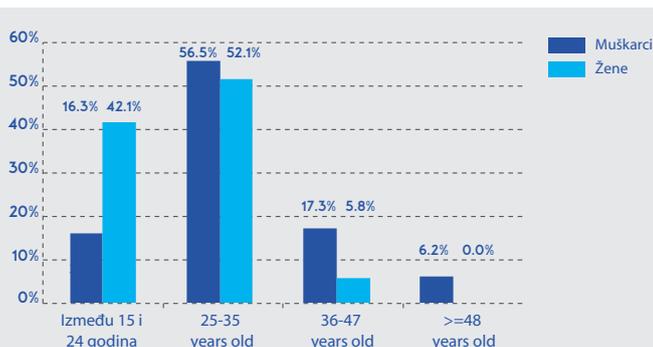
Podaci iz iste ankete pokazuju promene u stepenu obrazovanja među imigrantima prema raznim talasima migracije (Slika 6.3.). Zanimljivo je primetiti da je najveći broj imigranata sa univerzitetskim obrazovanjem migrirao nakon sukoba. Kao što se vidi među podacima koji su predstavljeni na Slici 6.4. stepen obrazovanja u zemlji domaćinu se poboljšao tokom najvećeg dela talasa migracija. Dok je samo 2% imigranata izjavilo da su migrirali radi obrazovanja (Tabela 6.4.), pretežnost takve pojave se javlja u periodu posle sukoba.

Tabela 6.5 Migracije za obrazovne svrhe, podaci po rodu

Talas migracije	Muškarci	Žene
Period pre 1989. god.	0.0%	0.0%
između 1989. i 1997. godine	69.7%	30.3%
između 1998. i 1999. god.	61.0%	39.0%
Period posle 1999. god.	62.0%	38.0%

Izvor: Baza podataka, Anкета o migracijama, 2009. god

Slika 6.5 Migracija u obrazovne svrhe, podaci po starosnoj dobi

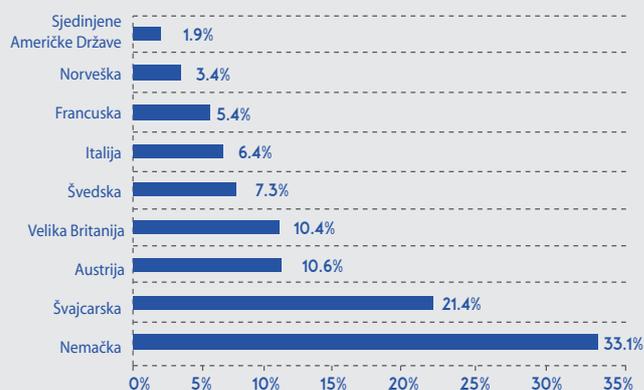

Izvor: Baza podataka, Anкета o migracijama, 2009. god

Više muškaraca od žena je izjavilo da obrazovanje predstavlja glavni razlog njihove migracije (Tabela 6.5.). Najveći procenat onih koji su migrirali u obrazovne svrhe pripada starosnoj grupi između 25 i 35 godina života (Slika 6.5.). Nemačka je najčešća destinacija za imigrante koji napuštaju zemlju u obrazovne svrhe (33,1%), zatim Švajcarska (21,4%) (Sliku 6.6). Pored toga, 43% domaćinstava u kojima neko živi van Kosova je izjavilo da su imali određene obrazovne prednosti zbog tog imigranta. Podaci iz iste ankete pokazuju da 43,8% pojedinaca koji su migrirali u obrazovne svrhe imaju posao u zemlji destinacije sa prosečnom mesečnom platom u iznosu od otprilike 1,600 evra mesečno što ukazuje da u zemljama destinacije imaju manje plaćene poslove.

Uprkos opštem nedostatku podataka, internet anketa koja je sprovedena tokom aprila i maja 2011. godine sa 273 visoko obrazovanih i kvalifikovanih povratnika, uprkos činjenici da je samo 83% ispitanika odgovorilo na pitanja iz upitnika daje određene uvide u ovu grupu. Rezultati pokazuju da je većina učesnika (85%) učestvovala u programu stipendija, dok je samo 15% samo finansirano. Pored toga, 90,3% ispitanika je bilo zaposleno.¹²³

Slika 6.6 Zemlje za imigraciju u obrazovne svrhe

Izvor: Baza podataka, Anкета o migracijama, 2009. god

Ukratko, analiza podataka je pokazala da imigranti sa Kosova imaju višu stručnu spremu, posebno oni koji su napustili Kosovo posle 1999. godine. Pored toga, migracija u obrazovne svrhe se uglavnom smatra za opciju koja stoji pred mladima starosti između 25 i 35 godina života.

SEDMO POGLAVLJE

7. DOZNAKE, MIGRACIJE I PRISTUP ZDRAVSTVENOJ ZAŠTITI

U ovom poglavlju se usmeravamo na uticaj koji doznake imaju na zdravstvene troškove onih koji su ostavljeni u zemlji. Poglavlje počinjemo pregledom sistema zdravstvene zaštite na Kosovu, zatim pregledom uticaja koji doznake imaju na zdravstvene troškove onih koji su ostavljeni na Kosovu i u drugim zemljama. U završnom delu ovog poglavlja pružamo nova saznanja u vezi sa namerom za traženje zdravstvenih usluga u inostranstvu (mobilnost), kao i uticaja koji doznake imaju na troškove zdravstvene zaštite.

7.1 Zdravstvena zaštita na Kosovu

Sistem zdravstvene zaštite na Kosovu se bazira na Semashko modelu zdravstvenih usluga koji je sličan zdravstvenom sistemu koji se koristio u Sovjetskom Savezu i Istočnoj Evropi.¹²⁴ Ovaj model se odlikuje centralizovanim i hijerarhijskim sistemom koji se suočava sa mnogim izazovima, među koje ubrajamo i nedostatak kvalifikacija i znanja među zdravstvenim radnicima koji su uglavnom slabo plaćeni, nedostatak opreme, kao i neučinkoviti i loše održavani objekti.¹²⁵ Sukobi iz 1999. godine su uzrokovali značajne štete zdravstvenoj infrastrukturi zbog čega je period koji je usledio za već oslabljeni zdravstveni sistem na Kosovu bio veoma težak.

Danas, među institucije koje pružaju zdravstvene usluge na Kosovu ubrajamo centralni Univerzitetski klinički centar u Prištini, sedam regionalnih bolnica kojima upravlja Ministarstvo zdravlja i čitavu mrežu centara za porodičnu medicinu kojima upravljaju opštinske vlasti. Na Kosovu je, uz podršku međunarodnih organizacija i donatora, 2002. godine pokrenuta reforma zdravstva. Strategija za zdravstveni sektor za period između 2010. i 2014. godine se smatra smernicama za razvoj zdravstvenog sistema na Kosovu što je u skladu sa finansijskim sredstvima vlade i bazirano na zdravstvenim prioritetima koji su razvijeni u cilju postizanja Milenijumskih ciljeva razvoja.¹²⁶ Iako pravni okvir sistema zdravstvene zaštite na Kosovu postoji, još uvek nije došlo do njegove primene i ostaje još dosta toga da se uradi.

Zakon o zdravstvenom osiguranju je usvojen tek 2014. godine, a očekuje se da će u bliskoj budućnosti početi i da se primenjuje. U analizi slučaja re-

formi zdravstvenog sektora na Kosovu autori Percival i Sondrop (2011. god.) su pokazali da su eksterna priroda reformi, zbijeni vremenski okvir za sprovođenje reformi i slabi državni kapaciteti postavili značajne izazove za njihovo sprovođenje. Pored toga, kao što je naglasio autor Qosaj-Arenliu (2011. god.), s obzirom da ne može da funkcioniše u izolaciji zdravstvena ustanova odražava politički, privredni i društveni sistem u kojem funkcioniše. Na Kosovu je taj sistem pod snažnim uticajem visoke stope nezaposlenosti, siromaštva i korupcije. Pored toga, zdravstveni sistem se uglavnom finansira od poreskih prihoda. Izdvajanja za zdravstvo iznose oko 3% bruto domaćeg proizvoda i obuhvataju samo polovinu ukupne cene usluga pošto pacijenti sufinansiraju troškove nege iz sopstvenih džepova za usluge koje su im potrebne. Studija Svetske banke o reformi zdravstva na Kosovu iz 2008. godine pokazuje da pacijenti doprinose u vidu korisničke naplate, plaćanja za lekove i druge usluge. Pored toga, u centrima za porodičnu medicinu ili bolničkim apotekama često nisu dostupni lekovi sa esencijalne liste, tako da pacijenti moraju da ih kupuju u privatnim apotekama. Zbog toga, troškovi lekova predstavljaju 65% privatnih zdravstvenih rashoda.

Pored toga, iako je nedavno primećeno njegovo smanjenje, prirodni porast stanovništva na Kosovu koji je 2011. godine iznosio 18 neto novorođenih na 1,000 stanovnika je mnogo veći nego u drugim zemljama u regionu.¹²⁷ Pokazatelji zdravlja na Kosovu su sumorni: prosečni životni vek iznosi samo 70 godina u poređenju sa Albanijom (77 godina), Crnom Gorom (74 godine) i Srbijom (74 godine) u kojima vlada potroši na zdravlje najmanje dvostruko više nego na Kosovu.¹²⁸

7.2 Naklonost lečenju u inostranstvu

U izveštaju za reformu javnog zdravstva iz 2011. godine se tvrdi da mnogi stanovnici Kosova putuju u druge zemlje u potrazi za zdravstvenim uslugama zbog nedostatka poverenja u postojeći sistem zdravstvene zaštite na Kosovu.¹²⁹ Studija Mozaik Kosova (2012. god.) pokazuje pad zadovoljstva zdravstvenim uslugama između 2009. i 2012. godine u odnosu na kvalitet osoblja, jednako postupanje sa pacijentima i pristup lekovima i sanitetskom materijalu.¹³⁰

Statistički prilog ovom poglavlju prikazuje detaljne rezultate analize studija o korišćenju zdravstvenih usluga u inostranstvu i uticaj doznaka na troškove zdravstvene zaštite kod kuće. Kao što je objašnjeno

u statističkoj analizi, od ukupno 1,288 pojedinaca sa kojima su vođeni razgovori za svrhe Sedme studije Pulsa javnosti o njihovom izboru medicinskih usluga, većina (66%) je izvestila da su samo tražili lečenje na Kosovu (u javnim ili privatnim preduzećima). Međutim, sklonost lečenju u inostranstvu, nezadovoljstvo uslugama u Univerzitetsko kliničkom centru u Priština i troškovima lekova odn. apotekarskim troškovima može da se predvidi prema etničkoj pripadnosti, posebno među kosovskim Srbima.

7.3 Doznake i zdravlje

Istraživanja pokazuju da migracije i doznake doprinose zdravstvenom stanju onih koji su ostavljeni u zemlji.¹³¹ Novčani transferi ili doznake mogu da utiču na zdravlje porodice ublažavanjem ograničenja likvidnosti koji bi inače ograničili pristup zdravstvenoj zaštiti.¹³² Čini se da je ovo slučaj i na Kosovu gde se do 17% ukupnog iznosa doznaka izdvaja u zdravstvene svrhe.¹³³ Porodice koje primaju doznake na Kosovu troše više na usluge zdravstvene zaštite od porodica koje ne primaju doznake.¹³⁴

Detaljna analiza raspoloživih podataka predstavljenih u Statističkom prilogu ovog izveštaja ukazuje da se doznake izdvajaju za zdravstvene troškove, kao i da se čini da povećaju zdravstvene troškove onih koji su ostavljeni u zemlji, iako nisu povezane sa putovanjima u inostranstvo u potrazi za zdravstvenim uslugama.

ŠESTO I SEDMO POGLAVLJE: OSNOVNI ZAKLJUČCI

- Deskriptivni statistički podaci pokazuju da je manje verovatno da će se mladi ljudi starosti između 16 i 25 godina školovati ukoliko čine deo domaćinstva koje prima doznake.
- Međutim, regresivna analiza pokazuje da doznake nemaju uticaj na pohađanje nastave mladih između 16 i 25 godina starosti kada se pravilno razmotre druge odrednice. Umesto toga, broj članova domaćinstva, njihova prosečna starosna dob, kao i prosečan stepen obrazovanja svih odraslih članova porodica čine mnogo jače faktore za predviđanje pohađanja nastave.
- Migracije za obrazovne svrhe su se povećale posle 1999. godine, posebno među mladima uzrasta između 25 i 35 godina starosti i ženama.
- Pojedinci sa Kosova razmatraju lečenje van Kosova pre svega zato što su nezadovoljni javnim zdravstvenim uslugama na Kosovu ili zato što smatraju da su troškovi lekova visoki. Posebno je verovatno da će kosovski Srbi da razmotre lečenje van Kosova.
- Čini se da doznake opuštaju budžetska ograničenja porodica i zbog toga porodice troše više na zdravstvene troškove u odnosu na one koje ne primaju doznake.

OSMO POGLAVLJE

8. GRAĐANSKO ANGAŽOVANJE, SOCIJALNE DOZNAKE I UČEŠĆE DIJASPORE

Kvalitet upravljanja na Kosovu predstavlja ključnu odrednicu prilika za humani razvoj.

Mobilnost ljudi, uključujući dugoročnu migraciju, kratkoročna putovanja u inostranstvo, kao i međunarodne veze preko doznaka imigranata, mogu da utiču na kvalitet upravljanja na nekoliko načina. S jedne strane, u svojim zemljama domaćinima imigranti se često susreću sa novim i nepoznatim vrednostima koje prenose porodicama i prijateljima kod kuće u obliku „socijalnih doznaka“.¹³⁵ Na primer, pripadnici dijaspore sa Kosova koji žive u zapadnoj Evropi se svakodnevno susreću sa prednostima transparentne javne uprave i visokokvalitetnim javnim uslugama što njih i članove njihovih porodica na Kosovu može navesti da isto očekuju i na Kosovu, ali i da se uključe u politički proces kako bi promovisali takve vrednosti kod kuće.

Sa druge strane, tvrdi se da doznake dopuštaju vladama da smanje kvalitet javnih usluga. Uostalom, domaćinstva koja primaju doznake mogu da kupe ono što su nekada bile javne usluge čime vrše manji pritisak na političare da koriste poreske prihode za opšte dobro. Ova teorija je korišćena kako bi se racionalizovala empirijska zapažanja koja pokazuju da zemlje koje primaju veliku količinu doznaka imaju niži kvalitet upravljanja.¹³⁶

Ove naizgled protivrečne hipoteze nam služe da istražimo šta je to što određuje spremnost stanovništva na Kosovu i pripadnika dijaspore da se uključe u političke i društvene procese na Kosovu i da pruže podršku humanom razvoju donacijama u vremenu i novcu. U Odeljku 8.1. analiziramo da li društveni i politički aktivizam na Kosovu zavisi od toga da li pojedinci pripadaju domaćinstvima koja primaju doznake, da li su proveli značajan period vremena u inostranstvu ili su barem putovali u inostranstvo. U Odeljku 8.2. raspravljamo o organizaciji pripadnika dijaspore, stepenu integracije pripadnika dijaspore u zemljama i društvima domaćinima, i kako integracija pripadnika dijaspore zavisi od obrazovanja, generacije migracije, uzrasta i drugih relevantnih varijabli koje se odnose na migracije i imigranta, kao i njihovo angažovanje na Kosovu. Konačno, u Odeljku 8.3. ispitujemo veze između imigranata

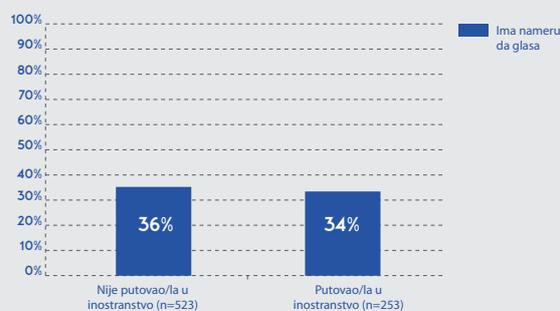
i njihovog angažovanja na Kosovu i kako te veze mogu potencijalno da utiču na prenos socijalnih doznaka kao važnog elementa za humani razvoj.

Naša analiza u ovom poglavlju se zasniva na dva izvora podataka. U Odeljku 8.1. koristimo set podataka iz Pulsa javnosti Programa Ujedinjenih nacija za razvoj za 2012. godinu koji sadrži izuzetno bogate informacije o društvenom i političkom učešću pojedinaca, dok se u Odeljku 8.2. oslanjamo na podatke iz Ankete o doznakama na Kosovu za 2011. godinu koja predstavlja jedan od samo nekoliko izvora socijalno-ekonomskih podataka o imigrantima sa Kosova koji žive u inostranstvu.

8.1 Mobilnost i građanski angažman

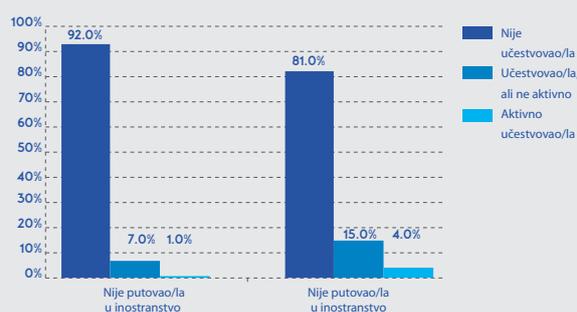
Ljudi mogu da uzmu društveno i političko učešće na razne načine, uključujući glasanje na izborima, učestvovanje u protestima, učestvovanje na javnim sastancima ili projektima u zajednicama koje pokreće lokalna uprava, učestvovanje u organizacijama kao što su političke stranke, nevladine organizacije i grupe komšija ili ostale lokalne ili verske inicijative. Analiza raspoloživih podataka pokazuje da je verovatnije da će kratkoročne migracije da utiču na nečije političko i društveno angažovanje-

Slika 8.1 Namera o glasanju i iskustvo putovanja u inostranstvo

Izvor: Baza podataka Pulsa javnosti, 2012. god.

Slika 8.2 Učešće u projektima koje sprovode lokalne vlasti, podaci prema prethodnom iskustvu putovanja u inostranstvo

Izvor: Baza podataka Pulsa javnosti, 2012. god.

Slika 8.3 Angažovanje u radu političkih stranaka, podaci prema prethodnom iskustvu putovanja u inostranstvo

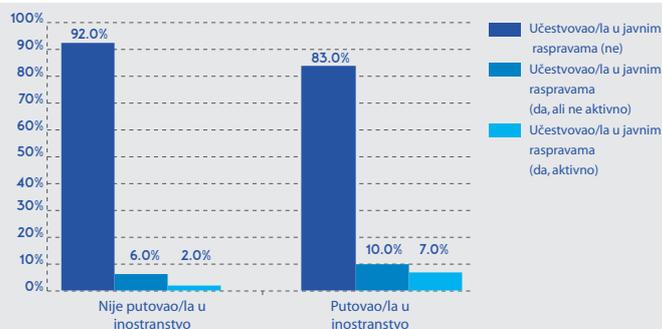
Izvor: Baza podataka Pulsa javnosti, 2012. god.

Slika 8.4 Angažovanje u radu nevladinih organizacija, podaci prema prethodnom iskustvu putovanja u inostranstvo

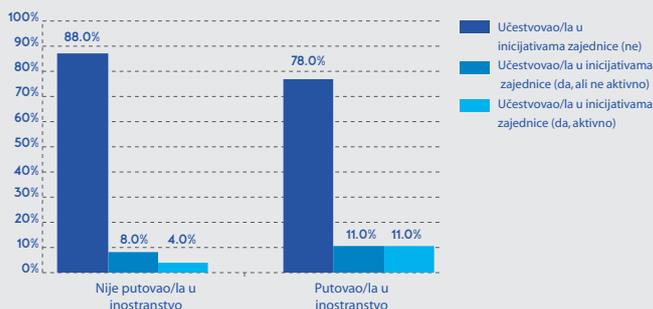
Izvor: Baza podataka Pulsa javnosti, 2012. god.

Slika 8.5 Učešće u javnim raspravama, podaci prema prethodnom iskustvu putovanja u inostranstvo

Izvor: Baza podataka Pulsa javnosti, 2012. god.

Slika 8.6 Učešće u inicijativama zajednice, podaci prema prethodnom iskustvu putovanja u inostranstvo

Izvor: Baza podataka Pulsa javnosti, 2012. god.

kod kuće. Čini se da dugoročna migracija i život u domaćinstvu koje prima doznake nemaju tako značajne uticaje u tom pogledu. Podaci predstavljani na Slikama 8.1 do 8.6 poredi stope učešća u različitim aspektima građanskog angažovanja među onima koji redovno putuju i onima koji to ne čine.

Kao što se može videti, pored verovatnoće da će da glasaju, redovni putnici uglavnom više učestvuju u građanskim aktivnostima. Ukratko, čini se da mobilnost ljudi različito utiče na društveno i političko učešće u zemlji domaćinu, ali kada se izrazi u smislu putovanja u inostranstvo (ne nužno na duži vremenski period), čini se da su stope učešća najvećim delom pod pozitivnim uticajem takvih iskustava.

8.2 Organizacija, integracija u zemljama domaćinima i angažovanje pripadnika dijaspore na Kosovu¹³⁷

8.2.1 Organizacija pripadnika dijaspore

Priroda organizacije pripadnika dijaspore je značajno promenjena od okončanja sukoba. Tokom devedesetih godina prošlog veka, pripadnici dijaspore su bili organizovani oko ogranaka političkih stranaka i humanitarnih organizacija sa Kosova koje su podržavali društveni i politički aktivizam kosovskih Albanaca kako u inostranstvu, tako i na Kosovu.¹³⁸ Tokom devedesetih godina prošlog veka cela vlada Kosova je bila u izgnanstvu i delimično je finansirana sa 3% poreza na dohodak.¹³⁹ S obzirom da su pripadnici dijaspore sa Kosova u to vreme imali veće prihode od stanovnika Kosova u zemlji, igrali su značajnu ulogu u finansiranju vlade Kosova u izgnanstvu.

U mnoštvu slučajeva su doprinosi pripadnika dijaspore u velikoj meri nadmašivali 3% poreza na dohodak. Međutim, posle 1999. godine, kolektivne aktivnosti iz devedesetih godina prošlog veka su polako zamenili individualizam i usmeravanje na porodični život. Udruženja koja su podržavala oslobođenje Kosova i humanitarne aktivnosti su izgubila „razlog za postojanje“.¹⁴⁰ Danas, većina pripadnika dijaspore smatra da je njihov sadašnji stepen organizacije manje zadovoljavajući zbog, najvećim delom, podeljenosti koja odražava suprotstavljene političke grupacije koje su se posle sukoba pojavile na Kosovu.¹⁴¹

Prema izveštaju u čije je svrhe anketirano 1,091 nasumično odabranih posetilaca na graničnim prelazima na doček nove 2007. godine, više od polovine ispitanika je izjavilo da u inostranstvu ne pripadaju nijednom udruženju koje ima veze sa Kosovom.¹⁴² Trenutno, pripadnici dijaspore nisu samo manje uključeni u politička pitanja kod kuće, nego nemaju kapacitete i odgovarajuću organizaciju koja bi mogla da izvrši pritisak na nadležne institucije na Kosovu (Ministarstvo za dijasporu) da se nosi sa problemima vezanim za pripadnike dijaspore.¹⁴³

Ukupno 54% pripadnika dijaspore sa Kosova smatra da treba da postoji bolja saradnja među klubovima dijaspore, institucijama sa Kosova i nevladinih organizacija na Kosovu. Narednih 23% veruje da klubovi dijaspore trebaju da budu povezani, dok samo 17% izjavljuje da misle da trebaju da nastave svoj angažman preko frakcija političkih stranaka.¹⁴⁴ S obzirom na sukobe između različitih političkih grupacija i uočeni problem političkog klijentelizma ovo poslednje nije iznenađujuće.¹⁴⁵ Neki smatraju da uspostavljanje centralne ili krovne organizacije služi kao prilika za ponovno približavanje pripadnika dijaspore sa Kosova. Ovo ne bi trebalo da predstavlja iznenađenje s obzirom na trenutni vakum.¹⁴⁶

Institucije sa Kosova su preduzele brojne korake da otklone ove izazove. Nedavno je otvoren kulturni centar za dijasporu u Istanbulu, a slični planovi postoje za Švajcarsku, Nemačku, Francusku i Sjedinjene Američke Države.¹⁴⁷ Pored toga, vlada Kosova je nedavno pokrenula veliki broj inicijativa za podsticanje angažovanja i organizovanje pripadnika dijaspore¹⁴⁸ čiji uticaj tek treba da se vidi.

8.2.2 Integracija pripadnika dijaspore u zemljama domaćinima

Za razliku od prvog talasa imigranata, sadašnja generacija pripadnika dijaspore od kojih su mnogi rođeni u zemljama domaćinima je bolje integrisana i češće uključena u društveno-politički život zemlje domaćina.¹⁴⁹ Na primer, u Švajcarskoj je povećan uticaj imigranata sa Kosova (koji predstavljaju jednu od najvećih zajednica stranaca u zemlji) na političkoj sceni u oblastima u kojima je njihova koncentracija veća.¹⁵⁰ Neki „stanovnici Kosova iz Švajcarske“ su izabrani za regionalne predstavnike kantonalnih institucija što možda predstavlja prekretnicu u političkom učešću kosovskih Albanaca u ovoj zemlji.¹⁵¹ Pored toga, kosovski Albanci su počeli da učestvuju u sindikalnim i aktivnostima građanskog društva, kao u Bernu gde su neki držali vodeće položaje u jednoj od glavnih sindikalnih organizacija, Sindikati u Švajcarskoj.¹⁵² Istraživanja sugerišu da se političko učešće u zemljama domaćinima povećava sa učenjem jezika zemlje domaćina, trajanjem boravka, obrazovanjem stečenim kod kuće, vezama sa socijalnim mrežama i tržištima rada¹⁵³ koje, kao što je navedeno u Šestom poglavlju ovog izveštaja, čine sastavni deo aktivnosti kojima se bavi većina novih generacija imigranata sa Kosova u svojim zemljama domaćinima. Kao što se navodi u Članku 8.1., Ylfete Fanaj, nedavno izabrani pripadnik dijaspore sa Kosova iz Švajcarske, smatra da je učešće građana sa Kosova i njihova dalja integracija u Švajcarskoj veoma važna.¹⁵⁴ Osman Osmani, još jedan politički aktivan imigrant sa Kosova, primećuje da što se ljudi više integrišu, više se kandiduju za položaje u javnim službama i drugim aktivnostima u zemljama domaćinima.

Članak 8.1 Ylfete Fanaj: društveno-politički aktivista sa Kosova u Švajcarskoj

Ylfete Fanaj je 2011. godine izabrana u skupštinu Kantona Lucerne čime je nastavila političku karijeru koja je počela u gradskom veću Lucerna. Ona je jedna od prvih kosovskih Albanaca koja je dostigla ovakav politički položaj u Švajcarskoj. Kanton Lucern se smatra za vrlo konzervativan kanton, a Ylfete kaže da je teško da prosudi da li su Albanci koji žive na teritoriji tog kantona pomogli da skupi 3,925 glasova na osnovu kojih je izabrana na položaj na kojem se trenutno nalazi. Tokom kampanje, Ylfete se nije usmerila konkretno na Albance, nego je pratila politički program Socijaldemokratske partije kojoj pripada.

Ylfete Fanaj je rođena u Prizrenu, na Kosovu, 1982. godine. Kako se politička situacija na Kosovu početkom devedesetih godina pogoršala, Ylfete se sa drugim članovima svoje porodice preselila u Švajcarskoj kako bi se pridružila ocu koji se ranije smestio u Švajcarskoj kao sezonski radnik. Ylfete je brzo naučila nemački jezik i stekla osnovnoškolsko, srednjoškolsko i fakultetsko obrazovanje u Švajcarskoj. Diplomirala je na Univerzitetu u Lucernu, a trenutno završava magistarski rad na istom univerzitetu (biografija Ylfete Fanaj na Internetu).

Članak 8.2. Faton Topalli, bivši pripadnik dijaspore koji je politički angažovan na Kosovu

Faton Topalli je bio politički angažovan u Švajcarskoj gde se kandidovao na kantonalnim izborima 2008. godine kao kandidat Ekoliberalne stranke u Kantonu Schaffhausen. Faton Topalli se preselio na Kosovo 2010. godine i od tada je član levo orijentisane Vetëvendosje (Samoopredeljenje, prim. prev.), političke stranke na Kosovu koja promovise socijaldemokratsku politiku. Tokom centralnih izbora 2010. godine, Faton se našao među deset kandidata svoje političke stranke za koje je glasala većina birača, tako da je njegova stranka uspela da dobije 12 od 120 mesta u Parlamentu Kosova. Faton se tokom vanrednih izbora za gradonačelnika u aprilu 2012. godine takođe kandidovao za gradonačelnika Uroševca i našao se na trećem mestu kandidata sa 16% glasova. Faton Topalli je rođen u selu Zlatare 1963. godine, a završio je osnovnu i srednju školu u Uroševcu, na Kosovu. Bio je jedan od političkih aktivista koji su organizovali demonstracije početkom osamdesetih godina prošlog veka na Kosovu koje je napustio 1981. godine. U početku je živio u Turskoj i Nemačkoj, da bi se 1983. godine preselio u Švajcarsku. Faton je diplomirao i magistrirao u predmetima iz društvenih nauka u Švajcarskoj. Predavao je na Zürcher Hochschule für Angewandte Wissenschaften (Univerzitet za primenjene nauke u Cirihu, prim. prev.) kao prateći predavač od 2007. godine. Vratio se na Kosovo zato što veruje da je njegovo učešće potrebnije Kosovu nego Švajcarskoj. (Email prepiska sa gđinom Fatonom Topallijem, 5. avgusta

U Švajcarskoj živi oko 100 stanovnika Kosova koji su se kandidovali na položaje na opštinskom i kantonalnom nivou i vrlo će brzo takođe postati potencijalni kandidati i za zakonodavne i izvršne vlasti na saveznom nivou.¹⁵⁵

8.2.3 Angažovanje na Kosovu

Pre proglašenja nezavisnosti Kosova u februaru 2008. godine, odeljenje u okviru Ministarstva za kulturu, omladinu, sport i pitanja negrađana Kosova je predstavljalo glavnu instituciju koja se bavila pitanjima dijaspore na Kosovu. Mandat ovog odeljenja je bio da poveže mreže onih koji nisu stalni stanovnici Kosova i da rešava kulturne potrebe imigranata i povratnika na Kosovo.¹⁵⁶ Tokom 2008. godine, odeljenje je pretvoreno u Kancelariju za dijasporu i migracije pod pokroviteljstvom Kancelarije Premijera.¹⁵⁷ S obzirom da to nije značajno poboljšalo odnose između pripadnika dijaspore i institucija na Kosovu, vlada Kosova 2010. godine osniva Ministarstvo za dijasporu sa mandatom da „očuva i kultiviše nacionalni, jezički, kulturni i obrazovni identiteta pripadnika dijaspore i migracije, kao i njihovu povezanost sa institucijama Republike Kosova“.¹⁵⁸ Kao što je ranije navedeno, u nekoliko zemalja domaćina se trenutno osnivaju kulturni centri koji uživaju diplomatski status i služe pripadnicima dijaspore sa Kosova.¹⁵⁹ Pored toga, stvorene su opštinske kancelarije za vezu, kao i pripadajuća radna mesta za opštinske službenike za poslove dijaspore u 29 opština širom Kosova.¹⁶⁰

Nedavno stvorena Skupština Albanaca¹⁶¹ u Švajcarskoj predstavlja primer ovog novog pristupa vlade Kosova prema pripadnicima dijaspore. Skupština broji 100 članova iz različitih krajeva Švajcarske i uspešno je učestvovala u projektima sa Ministarstvom za dijasporu na Kosovu i Ambasdom Kosova u Ženevi. Takođe je reagovala protiv određenih glasova u Švajcarskoj koji su pokušali da pripisu odgovornost za individualna krivična dela počinjena od strane kosovskih Albanaca na čitavu zajednicu kosovskih Albanaca. Skupština se sastoji od uglavnom mladi ljudi koji su, verovatno, druga generacija imigranata koji su rođeni i odrasli u Švajcarskoj i čiji stručni i društveni status omogućava da budu učinkoviti predstavnici zajednice kosovskih Albanaca.

Na poslednjim izborima na Kosovu je glasalo samo 1,042 pripadnika dijaspore od oko 300,000 birača sa pravom glasa¹⁶² što ukazuje na činjenicu da sadašnji zakonodavni okvir na Kosovu otežava pripadnicima dijaspore da glasaju.¹⁶³ Pored toga, kao što smo videli tokom poslednjih izbora, oni koji žele da glasaju iz inostranstva se suočavaju sa opsežnim postupkom pre nego što glasaju.¹⁶⁴ Ministarstvo za dijasporu je, međutim, predložilo određene preporuke o olakšavanju postupka glasanja onima koji su voljni da glasaju iz inostranstva, ali te preporuke još uvek nisu puštene u pogon. Ylfete Fanaj primećuje da olakšanje pripadnicima dijaspore da glasaju ne bi trebalo posmatrati samo kao znak zahvalnosti za njihovu podršku u borbi za nezavisnost, nego, još

važnije, kao podsticaj za pripadnike dijaspore da ostanu društveno i politički angažovani na Kosovu.¹⁶⁵ Dakle, među ono što bi moglo značajno da poveća broj birača među pripadnicima dijaspore ubrajamo jednostavniji zakonodavni okvir i postupak glasanja pripadnika dijaspore, kao što je, za početak, omogućavanje pripadnicima dijaspore da glasaju u ambasadama i konzulatima Kosova i naknadno uvođenje elektronskog glasanja. Ovo bi pripadnike dijaspore neminovno uključilo u proces donošenja odluka i proširilo bi kanale preko razmene iskustva i znanja o raznim politikama koje imaju uticaj na humani razvoj uopšte.

Osim političkog angažmana u zemljama porekla, pripadnici dijaspore sa Kosova su pomogli u stimulanju „priliva mozgova“ iz inostranstva. Na primer, u periodu između 2002. i 2011. godine, više od 70 akademika sa Kosova iz inostranstva su održali više od 140 gostujućih predavanja na Univerzitetu u Prištini kroz projekat koji je finansirala organizacija Usluge svetskog univerziteta Austrije.¹⁶⁶ Iako se ideja ovog projekta nije sastojala u podsticanju permanentnog povratka ovih akademskih radnika, nekoliko njih se već zastalno vratilo u zemlju i dalje predaju u javnim i privatnim obrazovnim institucijama.¹⁶⁷ Slično tome, veliki broj profesora iz reda dijaspore sa Kosova i istraživača sa Univerziteta u Beču su osnovali Odeljenje za kompjuterske nauke na privatnom fakultetu u Prištini gde učenici mogu da studiraju softverski inženjering. Sa poslovne tačke gledišta, veliki broj stanovnika Kosova koji radi za velika globalna telekomunikaciona preduzeća je osnovao visoko specijalizovano preduzeće za telekomunikacije na Kosovu koje pruža usluge u oblasti telekomunikacionih nosača širom sveta. Neki od osnivača ovog preduzeća su takođe članovi izvršnog odbora.¹⁶⁸

8.3 Prenos demokratskih vrednosti putem pripadnika dijaspore

Često se smatra da, nakon što su proveli dug period vremena u inostranstvu, posebno u zapadnim državama sa razvijenim liberalnim i demokratskim sistemom vlasti, imigranti usvoje demokratske vrednosti tih zemalja i pomažu u prenosu tih vrednosti prema njihovim državama. Međutim, pozitivan uticaj političkog angažmana bivših pripadnika dijaspore na Kosovu, posebno u posleratnom periodu, se nalazi pod znakom pitanja. Ovo ne znači da mobilnost ili činjenica da su proveli dug period vremena u inostranstvu nisu pomogli pripadnicima dijaspore da

prenesu demokratske vrednosti, nego im kontekst na Kosovu zapravo nije dozvolio da usvoje te vrednosti i tako naprave željeni uticaj na društveno-politički život. Mnogi politički aktivisti u dijaspori, posebno oni iz generacije imigranata između osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka, su se vratili na Kosovo i nastavili sa političkim aktivnostima kod kuće. Među njih ubrajamo i sadašnjeg Premijera i predsednika Demokratske partije Kosova, gđina. Hashima Tačija.

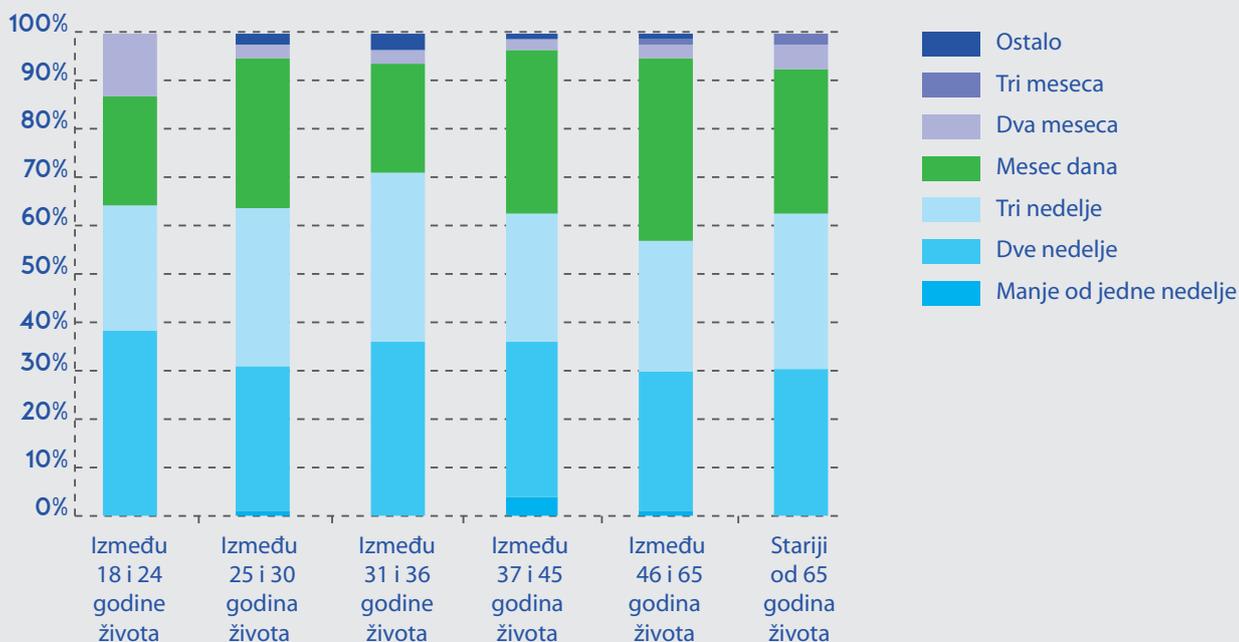
Uprkos iskustvima sa životom u naprednim zapadnim demokratijama, poput Nemačke i Švajcarske tokom dužeg vremenskog razdoblja, povratnici su napravili malo prepoznatljivog uticaja na politički proces na Kosovu u smislu prenošenja demokratskih vrednosti. Izveštaj organizacije Freedom House pod nazivom „Nacije u tranzitu“ za period između 2004. i 2013. godine rangira Kosovo kao „polu konsolidovani autoritarni režim“ sa prosečnom ocenom demokratije od 5,25 na skali između 1 i 7, gde ocena od 1 do 2 pokazuje „konsolidovanu demokratiju“ i ocena od 6 do 7 pokazuje „konsolidovani autoritarni režim“.¹⁶⁹

Jedno verovatno objašnjenje zašto demokratija na Kosovu nije još uvek u potpunosti uspostavljena uprkos velikom broju povratnika na visokim položajima je što su se politički aktivisti, tokom boravka u inostranstvu, uglavnom brinuli o borbi za nezavisnost Kosova i nisu imali puno vremena da upiju demokratske vrednosti i procese.¹⁷⁰ Štaviše, mnogi od tih imigranata su primali novčanu pomoć što znači da nisu morali da rade ili da se integrišu u društvo zemlje domaćina jer su morali da rade kako bi rešili probleme kod kuće, posebno tokom devedesetih godina prošlog veka. Kao takvi, nisu imali priliku da ih osporavaju ili da ih nauče institucije razvijenih demokratija sa zapada. Ovo je verovatno uticalo na sposobnosti ovih zvaničnika (barem onih iz navedene generacije) da prenesu smislene demokratskih vrednosti u svoje rodno mesto.

S obzirom da su mlađe generacije i imigranti koji su učestvovali u najnovijem talasu migracije obrazovaniji, postoji potencijal da će oni da stvore jezgro promena vrednosti na Kosovu. Uključivanje dijaspore u proces donošenja odluka na Kosovu ne služi samo kao most između rodnog mesta i zemlje domaćina, nego takođe pomaže u prenosu demokratskih vrednosti.¹⁷¹

Čak i ukoliko to važi, treba napomenuti da su mnogi mlađi pripadnici dijaspore počeli da gledaju na posete Kosovu kao nepotrebne i skupe i počinju da pronalaze atraktivnije i jeftinije destinacije za letovanje.¹⁷² Kao što pokazuju podaci predstavljeni na Slici 8.7., od 645 ispitanika kojima je postavljeno pitanje o prosečnom trajanju boravka na Kosovu u sklopu Ankete o doznakama na Kosovu za 2011. godinu, samo 5% spadaju u starosnu grupu od 18 do 24 godina života. Više od polovine ispitanika (54%) koji posećuju Kosovo imaju između 37 i 65 godina i većina obično ostaje na Kosovu između dve nedelje i mesec dana. Pored toga, diskusije koje su vođene u fokusnim grupama u Švajcarskoj i na Kosovu su potvrdile da se povećava kulturni jaz koji na Kosovu postoji između pripadnika dijaspore i neimigrantske populacije i da obe strane imaju mnoge predrasude. Dok lokalno stanovništvo krivi pripadnike dijaspore za prikazivanje lošeg imidža Kosova u inostranstvu i za „uvoz“ negativnih ponašanja sa „Zapada“, pripadnici dijaspore su veoma kritični po pitanju „zavisnosti“ pripadnika njihovih porodica i tobožnje nesposobnosti lokalne uprave na Kosovu. Zauzvrat, lokalno stanovništvo krivi pripadnike dijaspore za paradiranje svog bogatstva tokom poseta Kosovu čime navode lokalno stanovništvo da očekuje veću podršku koja intenzivira zavisnost.¹⁷³

Slika 8.7 Trajanje boravka na Kosovu, podaci prema starosnim grupama

Izvor: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Anкета o doznakama u domaćinstvima na Kosovu, 2011. god.

OSMO POGLAVLJE: OSNOVNI ZAKLJUČCI

- Čini se da mobilnosti ljudi ima različite uticaj na društveno i političko učešće u zemlji domaćinu. Verovatnije je da će oni koji su putovali u inostranstvo najmanje jednom u poslednjih 12 meseci učestvovati u aktivnostima koje organizuju lokalne vlasti, a takođe postoje veće šanse da će biti angažovani u radu političkih stranaka, kao i nevladinih organizacija. Takođe je verovatnije da će učestvovati u javnim diskusijama i učestvovati u inicijativama koje se pokreću na nivou zajednice, kao što su verske i inicijative u naseljima.
- Pre sukoba, zbog loših društvenih prilika i ukupne društvene i političke marginalizacije koja je vladala na Kosovu, pripadnici dijaspore su bili mnogo bolje organizovaniji i, zbog toga, jedinstveni u dogovorima kako da reše okolnosti u mestu porekla. Sa druge strane, u posleratnom periodu, organizacija pripadnika dijaspore je još uvek bila odraz okolnosti u zemlji porekla i uglavnom odraz podela unutar političke scene u zemlji.
- Imajući u vidu promene u organizaciji pripadnika dijaspore posle sukoba, institucije na Kosovu su preduzele brojne korake da isprave sve izazove. Ministarstvo za dijasporu Kosova je već otvorilo kulturni centar u Istanbulu i planira da učini isto u Švajcarskoj, Nemačkoj, Francuskoj i Sjedinjenim Američkim Državama u kojima se nalazi većina pripadnika dijaspore. Pored toga, vlada Kosova je takođe usvojila pravilnik o izradi upisnika migranata, udruženja i drugih oblika njihove organizacije, koji će, između ostalog, uključivati i broj i geografsku distribuciju pripadnika dijaspore i migracije, demografsku strukturu, socijalno-ekonomske osobine domaćinstva pripadnika dijaspore i podatke o svim udruženjima, preduzećima i drugim organizacijama pripadnika dijaspore.
- Pripadnici dijaspore sa Kosova se suočavaju sa mnogim izazovima tokom odlučivanja da iskoriste svoje pravo glasa. Na primer, tokom poslednjih izbora na Kosovu, od oko 300,000 birača sa pravom glasa među pripadnicima dijaspore, samo je 1,042 ostvarilo svoje pravo na glasanje.
- S obzirom da su mlađe generacije i migranti koji su učestvovali u najnovijem talasu migracije obrazovaniji, postoji potencijal da će da budu integrisaniji u zemlje domaćine i da stvore jezgro promena vrednosti na Kosovu. Uključivanje dijaspore u proces donošenja odluka na Kosovu ne služi samo kao most između rodnog mesta i zemlje domaćina, nego takođe pomaže u prenosu demokratskih vrednosti.
- Sadašnja generacija dijaspore, za razliku od prethodnih generacija, se obično organizuje oko profesionalnih i drugih interesnih grupa, tako da manje gleda u svoje rodno mesto kao rešenje za svoje

DEVETO POGLAVLJE

9. PREPORUKE O DALJOJ POLITICI: UNAPREĐENJE DOPRINOSA MIGRACIJE I DOZNAKA ZA HUMANI RAZVOJ NA KOSOVU

U ovom izveštaju smo pokazali da međunarodna migracija radnika i doznake doprinose humanom razvoju na Kosovu na razne i značajne načine. Broj pripadnika dijaspore je ogroman u odnosu na broj domicilnog stanovništva i priliv doznaka, zajedno sa drugim prilivima rezervi pripadnika dijaspore, je ogroman u odnosu na bruto domaći proizvod Kosova. U ovom poglavlju, govorimo o implikacijama za intervencije politike koja može da unaprediti prednosti migracije i doznaka, reši moguće rizike i doprinese humanom razvoju na Kosovu.

9.1 Ograničenja u humanom razvoju zbog migracije i doznaka

Poglavljje započinjemo razmatranjem važnog rizika. Naime, u ovom izveštaju smo se usmerili na načine na koje migracije i doznake doprinose humanom razvoju. Bez potcenjivanja ovog važnog doprinosa, istraživači već dugi niz godina tvrde da veliki prilivi doznaka mogu da predstavljaju opasnost po dobro upravljanje, kao i po humani razvoj u dugoročnom periodu.¹ Na primer, pojedinci koji primaju doznake manje zavise od snabdevanja javnim dobrima jer im primanje doznaka pruža priliku da kupe (nekada besplatne) usluge vlade (zdravstvene usluge). Visoki priliv doznaka može da dovede i do nove ravnoteže političke ekonomije u kojoj se javlja više korupcije i gde vlada pruža manji broj usluga, što može da uguši dugoročni privredni rast.

Biće važno da Kosovo izbegne takav scenario. Održivi rast prihoda stanovnika Kosova u dugoročnom periodu ne može da se bazira samo na doznakama čiji iznos jeste ogroman i otporan na šokove, ali za koji se ne veruje da će se više povećati (Treće poglavlje). Iako se mnogi stanovnici Kosova i dalje iseljavaju iz zemlje čime šire svoje životne izbore, visoke stope nezaposlenosti i ekonomska neaktivnost pokazuju da iseljenje iz zemlje ne predstavlja rešenje za sve. Doznake podižu neka domaćinstva na Kosovu iz siromaštva (Četvrto poglavlje), ali druga domaćinstva su i dalje siromašna. Održivi ekonomski rast i humani razvoj zahtevaju održivi rast proizvodnje (bruto domaći proizvod),

kao i efikasno pružanje socijalne pomoći, obrazovanja i zdravstvene zaštite od strane vlasti.

Kao preduslov za privredni rast u kontekstu male ekonomije Kosova koja se oporavlja od sukoba, Kosovo treba da se tesno integriše u evropska i globalna tržišta roba, usluga, kapitala i rada. Što se tiče trgovine robom, integraciju još uvek sputava geografska lokacija Kosova koje je okruženo kopnom, kao i njegovi teški odnosi sa Srbijom. U tome pomažu i nove saobraćajne veze, kao što je autoput do luka u Albaniji. U početku, ulaganje na Kosovu će biti posebno atraktivno u sektorima koji:

- obrađuju sirovine koje bi se inače izvozile sa Kosova,
- proizvode robu koja može da zameni proizvode koji se trenutno uvoze, ili
- pružaju usluge (uključujući one koji se odnose na informacijsku tehnologiju) gde troškovi transporta nisu bitni.

Pored toga, ulaganja i rast proizvodnje ne ometaju samo visoki međunarodni troškovi transakcija. Poslovna sredina na Kosovu i dalje predstavlja veliki izazov za mnoge domaće i strane ulagače i, samim tim, postavlja čorsokak za rast koji predvode ulaganja i za otvaranje novih radnih mesta. Među potencijalne ulagače ubrajamo imigrante i primaocce doznaka koji možda imaju sredstva za ulaganje, ali se trenutno suočavaju sa brojnim neizvesnostima. S obzirom da se poslovna klima neće unaprediti preko noći ili dekretom vlade, od ključnog kratkoročnog značaja je da se identifikuju projekti za javna i privatna ulaganja koji već dobro posluju i da se dogradi na njihova iskustva.

Treba pohvaliti tekuća nastojanja vlasti na Kosovu da prikupe i rašire informacije o mogućnostima za ulaganje na Kosovu za sve potencijalne međunarodne, domaće i ulagače iz dijaspore. Međutim, u srednjoročnom i dugoročnom periodu, vladavina zakona i dobro upravljanje i dalje predstavljaju glavne uslove za održivi privredni rast i humani razvoj.

Pored toga, institucije i privatna preduzeća na Kosovu trebaju da razmisle na koji način mogu da iskoriste imigrante i pripadnike dijaspore sa Kosova, sa jedne strane, kako bi dobili pristup međunarodnim tržištima, a, sa druge strane, kao ambasadore za proizvode sa Kosova i izvoz usluga kroz aktivnosti kao što su međunarodni sajmovi, kulturni događaji i stvaranje Udruženja preduzeća iz dijaspore, itd.

¹Abdih et al., 2008

9.2 Konkretna oblasti politike: socijalna zaštita, obrazovanje, zdravstvena zaštita

Potrebne su takođe i ciljane intervencije politike kako bi se zaštitile ugrožene grupe od siromaštva i kako bi se promovisao humani kapital kroz univerzalni pristup obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti.

U oblasti **socijalne zaštite**, od ključne važnosti je da vlada preuzme odgovornost za obezbeđivanje socijalne zaštite za sve građane Kosova, posebno najugroženije grupe, među koje ubrajamo samohrane majke, decu, pripadnike etničkih manjina, osobe sa invaliditetom, dugoročno nezaposlene i stare. Trenutno, sistem socijalne zaštite na Kosovu je ograničen i ne uključuje pomoć za nezaposlene. Iako su neke vrste politički popularne pomoći povećane za 25% u aprilu 2014. godine (starosna penzija, pomoć za veterane oružanih sukoba i osobe sa invaliditetom), jedina vrsta pomoći koja je namenjena siromašnim porodicama, program socijalne pomoći, nije povećana od 2003. godine i nije dovoljna kako bi pokrila ni minimum prehrambenih potreba korisnika.² Iako su najnoviji amandmani na zakon o socijalnoj pomoći (2012. god.) malo povećavali iznos dečjeg dodatka, čak su i više suzili korisničku bazu. Štaviše, socijalna i, posebno, zdravstvena zaštita koja se nudi na lokalnom i centralnom nivou je često niskog kvaliteta i nije integrisana sa uslugama za zapošljavanje i socijalnim davanjima kako bi se ostvarila efikasna društvena uključenost najugroženijih i isključenih pojedinaca.

U oblasti **obrazovanja** (Šesto poglavlje), naši empirijski zaključci otkrivaju određene neizvesnosti u tome koliko su politički relevantna zapažanja da je pohađanje nastave među mladima uzrasta između 16 i 25 godina nešto niže među domaćinstvima koja primaju doznake. Naša regresivna analiza pokazuje da ovaj odnos nije robustan ukoliko u obzir uzmemo varijable kontrole kao što su veličina domaćinstva i stepen obrazovanja odraslih u domaćinstvu. Potrebno je da se izvrše detaljnija istraživanja kako bi se odredila snaga ovog odnosa. Međutim, jedan od razloga za zabrinutost preostaje, a to je da je obrazovanje manje atraktivnije za one mlade ljude sa više finansijskih sredstava i potencijalno boljim izgledima za zapošljavanje u inostranstvu. Zbog vrlo visoke stope nezaposlenosti mladih, Kosovu treba obrazovni sistem koji studentima pruža dobro opšte obrazovanje (uključujući strane jezike i veštine koje

se retko uče iz knjiga kao što su komunikativnost, kreativno rešavanje problema, strateško razmišljanje, timski rad i slične veštine za kojima postoji velika potražnja u privatnim preduzećima) i mogućnosti za stručno osposobljavanje kako bi se stvorio veliki povrat za vreme provedeno u školovanju. Mladi sa Kosova trebaju da raspolažu sa veštinama koje su relevantne za rad na Kosovu i u inostranstvu zato što privreda Kosova možda neće biti u stanju da obezbedi radna mesta za sve mlade ljude koji će u narednim godinama da uđu na tržište rada.

Veštine koje se trenutno pružaju u sistemu visokog obrazovanja i stručnog osposobljavanja ne odgovaraju globalnim potrebama tržišta rada i nisu u skladu sa potrebama tržišta rada na Kosovu. Stoga, reforma obrazovnog sistema treba da počne identifikovanjem profesija, kao i veština i sposobnosti kojima Kosovo nije dovoljno snabdeveno u odnosu na potrebe privatnih preduzeća. Kratkoročno, javne visokoškolske institucije trebaju da ulože u osoblje i objekte za programe kao što su prirodne nauke, primenjeno inženjerstvo i informaciona tehnologija. Do danas, većinu imigranata sa Kosova su činili slabo kvalifikovani pojedinci koji su radili u izgradnji, ugostiteljstvu i prehrani, kao i sličnim sektorima u evropskim zemljama. Prema tome, u dugoročnom periodu, s obzirom na mlado stanovništvo, Kosovo treba da istraži načine na koje može da priskrbi visokokvalifikovanu radna snaga za globalno tržište u skladu sa dešavanjima u informacionom i tehnološkom sektoru.

Devojke iz ruralnih oblasti Kosova još uvek manje pohađaju univerzitet od momaka, verovatno delimično i zbog stavova i očekivanja tradicionalnih rodnih uloga. Pošto obezbeđivanje jednakih mogućnosti za sve predstavlja važan aspekt humanog razvoja, vlasti na Kosovu, uz podršku donatora, možda žele da razmotre mere za podsticanje mladih žena da pohađaju univerzitet na Kosovu ili u inostranstvu. Među neke od mogućih intervencija ubrajamo stipendije za žene za studiranje predmeta koji su posebno pod zastupljeni ili druge oblike podrške (kao što je mentorstvo od strane žena lidera u konkretnim stručnim oblastima).

Mnogi studenti sa Kosova pohađaju univerzitete u inostranstvu. Studenti sa Kosova i oni iz dijaspore koji imaju postdiplomske kvalifikacije trebaju da se ohrabre da se vrate (i na duge i na kratke staze) kao predavači ili istraživači u javnim i privatnim

² UNDP, 2014, p.7-17.

univerzitetima. Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije može da razmotri osnivanje internet portal gde studenti u inostranstvu mogu da se registruju i pruže informacije o tome gde se nalaze, šta studiraju, sa kojim diplomama raspolažu, koji su njihovi istraživački interesi i druge relevantne informacije. Takav internet portal će pomoći da se olakša uspostavljanje sajмова za zapošljavanje gde radnici privatnih i javnih preduzeća mogu da dobiju informacije o kvalifikacijama i kontakt detalje diplomaca radi njihovog daljeg kratkoročnog i dugoročnog poslovnog angažovanja. Ove informacije takođe podupiru politiku vlade u oblastima kao što su: strateško planiranje za razvijanje univerzitetskog sistema na Kosovu i mere za produbljivanje veza između studenata u inostranstvu i na Kosovu. Ovo poslednje može da uključuje i stažiranje na Kosovu studenata u inostranstvu ili studenata iz dijaspore, programe razmene studenata za studente sa Kosova i međunarodne ili studente iz dijaspore (po sistemu Erasmus) ili dugoročne stipendije za studente sa Kosova u inostranstvu.

Istovremeno, treba podstaći studente koji pohađaju postdiplomske i doktorske programe na univerzitetima u inostranstvu da sprovode istraživanja (posebno empirijska) o oblastima koje su relevantne za Kosovo kako bi se podržala politika zasnovana na dokazima. Na primer, resorna ministarstva i opštine bi mogle da koriste internet portal kako bi objavili molbe za istraživanja u tematskim oblastima za nacrt politike i strateških planova gde ne postoje dokazi. Ovakvi partnerski odnosi bi mogli da pomognu u unapređivanju raznih nivoa vlasti i, istovremeno, da pruže dobra iskustva i izlaganje mladih studenata. Ovo poslednje je posebno važno i može da privuče mlade stručnjake da rade za institucije na Kosovu u budućnosti.

Promocija programa razmene studenata (Erasmus) je veoma poželjna. Međutim, programe ove prirode ne treba ograničiti samo na studente. Prilike za stručno i profesionalno usavršavanje na Kosovu treba da se prošire i programima. U tom smislu bi mogli da pomognu programi razmene studenata i mladih radnika za stručno osposobljavanje. Postojeće mogućnosti za stručno usavršavanje u inostranstvu od najmanje jedne međunarodne Privredne komore na Kosovu treba da se procene u pogledu njihove sposobnosti rasta. Za one mlade ljude koji raspolažu slabim znanjem stranih jezika, programi razmene mogu da uključe pripadnike dijaspore koji bi mogli da olakšaju interkulturalno učenje. Izgradnja kon-

takata između potencijalnih ulagača u inostranstvu i studenata stručnih oblasti na Kosovu bi takođe mogla da olakša buduće projekte za ulaganje.

U oblasti politike **zdravstvene zaštite**, neophodno je da pristup osnovnoj zdravstvenoj zaštiti pristojnog kvaliteta ne bude ograničen samo na one koji mogu da priušte veliku participaciju iz sopstvenih džepova (koja potiče i ne potiče od doznaka). U ovom trenutku, sistem zdravstvene zaštite na Kosovu ne pruža dovoljno visok kvalitet usluga tercijarne zdravstvene zaštite tako da mnogi stanovnici Kosova odlaze u inostranstvo za komplikovanija lečenja ili operacije. Putovanje u inostranstvo radi zdravstvene zaštite je inherentno stresno za pacijente i skupo za porodice. Vlasti na Kosovu trebaju da nastave da postepeno šire opseg zdravstvenih usluga koje se nude na Kosovu i da olakšavaju lečenje u inostranstvu kada je to potrebno, na primer putem ugovora sa određenim bolnicama, pružanjem smeštaja za članove porodice koji prate pacijente, itd.

Važno je da javne i privatne zdravstvene institucije na Kosovu potraže načine kako da podstaknu zdravstvene radnike među pripadnicima dijaspore da počnu pružaju ove usluge na Kosovu. Ovakvo će troškovi lečenja za pacijente i njihove porodice, kao i za vladu, biti niži. U isto vreme, ovo će pružiti priliku za transfer znanja sa zdravstvenih radnika iz dijaspore na njihove kolege na Kosovu. U tom smislu, visoko se cene napori Ministarstva za dijasporu da uspostavi Udruženja pripadnika dijaspore, uključujući zdravstvene stručnjake koji su voljni da dođu na Kosovo i da prenesu svoje znanje. Registrovanje pripadnika dijaspore koje je u toku i koje je pokrenulo ovo Ministarstvo predstavlja dodatnu i značajnu inicijativu koja će da olakša identifikaciju širokog spektra stručnjaka koji su voljni da doprinesu razvoju Kosova. Imajući u vidu da pružanje visokokvalitetne zdravstvene nege zavisi od rasprostranjene privrede obima, Kosovo ima i drugu opciju, a to je da dalje jača regionalnu saradnju sa susednim zemljama na polju pružanja visoko specijalizovanog lečenja. Predstavnici Ministarstva zdravlja su nedavno potpisali bilateralne sporazume o olakšavanju prenosa veština sa zemljama kao što je Turska. Među njih ubrajamo i organizaciju događaja kao što je „Nedelja zdravlja Kosovo-Turska“, gde su lekari sa Kosova imali priliku da posmatraju hirurške intervencije i druge složene procedure. Pošto su značajne, slične inicijative trebaju da se sprovedu i sa drugim zemljama u regionu.

Pripadnici dijaspore počinju da koriste određene zdravstvene usluge (stomatološke usluge) na Kosovu, gde se kvalitetne usluge nude po nižim cenama nego u drugim delovima Evrope. Treba razmotriti mogućnosti za pružanje sličnih, dodatnih usluga jer ekspanzija zdravstvenog turizma na Kosovu neće koristiti samo pripadnicima dijaspore, nego i lokalnom stanovništvu zbog efekta širenja.

9.3 Jačanje veza pripadnika dijaspore sa Kosovom

U ovom izveštaju smo uglavnom razmatrali korisne uticaje finansijskih doznaka u domaćinstvima, kao i socijalne doznake, tj. promene u vrednostima, stavovima i ponašanju među stanovnicima Kosova zbog toga što se iseljenici izlažu drugim kulturama i usvajaju nove kulturne norme koje prenose na stanovnike Kosova (Osma poglavlje). Pored toga, međunarodno iskustvo pokazuje da neke zemlje sa visokom stopom iseljenika primaju kolektivne doznake, tj. finansijske ili doprinose u naturi od imigranata za projekte u zajednicama. Različite politike intervencija, od simboličnih do praktičnih, mogu da pomognu u poboljšanju identifikovanja pripadnika dijaspore sa Kosovom i da promovišu privatne, socijalne i kolektivne doznake.

Jačanje veza sa dijasporom ima značaj pošto mnogi iseljenici, posebno druga generacija iseljenika, postaju dobro integrisani u svojim zemljama domaćinima. Intenzitet njihovih veza sa Kosovom će sve više da zavisi od toga da li će prihvatiti izazov da vode „transnacionalne“ živote odnosno da održavaju bliske veze sa Kosovom u potpunoj integraciji u zemljama domaćinima. Vlada Kosova može da podrži aktivnosti pripadnika dijaspore koje čine transnacionalnost atraktivnijom pojavom, kao što su kulturne manifestacije u inostranstvu, podrška drugim generacijama imigranata da nauče albanski jezik, itd. U toku je uspostavljanje kulturnih centara Kosova od strane Ministarstva dijaspore³ u velikim evropskim gradovima što predstavlja koristan korak u tom pravcu.⁴ Što se tiče vođenja centara, važno je da se obezbedi da njihove aktivnosti zadovolje potrebe širokog spektra iseljenika i da pripadnici dijaspore igraju vodeću ulogu u njihovom vođenju. Iako se mnoge aktivnosti (kao što su tečajevi jezika) mogu samofinansirati, biće korisno za vlasti na

Kosovu i njihove diplomatske misije da deluju kao katalizator za uspostavljanje centara.

Nekoliko inicijativa koje je nedavno pokrenulo Ministarstvo dijaspore obećava da će se uspostavljanje kulturnih centara korisno upotpuniti. Aktivnosti povezivanja sa istaknutim pripadnicima dijaspore i predstavnicima Kosova, kao što je planirana konferencija za predstavnike dijaspore sa Kosova koja treba da se održi u Prištini, mogu pomoći u uspostavljanju ličnih kontakata koji su osnova svake uspešne saradnje. Nacionalni savet albanske dijaspore, koji treba da se uspostavi nakon završetka tekućeg procesa osnivanja profesionalnih mreža, će zvanično da uključi predstavnike dijaspore u oblikovanje politike koje se odnose na pripadnike dijaspore što će takvu politiku da učini efikasnijom. Slično tome, planirano stvaranje mreže stručnih savetnika o pitanjima migracije i dijaspore može povećati kvalitet u procesu kreiranja politike na Kosovu i u usklađivanju migracije u dnevni red razvoja Kosova.⁵ Nacionalna strategija za dijasporu vlade Kosova za period između 2013. i 2018. godine uspostavlja koristan okvir za dalji razvoj ove politike.⁶

Spremnost pripadnika dijaspore da provedu vreme i potroše novac kako bi podržali društveni i privredni razvoj Kosova (kolektivne doznake) će zavisi od toga da li će da osećaju da su njihovi naponi efikasni i da ih vlasti ceni. Kako će se efikasno kolektivne doznake koristiti zavisi u velikoj meri od kvaliteta upravljanja javnom politikom uopšte. Kao što smo već istakli kada smo razgovarali o klimi za ulaganja na Kosovu (Odeljak 9.1.), dobro upravljanje i vladavina zakona predstavljaju preduslove za održivi privredni rast i humani razvoj.

Osećaj zahvalnosti za ulogu koju pripadnici dijaspore igraju na Kosovu može da se prenese tako što se pripadnicima dijaspore može obezbediti zvanična zastupljenost u Parlamentu Kosova. Postojanje formalne uloge u procesu kreiranja politike bi moglo da uveri pripadnike dijaspore da se njihovi stavovi uzimaju u obzir i razmatranje i da se njihov doprinos u vremenu i novcu ceni. Pošto nekoliko etničkih manjina na Kosovu već imaju garantovani fiksni broj mesta u Parlamentu, već postoji predsednik koji bi mogao da se primeni i na pripadnike dijaspore. Međutim, pošto iseljenici ne žive na Kosovu i ne

³ <http://medrks-gov.net/wp-content/uploads/2013/03/Law-on-diaspora-and-migration.pdf> (20.07.2014).

⁴ <http://medrks-gov.net/cultural-centers/?lang=en> (24.07.2014).

⁵ Tačka 6 Dnevnog reda aktivnosti Dijaloga na visokom nivou o međunarodnim migracijama i razvoju, 3. i 4. oktobar 2013. god.

⁶ <http://medrks-gov.net/wp-content/uploads/2013/09/Shqip-Strategija-per-Diasporen-dhe-plani-i-veprimit-versioni-i-aprovuar-ne-Qeveri.pdf> (10.07.2014).

plaćaju poreze, na njih, u najvećem delu, mnogo manje utiču zakonodavne odluke, tako da bi njihova zastupljenost u Parlamentu bila veoma vidljiva, ali, na kraju, ipak, simbolična. Zastupljenost pripadnika dijaspore u Parlamentu treba da recipročno odgovara uključenosti pripadnika dijaspora sa Kosovom i načinu na koji to na njih utiče. Ova razmatranja se posebno odnose na izbore na Kosovu.

Kako bi se promovisale kolektivne doznake, mnoge zemlje sa velikim brojem iseljenika su uspešno sprovele programe finansiranja za ulaganje u projekte u zajednicama koji odgovaraju privatnim doprinosima imigranata ili domaćim domaćinstvima sa vladinim ili donatorskim sredstvima. Pored privlačenja međunarodnih tokova rezervi, takvi programi takođe omogućavaju imigrantima da ulože svoje rukovođeće i tehničke veštine kako bi se nosili sa projektima u zajednici i da primene visoke standarde za transparentno korišćenje njihovih doprinosa. Slično tome, postoje mnogi primeri gde su pripadnici dijaspore radili bez naplate kako bi doprineli svoje posebne veštine u javnim projektima kojima se promoviše društveno-privredni razvoj, uključujući učestvovanje u sistemu univerzitetskog obrazovanja i pružanje specijalizovanih medicinskih usluga. Podrška vlade i donatora takvim inicijativama bi bila prikladna.

Slično predlogu o uspostavljanju internet portala za studente sa Kosova u inostranstvu (Odeljak 9.2.), predlažemo osnivanje internet portal za stručnjake iz dijaspore gde mogu da registruju svoje veštine i dostupnost za neplaćeni ili plaćeni rad. Ovo može da posluži kao jedan oblik Registra dijaspore koji trenutno sprovodi Ministarstvo dijaspore.⁷ S obzirom na veliki broj međunarodnih stručnjaka koji rade na Kosovu (od lekara koji izvode komplikovane hirurške intervencije do savetnika o privrednim pitanjima), bilo bi korisno obezbediti da su pripadnici dijaspore svesni ovih mogućnosti, jer je s obzirom na poznavanje lokalnih jezika i tradicionalnih normi i vrednosti posebno verovatno da mogu da efikasno sarađuju sa stanovnicima Kosova i da izgrađuju trajne profesionalne odnose.

9.4 Stvaranje više prilika za legalnu migraciju i mobilnost

Pošto se integracija Kosova u evropskom i globalnom tržištu roba i (u manjoj meri) usluga suočava sa prirodnim i političkim preprekama i može da se

nastavi sporo (Odeljak 9.1.), migracija radne snage će ostati ključna dimenzija integracije Kosova u evropsku i globalnu privredu. U ovom trenutku, međutim, postoji samo nekoliko mogućnosti za legalnu migraciju, osim ponovnog spajanja porodica, studiranja u inostranstvu za one sa odgovarajućim kvalifikacijama i finansijskim sredstvima i zapošljavanje za neke kategorije visokokvalifikovanih radnika. Dodatne pravne mogućnosti za zapošljavanje, posebno u Evropi, bi pomogle ne samo novim iseljenicima, nego bi takođe i pomogle u smanjenju nezaposlenosti i siromaštva i širem promovisanju humanog razvoja na Kosovu (kao što smo već objasnili u Trećem poglavlju).

Pored dugoročnog zapošljavanja, čak i kratkoročna putovanja u zemlje članice Evropske unije često predstavljaju problem za stanovnike Kosova jer im je još uvek potrebna viza za ulazak u Šengenski prostor, čak i za kratak boravak. U isto vreme, stanovnici Kosova zavise od putovanja u Evropsku uniju radi boljeg pristupa obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti i kako bi se omogućio širok spektar međunarodnih ekonomskih transakcija. Uslovi za izdavanje viza stvaraju nepotrebne troškove transakcija i smanjuju dobrobit, posebno onima koji najviše zavise od međunarodne mobilnosti. Vlasti na Kosovu trebaju da stupe u energičnu akciju kako bi postigle napredak u primeni smernica za liberalizaciju viznog režima koje je postavila Evropska unija kako bi se postigla značajna prekretnica za bezvizna kratkoročna putovanja u Šengenske oblasti.

⁷ Tačka 6 Dnevnog reda aktivnosti Dijaloga na visokom nivou o međunarodnim migracijama i razvoju, 3. i 4. oktobar 2013. god.

DEVETO POGLAVLJE: OSNOVNI ZAKLJUČCI

- Prva opomena: migracije i doznake ne mogu da garantuju održivi privredni rast i humani razvoj u srednjoročnom ili dugoročnom periodu same od sebe. Dobro upravljanje javnom politikom i vladavina zakona su od ključnog značaja za unapređivanje klime za ulaganja na Kosovu i postavljanju temelja za održivi rast proizvodnje i prihoda.
- Drugo upozorenje: potrebna je ciljana socijalna pomoć kako bi se povelu računa da ugroženi pojedinci ne osiromaše, moraju se pružiti obrazovne i zdravstvene potrebe koje se trebaju finansirati na načine na koji će postati dostupne svima. Ne može se oslanjati na doznake da obezbede sve pojedince kojima je potrebno.
- Kako bi pripadnici dijaspore lakše održavali veze sa Kosovom dok postaju potpuno integrisani u zemljama domaćinima, vlasti na Kosovu mogu da sprovedu niz mera koje će olakšati održavanje veza sa njima. Kulturni centri u inostranstvu, povezivanje sa istaknutim pripadnicima dijaspore i predstavnicima Kosova i planirani Nacionalni savet dijaspore sa Kosova su događaji koji obećavaju ojačavanje identifikovanja pripadnika dijaspore sa Kosovom. Kako bi se obezbedilo široko učešće pripadnika dijaspore, pripadnici dijaspore trebaju da igraju ključnu ulogu u realizaciji ovih aktivnosti.
- Kako bi se preneo smisao zahvalnosti za doprinos dijaspore privrednom i društvenom razvoju Kosova, pripadnicima dijaspore treba izdvojiti mali broj rezervisanih mesta u Parlamentu Kosova, slično sistemu za etničke manjine.
- Nalazimo da postoji prostor za proširenje programa razmene za univerzitetske, kao i studente stručnih škola. Među takvim programima se mogu naći letnja stažiranja pripadnika dijaspore na Kosovu i slanje studenata sa Kosova na univerzitete u inostranstvu, studije određenog trajanja u inostranstvu (po sistemu Erasmus) ili izdavanje dugoročnih stipendija za studiranje u inostranstvu ukoliko se korisnici stipendija obavežu da će nakon završenih studija da rade za vlasti na Kosovu.
- Doprinos pripadnika dijaspore društvenim i privrednim projektima razvoja na Kosovu bi mogao da se olakša, uz pomoć donatora, kroz odgovarajuća sredstva donatora ili druge vrste pomoći. Treba podržati učešće stručnjaka iz dijaspore na Kosovu u oblastima kao što su besplatno ili plaćeno održavanje nastave, istraživanje, tehnološko ili poslovno savetovanje.
- Humani razvoj Kosova bi se u velikoj meri olakšao postojanjem više mogućnosti za migraciju radnika i mobilnost širom Evrope. Potencijalne zemlje domaćini trebaju da razmotre stvaranje dodatnih mogućnosti za migraciju radnika sa Kosova. Kako bi se olakšala mobilnost u svrhe studiranja, rada, lečenja i razonode, vlasti na Kosovu trebaju da energično sprovedu smernice koje je Evropska unija postavila za liberalizaciju viznog režima.

STATISTIČKI PRILOG

A. STATISTIČKE TABLICE

Ove Tabele odgovaraju sadržaju izveštaja izvučenog iz poglavlja 2-8.

* Izvor: Procene autora su zasnovane na podacima UNDP-ja, (2011).

Rezultati regresivne analize OLS: potrošnja po odraslom članu domaćinstva

	Koeficijent	t	P> t
Iznos doznaka	12.87	7.31	0.00
Prihodi domaćinstva bez doznaka	0.02	5.63	0.00
Peć	22.4	9.45	0.00
Uroševac	-6.77	-2.87	0.00
Đakovica	-14.36	-5.36	0.00
Gnjilane	13.7	5.9	0.00
Prizren	24.34	10.49	0.00
Mitrovica	15.15	8.03	0.00
Prosečan broj godina školovanja	5.52	12.34	0.00
Odnos zavisnosti	-4.36	-2.84	0.01
Glava domaćinstva ima visoku stručnu spremu	3.37	1.79	0.07
Veličina domaćinstva	-5.8	-10.85	0.00
Ruralna domaćinstva	-2.89	-2.16	0.03
Glava domaćinstva je muškarac	0.91	0.47	0.64
Broj odraslih članova domaćinstva koji rade	15.9	10.19	0.00
Nepromenjiva	33.49	5.62	0.00

Rezultati regresivne analize OLS: zdravstveni rashodi po odraslom članu domaćinstva

	Koeficijent	t	P> t
Iznos doznaka	2.21	5.36	0.00
Prihodi domaćinstva bez doznaka	0.00	0.3	0.76
Peć	3.25	6.31	0.00
Uroševac	0.78	1.81	0.07
Đakovica	-2.42	-4.92	0.00
Gnjilane	-0.35	-0.61	0.55
Prizren	0.19	0.42	0.68
Mitrovica	0.24	0.64	0.52
Prosečan broj godina školovanja	-0.3	-3.1	0.00
Broj starih osoba	12.42	8.57	0.00
Glava domaćinstva ima visoku stručnu spremu	0.37	0.99	0.32

Veličina domaćinstva	-0.47	-5.34	0.00
Ruralna domaćinstva	0.39	1.39	0.17
Glava domaćinstva je muškarac	-1.13	-2.46	0.01
Broj odraslih članova domaćinstva koji rade	-0.36	-1.23	0.22
Nepromenjiva	11.11	7.57	0.00

Rezultati regresivne analize OLS: troškovi obrazovanja po odraslom članu domaćinstva

	Koeficijent	t	P> t
Iznos doznaka	0.00	3.00	0.00
Prihodi domaćinstva bez doznaka	3.97	8.81	0.00
Peć	1.92	4.15	0.00
Uroševac	-0.10	-0.17	0.86
Đakovica	2.67	6.87	0.00
Gnjilane	7.46	14.98	0.00
Prizren	6.52	17.95	0.00
Mitrovica	0.77	9.10	0.00
Prosečan broj godina školovanja	0.89	2.10	0.04
Glava domaćinstva ima visoku stručnu spremu	-0.01	-0.15	0.88
Veličina domaćinstva	0.54	1.92	0.05
Ruralna domaćinstva	0.23	0.57	0.57
Glava domaćinstva je muškarac	-0.24	-0.78	0.44
Broj odraslih članova domaćinstva koji rade	-8.18	-8.33	0.00
Nepromenjiva	-8.18	-8.33	0.00

Rezultati regresivne analize OLS: troškovi obrazovanja po odraslom članu domaćinstva

	Koeficijent	t	P> t
Iznos doznaka	0.005	3.05	0.002
Peć	0.052	1.89	0.059
Uroševac	0.110	2.70	0.007
Đakovica	-0.005	-0.2	0.838
Gnjilane	0.039	1.28	0.199
Mitrovica	-0.016	-0.8	0.425
Prizren	0.025	0.95	0.343
Glava domaćinstva ima visoku stručnu spremu	-0.017	-1.2	0.23
Veličina domaćinstva	0.007	2.86	0.004
Ukupni prihodi	0.000	1.94	0.053
Ruralna domaćinstva	0.036	3.16	0.002
Prosečan broj godina školovanja	-0.005	-1.54	0.123

Binarno logistička regresivna analiza: Da li razmatrate lečenje u inostranstvu (da/ne)?

Eksplanatorna varijabla	Da li razmatrate lečenje u inostranstvu kao izbor (da/ne)	Relativni rizik
Rod		
Standard: muškarci		
Žene		0.929
Starosna dob		
Standard: nezaposleni		0.985
Zaposleni		0.983
Radni status		
Standard: nezaposleni		
Zaposleni		0.909
Bračno stanje		
Standard: neoženjen odn. neudata		
Oženjen odn. udata		1.114
Etnička pripadnost		
Standard: kosovski Albanci		
kosovski Srbi		1.201*
Ostali		0.441
Broj poseta lekaru u poslednjih 12 meseci		
Standard: da		1.006
Ne		1.002
Zadovoljstvo centrima za porodičnu medicinu		
Standard: da		
Ne		2.194
Zadovoljstvo Univerzitetski kliničkim centrom		
Standard: da		
Ne		3.596*
Zadovoljstvo bolnicama		
Standard: da		
Ne		0.521
Troškovi javnih usluga zdravstvene zaštite		
Standard: da		1.001
Ne		1.002*

Binarno logistička regresivna analiza: Da li razmatrate lečenje u inostranstvu (da/ne)?

Eksplanatorna varijabla	Da li ste u poslednjih 12 meseci putovali u inostranstvo radi lečenja?	Relativni rizik
Rod		
Standard: žene		
Muškarci		0.175*
Starosna dob		
Standard: između 18 i 24 godine		
Između 25 i 35 godina		2.4
Između 36 i 47 godina		2.058
Stariji od 48 godina		18.61*
Stepen obrazovanja		
Standard: nezaposleni		1.082
Zaposleni		3.078

Bračno stanje	
Standard: neoženjen odn. neudata	
Oženjen odn. udata	1.338
Etnička pripadnost	
Standard: kosovski Albanci	
kosovski Srbi	13.438**
Ostali	5.067
Oblast	
Standard: urbana sredina	
Ruralna sredina	0.868
Prihod	
Standard: ne	0.997
Primatelj doznaka	
Standard: ne	
Da	0.952

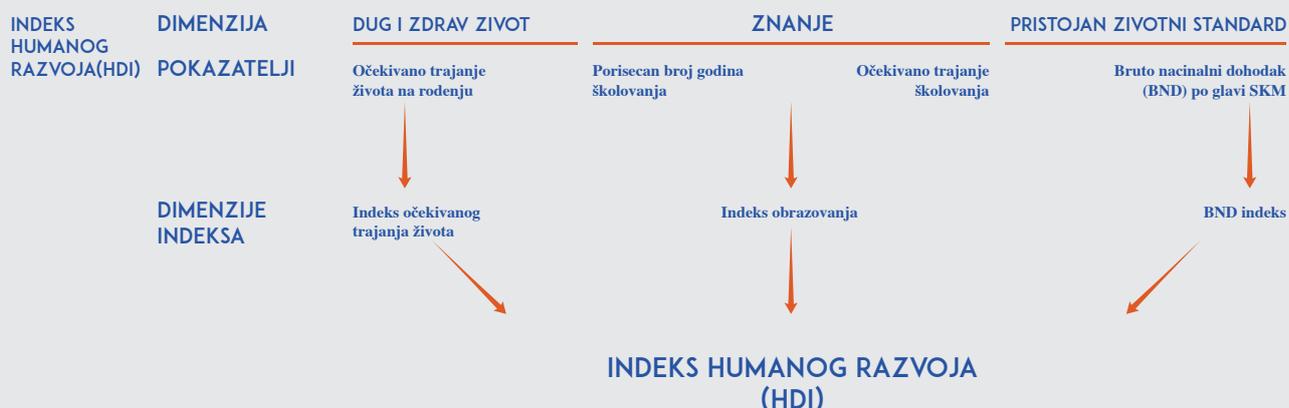
Model regresivne analize: pokazatelji zdravstvenih troškova

Eksplanatorna varijabla	Da li ste tokom prošlog meseca trošili novac u zdravstvene svrhe (da/ne)?	Iznos novca (u evrima) koliko ste tokom prošlog meseca potrošili u zdravstvene svrhe
	Odds ratio (S.E.)	Beta (S.E.)
Primaju doznake		
Standard: ne primaju doznake		
Primaju doznake	1.227**	3.576**
	-0.062	-0.328
Osobine domaćinstva		
Broj odraslih između 15 i 65 godina života	1.072**	1.073**
	-0.019	-0.097
Prosečne godine završenog obrazovanja svih članova domaćinstva starijih od 18 godina života	0.949**	-2.352
	-0.016	-0.076
Broj ljudi u porodici koji ne rade	1.037	1.767*
	-0.042	-0.181
Oblast		
Standard: urbana sredina		
Ruralna sredina	1.626**	-0.772
	-0.056	(0.02)
Ekonomsko stanje		
Iznos novca koji se troši na hranu	1.002	0.070**
	-0.02	-0.003
Iznos novca koji se troši na obrazovanje	0.999	0.089**
	-0.015	-0.003
Individualne osobine domaćinstva		
Rod		
Standard: muškarci		
Žene	1.089	1.826
	-0.055	-0.002
Starosna dob		
Standard: muškarci		
Starosna dob	1.009**	0.139**
	-0.002	-0.003
Broj posmatranja	6016	6015

Logit model za pohađanje nastave momaka i devojaka starosti između 16 i 18 godina i između 19 i 25 godina života

Eksplanatorna varijabla	Starosna dob između 16 i 18 godina života		Age 19-25	
	Relativni rizik (S. E.)		Starosna dob između 19 i 25 godina života	
	Momci	Devojke	Momci	Devojke
Primaju doznake	1.434		0.873	1.083
(Standard: ne primaju doznake)	Relativni rizik (S. E.)		-0.188	-0.196
Osobine domaćinstva				
Broj odraslih između 15 i 65 godina života	2.739**	5.069**	0.832**	0.789**
	-0.358	-0.623	-0.064	-0.067
Broj ljudi u domaćinstvu koji rade	0.322*	0.476	1.152	1.280**
	-0.507	-0.813	-0.103	-0.102
Broj ljudi u domaćinstvu koji ne rade	1.688	3.575	1.129	1.356*
	-0.53	-1.19	-0.126	-0.14
Prosečna starost svih članova domaćinstva	1.165**	1.366*	0.98	1
	-0.055	-0.096	-0.014	-0.014
Prosečne godine završenog obrazovanja svih članova domaćinstva starijih od 18 godina života	1.383*	1.828**	1.160**	1.152**
	-0.147	-0.301	-0.05	-0.059
Oblast				
Urbana oblast	1.195	0.872	0.803	1.027
	-0.556	-0.992	-0.166	-0.178
(Standard: ruralna oblast)				
Ekonomsko stanje				
Iznos novca koji se troši na obrazovanje	0.995	1.007	1.005**	1.001
	-0.003	-0.022	-0.004	-0.002
Ušteda	2.695	0.947*	0.999	0.988
	-0.011	-0.021	-0.002	-0.002
Prevoz	1.082	1.029	0.999	1.001
	-0.846	-0.027	-0.002	-0.003
Rodni odnos u domaćinstvu				
Muškarci	1.082	7.259	1.057	0.747
	-0.846	-1.341	-0.239	-0.249
(Standard: žene)				
Zaposlenost				
Zaposleni	0.774	0.096	1.38	1.494
	-1.272	-2.674	-0.203	-0.262
(Standard: nezaposleni)				
Broj posmatranja	382	365	696	574

B. INDEKS HUMANOG RAZVOJA NA KOSOVU

Tehnička napomena: Grafička prezentacija obračuna indeksa humanog razvoja

Indeks humanog razvoja (HDI) pruža zbirnu meru humanog razvoja kojima se meri prosek dostignuća u zemlji u tri osnovne dimenzije ljudskog razvoja: dug i zdrav život, pristup znanju i pristojan životni standard. Indeks humanog razvoja predstavlja geometrijsku sredinu normalizovanih indeksa za merenje postignuća u svakoj od dimenzija. V. Klugman, Rodriguez i Choi (2011. god.) za potpuno objašnjenje značenja i metoda. U ovoj tehničkoj napomeni opisujemo korake u računanju indeksa humanog razvoja, izvore podataka, kao i metodologiju za izražavanje rezultata.

Koraci za računanje indeksa humanog razvoja
Postoje dva koraka za računanje Indeksa humanog razvoja.

Prvi korak: stvaranje dimenzija indeksa

Kako bi se pokazatelji pretvorili u indekse čija vrednost iznosi između 0 i 1 određujemo minimalne i maksimalne vrednosti (stative). Maksimalne vrednosti predstavljaju najviše primećene vrednosti tokom vremena (između 1980. i 2011. godine). Pravilnije je da se minimalne vrednosti zamišljaju kao vrednosti opstanka. Minimalne vrednosti su postavljene na 20 godina za životni vek, na 0 godina za obe varijable obrazovanja i na 100 američkih dolara po glavi stanovnika za Bruto nacionalni dohodak (BND) po glavi SKM. Niska vrednost u prihodima može se opravdati značajnim iznosom nemerljivog opstanka i netržišne proizvodnje u ekonomijama koje su blizu minimalne i koje se ne beleže zvaničnim podacima.

Stative za indeks humanog razvoja koji se koristi za svrhe ovog izveštaja

Dimenzija	Uočene maksimalne vrednosti	Minimalne vrednosti
Dimenzija	83,6 (Japan, 2013. god.)	20,0
Prosečan broj godina školovanja	13,3 (Sjedinjene Američke Države, 2010 god.)	0
Očekivano trajanje školovanja	18,0 (zaokružena vrednost)	0
Zbirni indeks školovanja	0,971 (Novi Zeland, 2010. god.)	0
Prihodi po glavi stanovnika (paritet kupovne moći u američkim dolarima)	87,478 (Katar, 2012. god.)	100

Kako su definisane minimalne i maksimalne vrednosti, vrednosti podindeksa se računaju na sledeći način:

$$\text{Indeks očekivanog trajanja života} = \frac{\text{stvarna vrednost} - \text{minimalna vrednost}}{\text{maksimalna vrednost} - \text{minimalna}} \quad (1)$$

Što se tiče školovanja, prva jednačina se primenjuje za svaku od dve podkomponente, stvara se geometrijska sredina dobijenog rezultata indeksa i, na kraju, prva jednačina se opet primenjuje na geometrijsku sredinu rezultata indeksa, za minimum vrednosti se uzima vrednost 0, a najviša geometrijska sredina dobijenog rezultata indeksa za vremensko razdoblje koje se razmatra kao maksimalna vrednost. Ovo je ekvivalentno primeni prve jednačine direktno na geometrijsku sredinu dve podkomponente.

Kako je svaka dimenzija indeksa zamena za sposobnosti odgovarajuće dimenzije, pretvaranje funkcije sa prihoda na sposobnosti će verovatno biti konkavno (Anand i Sen, 2000). Dakle, za prihod se koristi prirodni logaritam stvarnih minimalnih i maksimalnih vrednosti.

Drugi korak: zbrajanja vrednosti podindeksa za dobijanje indeksa humanog razvoja

Indeks humanog razvoja predstavlja geometrijsku sredinu tri indeksa dimenzija:

$$(I_{\text{Život}}^{1/3} \cdot I_{\text{Obrazovanje}}^{1/3} \cdot I_{\text{Prihod}}^{1/3}).$$

Kosovo

Pokazatelj	Vrednost
Očekivano trajanje života po rođenju (u godinama)	76.75
Prosečan broj godina školovanja	10.71
Očekivano trajanje školovanja (u godinama)	14.22
Prihodi po glavi stanovnika (paritet kupovne moći u američkim dolarima)	9,446

Beleška: vrednosti su zaokružene

$$\text{Indeks očekivanog trajanja života po rođenju} = \frac{(76.75-20)}{(83.6-20)} = 0.895$$

$$\text{Indeks prosečnog broja godina školovanja} = \frac{(10.41-0)}{(13.3-0)} = 0.783$$

$$\text{Indeks očekivanog trajanja školovanja} = \frac{(14.21-0)}{(18-0)} = 0.789$$

$$\text{Indeks obrazovanja} = \frac{\sqrt{0.783 \cdot 0.789} - 0}{0.971 - 0} = 0.809$$

$$\text{Indeks prihoda} = \frac{\ln(9446 \cdot 13.2) - \ln(100.2)}{\ln(87478.2) - \ln(100.2)} = 0.671$$

$$\text{Indeks humanog razvoja} = \sqrt[3]{0.809 \cdot 0.895 \cdot 0.671} = 0.786$$

Izvori podataka

- Prosečan broj godina školovanja: Studija o doznakama iz 2012. godine
- Očekivano trajanje školovanja: Popis stanovništva iz 2012. godine
- Bruto nacionalni dohodak (po glavi stanovnika) je izračunat korišćenjem sledeće formule: indeks bruto nacionalnog dohotka (po glavi stanovnika) + bruto domaći proizvod (po glavi stanovnika) / 2
- Bruto nacionalni dohodak (po glavi stanovnika) i bruto domaći proizvod (po glavi stanovnika): Međunarodni monetarni fond
- Očekivano trajanje života po rođenju: Agencija za statistiku Kosova

Bruto nacionalni dohodak se tradicionalno izražava u tekućem smislu. Kako bi se bruto nacionalni dohodak uporedio sa drugim vremenskim razdobljima, vrednost bruto nacionalnog dohotka se pretvara iz tekuće u konstantne vrednosti tako što se uzima nominalna vrednost bruto nacionalnog dohotka po glavi stanovnika u smislu pariteta kupovne moći za baznu godinu (2005. god.), pa se stvara vremensko razdoblje korišćenjem stope rasta realnog bruto nacionalnog dohotka po glavi stanovnika koje je navedeno u omeru između tekućeg bruto nacionalnog dohotka po glavi stanovnika u lokalnoj valuti i faktora smanjenja inflacije bruto domaćeg proizvoda.

Zvanični paritet kupovne moći određuje Međunarodni program za poređenja koji s vremena na vreme prikuplja podatke o hiljadama cena usklađenih roba i usluga u mnoštvu zemljama. Poslednje takve aktivnosti su obavljene 2005. godine kada je obrađeno 146 zemalja. Svetska banka pravi procene za godine koje nisu obuhvaćene procenama odrednice Međunarodnog programa za poređenja na osnovu inflacije u odnosu na Sjedinjene Američke Države. Kako druge međunarodne organizacije, kao što su Svetska banka i Međunarodni monetarni fond koriste bazne godine u smislu odrednice Međunarodnog programa za poređenja, takav pristup je usvojila i Kancelarija za izveštaje o humanom razvoju.

Kako bi se dobila vrednost prihoda za 2011. godinu, Međunarodni monetarni fond je projektovao stope rasta bruto domaćeg proizvoda (na osnovu stalnih uslova) koje se primenjuju na najnovije vrednosti bruto nacionalnog dohotka. Projektovane stope rasta Međunarodnog monetarnog fonda se obračunavaju u lokalnoj valuti i korišćenjem stalnih cena, a ne u smislu pariteta kupovne moći. Ovakav pristup omogućava da ne dolazi do mešanja uticaja konverzije pariteta kupovne moći i uticaja stvarnog rasta ekonomije.

PROCENA VREDNOSTI KOJE NEDOSTAJU

Kod malog broja zemalja koje nisu raspolagale jednim od četiri pokazatelja, Tim za politička pitanja, istraživanje, rod i komunikacije Programa Ujedinjenih nacija za razvoj na Kosovu je popunio praznine tako što su procenili vrednosti koje nedostaju koristeći modele regresije u par zemalja. Na primer, u ovom izveštaju, paritet kupovne moći za Kosovo je obračunat u smislu prosečne vrednosti pariteta

³ <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=40810.0>

kupovne moći u Makedoniji i Albaniji. Naredna tabela pokazuje Indeks humanog razvoja na Kosovu i sastavne delove iz 2014. godine.

Kosovo IHR 2013. god.	Indeks humanog razvoja	Očekivano trajanje života po rođenju (u godinama)	Prosečan broj godina školovanja	Očekivano trajanje školovanja	Bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika
	0.786	76,7 (Agencija za statistiku Kosova, 2013. god.)	10,7 (Anketa o doznakama, 2013. god.)	14,2 (Anketa o doznakama, 2013. god.)	9,446 (Međunarodni monetarni fond, 2013. god.)

C. METODOLOŠKA BELEŠKA INDEKS HUMANOG RAZVOJA NA OPŠTINSKOM NIVOU NA KOSOVU

Indeks humanog razvoja je predložen 1990. godine u prvom Globalnom izveštaju o razvoju koji je ikada objavljen. Indeks je bio vrlo jednostavan, ali je namera indeksa bila prilično ambiciozna: da preusmeri rasprave o globalnom razvoju sa uskog fokusa na ekonomski učinak koji se meri bruto domaćim proizvodom prema merenju sveobuhvatnijih mera humanog progressa. U poslednjih nekoliko decenija, indeks humanog razvoja je dobio priznanje kao važna, sveobuhvatna i korisna mera progressa.

Međutim, pokazatelji na nacionalnom nivou su samo korisni za međunarodna poređenja, jer mogu da ukažu na konkretne probleme i prioritete zemlje: u donošenju domaće politike je potrebno raščlanjivanje kako bi se otkrila vrsta intranacionalne raspodele. Globalni izveštaj o humanom razvoju pripisuje po jednu prosečnu vrednost ukupnog indeksa na sva lica koja žive u zemlji. U izveštaju se ukazuje na „pojedince predstavnike“. Ovaj prosek je obračunat u pogledu obrazovanja, životnog veka po rođenju i prosečnim primanjima bez obzira na godine starosti ispitanika. Pošto pojedinac raspolaže prihodima, ona ili on mora da bude odrasla osoba. Smatra se, međutim, da ovaj odrasli pojedinac nema zanimanje, nema rod i da živi u čitavoj zemlji pošto pojedinci koji žive u datoj zemlji nisu svi identični. Lokalitet, zajednica i životno okruženje predstavljaju neke od glavnih faktora koji oblikuju naše živote.

Dakle, uopšte nije iznenađujuće da geografsko raščlanjivanje podataka služi u svrhe jednog od najzastupljenijih i najvažnijih pristupa. Raščlanjivanje na podnacionalnom nivou ili prema različitim grupama indeksa humanog razvoja može da pokaže kako (i zašto) različite administrativne jedinice ili grupe u zemlji stoje naspram svake druge, koje su prednosti i nedostaci i koji bi trebali da budu prioriteta centralne vlasti i lokalne uprave. Sa ove tačke gledišta, raščlanjivanje indeksa humanog razvoja se ne radi u svrhe rangiranja opština ili grupa, nego radi određivanja načina na koji je svaka opština uspeła da ostvari vrednosti indeksa humanog razvoja (dobar ekonomski učinak zbog zdravstvenih ili dobrih obrazovnih mogućnosti koje nadoknađuju za kašnjenja u drugim oblastima).

Ovde se radi se o pružanju pomoći lokalnoj upravi da se usmere na ono na šta treba da se usmere.

Vredi napomenuti da vrednosti indeksa humanog razvoja predstavljaju samo broj i da se, kao i svaki drugi broj, trebaju koristiti oprezno i uvek u kontekstu. Ako se slika koja je nastala iz indeksa drastično razlikuje od slike koju stvaraju drugi izvori, vrlo je verovatno da postoje problemi sa indeksom, a ne sa stvarnošću.

U praktičnom smislu, obračun indeksa humanog razvoja na podnacionalnom nivou se suočava sa brojnim izazovima metodološke prirode. Iako je istraživanje najnižeg nivoa interesantnije sa tačke gledišta kreiranja politike, problemi sa podacima na ovim nivoima su izraženiji. Sa jedne strane, zbog manje veličine populacije uvećava se uloga slučajnih događaja što dovodi do više buke i zamagljenih sistemskih razlika. Sa druge strane, može doći do iskrivljenog značenja pokazatelja na podnacionalnom nivou, tako da moramo pažljivo odabrati pokazatelje. Na primer, nejednaka raspodela obrazovnih institucija na teritoriji može veštački da utiče na upisne stope, dok, u stvarnosti, deca iz udaljenih opština (čije će stope upisa da budu veštački niže) i dalje imaju priliku da imaju koristi od visokog obrazovanja na univerzitetima na bazi kapitala (gde će stope biti veštački visoke). Bruto domaći proizvod se na računa na opštinskom nivou, ali ono što zaista tražimo je „pristojan životni standard“ koji bi mogao da se obračuna korišćenjem drugih pokazatelja.

⁴ Strogo govoreći, ovime se pretpostavlja savršena povezanost između ciljnih pokazatelja i zamenjenih pokazatelja, tj. ako se zamenjeni pokazatelj promene za x%, ciljni pokazatelj će se takođe promeniti za x%. Ovaj potencijalni rizik se rešava pažljivim odabirom zamenjenih pokazatelja (objašnjeni su u daljem delu teksta), koja trebaju da imaju istu prirodu kao ciljni pokazatelj.

⁵ Pitanje Q-34. Koje od narednih su prihvatljive za vaše domaćinstvo? e) Troškovi za lečenje gripa ili neke manje bolesti nekog od članova porodice? Prihvatljivi, neprihvatljivi.

U opštinskom indeksu humanog razvoja se koriste podaci Ankete Mozaik na Kosovu za 2012. godinu koju je zajednički finansirala Američka agencija za međunarodni razvoj i vlada Norveške. Podaci su zasnovani na velikom nizu pretpostavki koje su opisane u daljem delu teksta. U celini, opštinski pokazatelji su obračunati korišćenjem prosečnih vrednosti na Kosovu koje su indeksirane korišćenjem raspoloživih zamena na sledeći način:

$$X_i^* = X^* \left(\frac{P_i}{P} \right)$$

Gde je X_i^* procenjen kao pokazatelj za opštinu i , X predstavlja prosečnu vrednost za Kosovo, P_i predstavlja vrednost zamenjenih pokazatelja za opštinu i , i P predstavlja prosečnu vrednost zamenjenog pokazatelja za Kosovo.

INDEKS ZDRAVLJA

Životni vek za Kosovo je preuzet iz „Statistikat e Vdekjeve 2012“ („Statistički podaci o mortalitetu tokom 2012. godine“, prim. prev.). Zbog male veličine opština na Kosovu, podaci o smrtnosti, čak i ako jesu na raspolaganju za Kosovo, bi bili veoma nestabilni. Anketa Mozaik uključuje veliki broj pitanja koji se odnose na zdravlje, ali, na žalost, nijedno od ovih pitanja se ne odnosi na rezultate ili obim zdravlja. Jedan pokazatelj koji jeste na raspolaganju je dostupnost zdravstvene zaštite, međutim, i taj pokazatelj ima određena ograničenja jer ukazuje na tekuće i privremene probleme u mogućnosti za plaćanje lečenja manjeg obima, ali ne i na dugoročne posledice. U proračunima je korišćeno pitanje o stvarnom pristupu uslugama zdravstvene zaštite. Ovaj broj je obračunat na opštinskom nivou za one koji prolaze kroz velike probleme u svih pet aspekata (udaljenost, vreme, vreme provedeno u čekanju na lekara, cena pregleda i cene lekova) koji se koriste za indeksiranje prosečnog životnog veka. Takvi teški problemi sa pristupom zdravstvenoj zaštiti neminovno dovode do dugoročnih problema sa zdravljem što se odražava i na životni vek. Vrednost tri moguća zamenjena pokazatelja za indeks zdravlja se predstavlja u Tabeli 2.

INDEKS OBRAZOVANJA

Indeks obrazovanja obuhvata dve komponente: trenutni status obrazovanja, koji spada pod prosečan broj godina školovanja, kao i pretpostavljeni budući status obrazovanja, koji spada pod očekivano trajanje školovanja (koje se obračunava korišćenjem upisnih stopa). Iako anketa Mozaik obuhvata podatke o postignutom stepenu obrazovanja (mada u umanjenom formatu, u smislu da se ne navode pravi broj godina koje provedenih u školovanju), anketa ne sadrži pitanja koja se odnose na tekući upis dece. Stoga su i očekivano trajanje školovanja i prosečan broj godina školovanja indeksirane korišćenjem strukture postignutog obrazovanja koje je ponderisano prema pretpostavljenom broju godina školovanja svakog ostvarenog stepena školovanja. Podaci su sažeti u Tabeli 3.

INDEKS PRIHODA

Indeks prihoda je obračunat u svrhe objedinjavanja i upoređivanja životnog standarda ljudi. Na međunarodnom nivou, bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika prema paritetu kupovne moći služi kao najbolji pokazatelj. Međutim, kada sidemo na opštinski nivo, taj pokazatelj postaje nebitan. Baza podataka ankete Mozaik uključuje promenljive vrednosti rashoda u domaćinstvima po glavi stanovnika (podaci su izraženi u evrima i na mesečnom nivou) koje su korišćene kao zamenjive promenljive vrednosti za indeksiranje nacionalnog pokazatelja bruto nacionalnog dohotka. Pošto ovaj pokazatelj direktno mere rashode u domaćinstvima, dobar je zamenik za životni standard, ukoliko nema značajnih razlika u lokalnim cenama. Tabela 4 pokazuje sažetak prosečnih rashoda u domaćinstvima po glavi stanovnika u opštinama koji su korišćeni za indeksiranje bruto nacionalnog dohotka.

⁶ Pitanje Q11. Nakada ste poslednje prilike trebali da vidite lekara ili zdravstvenog radnika, koliki je problem, ako uopšte, predstavljala svaka od narednih? (Raspon između 1 i 4, gde 1 označava vrlo veliki problem, 4 označava da nije problem)

A Udaljenost do lekarske ordinacije odn. bolnice odn. zdravstvenog centra A Vreme koje je bilo potrebno da dobijete termin C Vreme koje ste proveli čekajući na lekara na dan termina D Troškovi lekarske posete E Troškovi kupovine lekova.

⁷ Strogo govoreći, korišćen je obrnuti pokazatelj

⁸ Pitanje D1d. Najviši završeni stepen obrazovanja (za svakog člana domaćinstva starijeg od 18 godina života): 1. Nijedan, 2. Nedovršeno osnovno obrazovanje, 3. Osnovno obrazovanje, 4. Srednje obrazovanje, 5. Viša škola, 6. Univerzitet.

Tabela 1. Uzorak ankete Mozaik za 2012. godinu, podaci po opštinama

Opština	Učestalost	Procenat	Kumulativni
Priština	264	3.94	3.94
Mitrovica	304	4.54	8.48
Gnjilane	200	2.99	11.46
Peć	200	2.99	14.45
Prizren	240	3.58	18.03
Đakovica	200	2.99	21.01
Podujevo	200	2.99	24
Vučitrn	200	2.99	26.99
Srbica	200	2.99	29.97
Leposavić	200	2.99	32.96
Klina	200	2.99	35.94
Istok	200	2.99	38.93
Dečane	200	2.99	41.91
Dragaš	200	2.99	44.9
Suva Reka	200	2.99	47.88
Orahovac	200	2.99	50.87
Vitina	200	2.99	53.85
Kamenica	200	2.99	56.84
Lipljan	200	2.99	59.82
Štimlje	200	2.99	62.81
Uroševac	200	2.99	65.79
Kačanik	200	2.99	68.78
Kosovo Polje	200	2.99	71.76
Obilić	200	2.99	74.75
Novo Brdo	96	1.43	76.18
Zubin Potok	104	1.55	77.73
Štrpce	160	2.39	80.12
Zvečan	112	1.67	81.79
Glogovac	200	2.99	84.78
Mališevo	200	2.99	87.76
Junik	104	1.55	89.31
Mamuša	104	1.55	90.87
Elez Han	104	1.55	92.42
Gračanica	200	2.99	95.4
Ranilug	104	1.55	96.96
Parteš	104	1.55	98.51
Klokot	100	1.49	100
Ukupno	6,700	100	

Tabela 2. Zamenjeni pokazatelji zdravlja na opštinskom nivou

Opština	Pristupačna: mogu da priuštim troškove lečenja gripa ili neke druge manje bolesti nekog od članova porodice (Q34)	Imao/la sam velike probleme u svih pet aspekata poslednji put kada mi je bila potrebna zdravstvena pomoći (Q11)	Imao/la sam velike i veoma velike probleme u svih pet aspekata poslednji put kada mi je bila potrebna zdravstvena pomoć (Q11)
Priština	79	7	25
Mitrovica	80	1	13
Gnjilane	70	10	11
Peć	55	4	21
Prizren	76	5	13
Đakovica	52	7	18
Podujevo	67	5	10
Vučitrn	76	2	7

Srbica	90	6	21
Leposavić	95	0	6
Klina	47	6	15
Istok	51	0	10
Dečane	38	5	23
Dragaš	75	4	13
Suva Reka	79	9	15
Orahovac	45	18	35
Vitina	84	4	13
Kamenica	61	2	6
Lipljan	45	2	9
Štimlje	51	4	10
Uroševac	51	1	7
Kačanik	56	0	8
Kosovo Polje	70	5	29
Obilić	58	9	30
Novo Brdo	61	1	19
Zubin Potok	95	2	15
Štrpce	73	3	9
Zvečan	95	1	3
Glogovac	69	11	25
Mališevo	66	10	24
Junik	64	2	33
Mamuša	82	9	16
Elez Han	69	1	13
Gračanica	91	2	7
Ranilug	82	16	28
Parteš	72	11	38
Klokot	79	6	18
Ukupno	66	5	16

Tabela 3. Struktura postignutog obrazovanja po opštinama i pretpostavljene godine školovanja za svaki stepen školovanja

Opština	Neobrazovan	Nezavršeno osnovno obrazovanje	Osnovno školovanje	Srednje školsko obrazovanje	Više školsko obrazovanje	Univerzitetski obrazovanje
Priština	2%	5%	15%	47%	5%	25%
Mitrovica	3%	2%	26%	54%	5%	9%
Gnjilane	4%	4%	28%	52%	5%	7%
Peć	3%	8%	29%	47%	4%	9%
Prizren	3%	9%	44%	36%	2%	6%
Đakovica	5%	6%	43%	33%	5%	9%
Podujevo	5%	8%	25%	47%	3%	11%
Vučitrn	3%	6%	24%	57%	3%	7%
Srbica	6%	9%	25%	54%	2%	4%
Leposavić	1%	5%	14%	58%	11%	11%
Klina	9%	9%	30%	43%	3%	6%
Istok	5%	7%	28%	46%	2%	10%
Dečane	4%	7%	30%	47%	3%	8%
Dragaš	3%	9%	44%	36%	3%	6%
Suva Reka	7%	9%	35%	37%	3%	9%
Orahovac	5%	12%	42%	30%	3%	7%
Vitina	4%	5%	24%	52%	6%	10%
Kamenica	10%	6%	28%	44%	4%	9%

Lipljan	6%	9%	26%	47%	3%	9%
Štimlje	6%	9%	33%	46%	1%	4%
Uroševac	7%	12%	27%	44%	2%	7%
Kačanik	4%	8%	31%	48%	2%	7%
Kosovo Polje	6%	4%	20%	54%	2%	13%
Obilić	5%	8%	22%	56%	4%	5%
Novo Brdo	4%	8%	31%	49%	6%	3%
Zubin Potok	0%	4%	9%	69%	11%	6%
Štrpce	2%	9%	25%	51%	8%	5%
Zvečan	2%	3%	9%	59%	16%	12%
Glogovac	4%	5%	27%	53%	4%	7%
Mališevo	3%	6%	47%	36%	2%	5%
Junik	7%	7%	48%	30%	2%	6%
Mamuša	6%	15%	61%	15%	1%	2%
Elez Han	3%	13%	33%	44%	1%	5%
Gračanica	1%	5%	13%	74%	3%	4%
Ranilug	4%	2%	23%	56%	11%	3%
Parteš	8%	4%	25%	52%	8%	2%
Klokot	14%	3%	20%	36%	17%	10%
Ukupno	5%	7%	31%	45%	4%	8%
Pretpostavljene godine školovanja	0	2	4	9	12	15

Tabela 4. Prosečni rashodi po članu domaćinstva, podaci po opštinama

Opština	Prosečni rashodi po članu domaćinstva, u evrima mesečno	Donja granica	Gornja granica
Priština	148.7	131.1	166.2
Mitrovica	87.5	78.6	96.4
Gnjilane	61.1	55.7	66.5
Peć	87.8	79.4	96.2
Prizren	87.6	77.5	97.8
Đakovica	82.3	70.8	93.8
Podujevo	76.3	67.4	85.1
Vučitrn	71.5	63.0	80.0
Srbica	54.0	47.1	60.9
Leposavić	139.1	126.6	151.6
Klina	75.1	68.1	82.1
Istok	56.3	52.0	60.6
Dečane	60.6	55.8	65.4
Dragaš	80.6	74.8	86.3
Suva Reka	88.9	79.7	98.0
Orahovac	65.1	59.9	70.3
Vitina	62.7	54.2	71.2
Kamenica	74.6	67.5	81.7
Lipljan	71.8	65.7	77.9
Štimlje	67.3	61.0	73.6
Uroševac	74.7	66.6	82.7
Kačanik	71.0	65.4	76.7
Kosovo Polje	99.3	86.4	112.2
Obilić	79.1	72.8	85.4
Novo Brdo	66.6	58.2	75.0
Zubin Potok	148.1	133.0	163.2
Štrpce	80.3	72.0	88.7
Zvečan	143.5	125.3	161.7

Glogovac	66.3	61.3	71.2
Mališevo	57.9	52.1	63.7
Junik	82.4	72.6	92.1
Mamuša	60.6	51.9	69.3
Elez Han	76.5	66.8	86.2
Gračanica	81.1	74.3	88.0
Ranilug	87.2	75.1	99.4
Parteš	62.7	57.2	68.2
Klokot	63.7	54.0	73.5
Ukupno	79.0	77.4	80.6

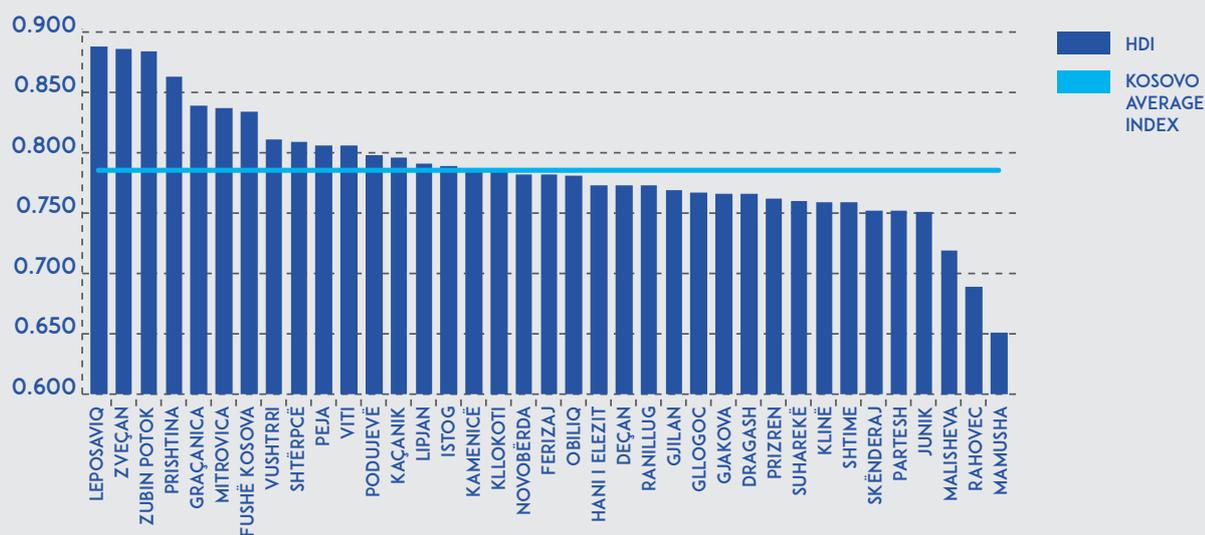
Tabela 5. Indeks humanog razvoja na opštinskom nivou Kosova, podaci po komponentama

Opština	Indeks zdravlja	Indeks obrazovanja	Indeks prihoda	Indeks humanog razvoja	Zdravlje	Obrazovanje		Prihodi
					Očekivano trajanje života, procena	Prosečan broj godina školovanja	Očekivano trajanje školovanja	Prihodi po glavi stanovnika (paritet kupovne moći u američkim dolarima)
Priština	0.869	0.971	0.765	0.864	75.1	13.3	18.0	17,772
Mitrovica	0.944	0.908	0.686	0.838	79.9	11.7	15.9	10,460
Gnjilane	0.839	0.859	0.633	0.770	73.2	11.1	15.1	7,306
Peć	0.916	0.837	0.687	0.807	78.1	10.8	14.7	10,492
Prizren	0.891	0.725	0.687	0.763	76.5	9.3	12.7	10,475
Đakovica	0.871	0.764	0.677	0.767	75.2	9.8	13.4	9,839
Podujevo	0.897	0.855	0.666	0.799	76.9	11.0	15.0	9,116
Vučitrn	0.941	0.866	0.657	0.812	79.7	11.1	15.2	8,551
Srbica	0.883	0.786	0.615	0.753	76.0	10.1	13.8	6,456
Leposavić	0.960	0.971	0.755	0.890	80.9	12.9	17.6	16,631
Klina	0.884	0.748	0.664	0.760	76.0	9.6	13.1	8,978
Istok	0.960	0.827	0.621	0.790	80.9	10.6	14.5	6,731
Dečane	0.897	0.818	0.632	0.774	76.8	10.5	14.4	7,242
Dragaš	0.915	0.731	0.674	0.767	78.0	9.4	12.8	9,630
Suva Reka	0.852	0.750	0.689	0.761	74.0	9.6	13.2	10,625
Orahovac	0.731	0.699	0.643	0.690	66.3	9.0	12.3	7,781
Vitina	0.909	0.907	0.637	0.807	77.6	11.7	15.9	7,499
Kamenica	0.941	0.785	0.663	0.788	79.7	10.1	13.8	8,916
Lipjan	0.935	0.810	0.657	0.792	79.3	10.4	14.2	8,585
Štimlje	0.916	0.739	0.648	0.760	78.1	9.5	13.0	8,049
Uroševac	0.947	0.763	0.663	0.783	80.1	9.8	13.4	8,928
Kačanik	0.960	0.804	0.656	0.797	80.9	10.3	14.1	8,493
Kosovo Polje	0.903	0.915	0.705	0.835	77.2	11.8	16.1	11,871
Obilić	0.851	0.836	0.672	0.782	74.0	10.7	14.7	9,460
Novo Brdo	0.946	0.787	0.646	0.783	80.0	10.1	13.8	7,958
Zubin Potok	0.936	0.971	0.764	0.886	79.3	13.1	17.8	17,708
Štrpce	0.926	0.852	0.674	0.810	78.7	10.9	14.9	9,604
Zvečan	0.949	0.971	0.760	0.888	80.2	13.3	18.0	17,155
Glogovac	0.823	0.852	0.645	0.768	72.2	11.0	15.0	7,921
Mališevo	0.832	0.718	0.626	0.720	72.7	9.2	12.6	6,921
Junik	0.936	0.671	0.678	0.752	79.3	8.6	11.8	9,845
Mamuša	0.850	0.515	0.632	0.652	73.9	6.6	9.0	7,245
Elez Han	0.948	0.735	0.667	0.774	80.1	9.4	12.9	9,143

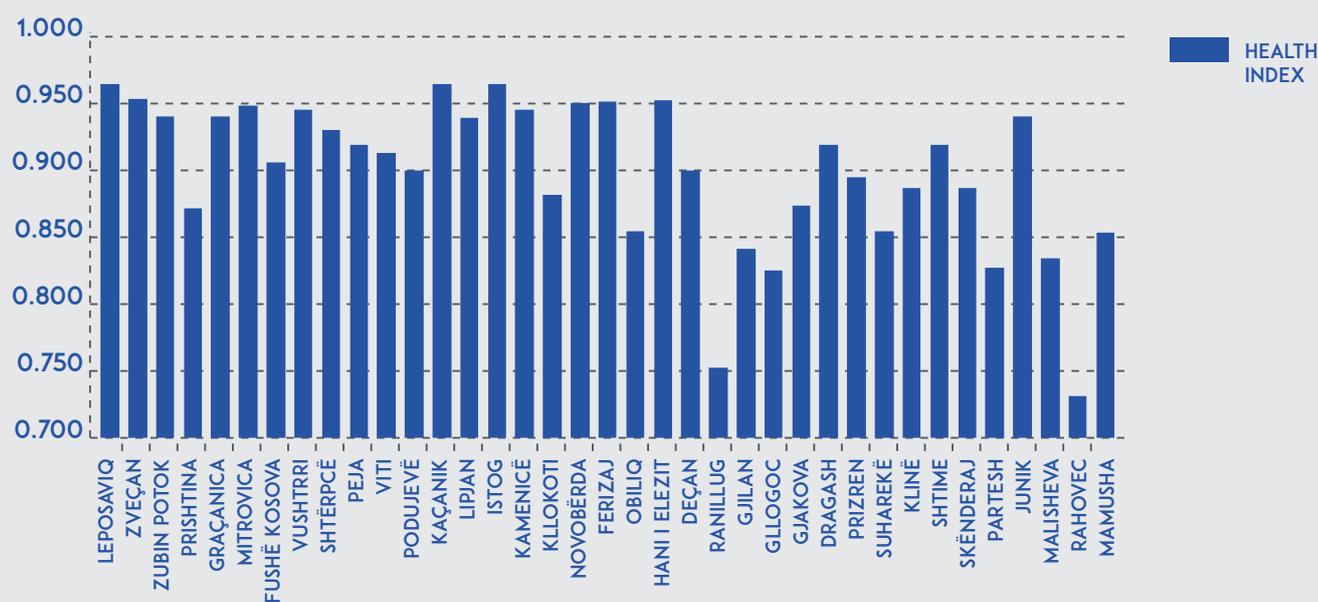
Gračanica	0.936	0.938	0.675	0.840	79.3	12.1	16.5	9,700
Ranilug	0.752	0.899	0.686	0.774	67.7	11.6	15.8	10,430
Parteš	0.825	0.810	0.637	0.753	72.3	10.4	14.2	7,498
Klokot	0.878	0.870	0.640	0.788	75.7	11.2	15.3	7,617
Prosek za Kosovo	0.895	0.810	0.671	0.786	76.75	10.4	14.2	9,446

Grafička prezentacija indeksa humanog razvoja i njegovih komponenti na opštinskom nivou Kosova

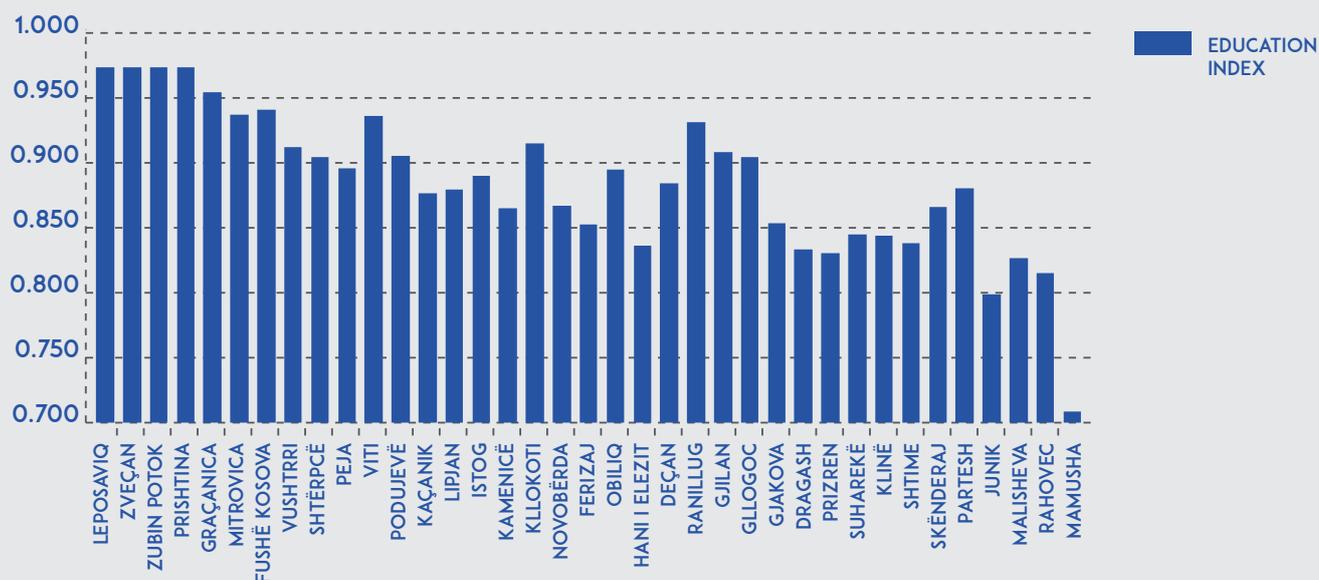
INDEKS HUMANOG RAZVOJA NA OPŠTINSKOM NIVOU

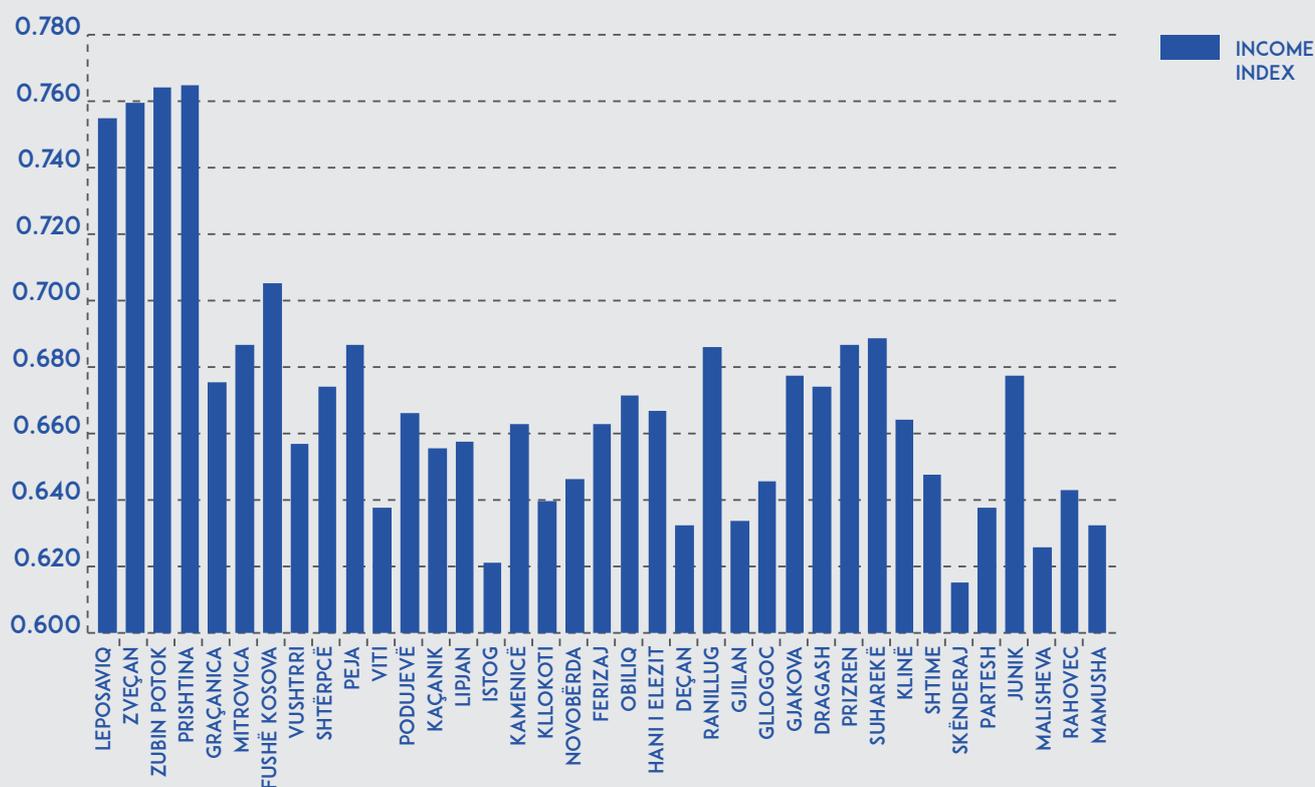
INDEKS ZDRAVLJA NA OPŠTINSKOM NIVOU

INDEKS OBRAZOVANJA NA OPŠTINSKOM NIVOU

INDEKS PRIHODA NA OPŠTINSKOM NIVOU

BIBLIOGRAFIJA

PRVO POGLAVLJE

1. „Prevazilaženje prepreka: humana mobilnost i razvoj“ (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Izveštaja o humanom razvoju za 2009. godinu Programa Ujedinjenih nacija za razvoj: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2009> (dokument na engleskom jeziku)
2. „Izveštaj o humanom razvoju“ (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice Programa Ujedinjenih nacija za razvoj u Meksiku: <http://hdr.undp.org/en/content/informe-sobre-desarrollo-humano-m%C3%A9xico-2006-2007> (dokument na engleskom jeziku)
3. „Obim migracije je upečatljiv, ali šta to znači za zemlje u razvoju?“, Vidal, Hicks, Perry, Provost (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice „In Guardian“: <http://www.guardian.co.uk/global-development/audio/2013/jan/31/global-development-podcast-migration> (dokument na engleskom jeziku)
4. Globalni Forum o migraciji i razvoju (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice Programa Ujedinjenih nacija za razvoj i Dečjeg fonda Ujedinjenih nacija: http://www.gfmd-fmmd.org/documents/brussels/gfmd_brussels07_contribution_undp_unicef_joint%20paper_en.pdf (dokument na engleskom jeziku)
5. Osnovni dokument za 11. koordinacioni sastanak o međunarodnim migracijama i razvoju. (2013. god.). Preuzeto sa: http://www.un.org/esa/population/meetings/elev-enthcoord2013/ACP_Observatory_Background_Paper_UNCoordMeeting2013.pdf (dokument na engleskom jeziku)
6. Član 13 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima. Preuzeto sa: <https://www.un.org/en/documents/udhr> (dokument na engleskom jeziku)
7. „Migracija je razvoj“, Sutherland (2014. god.). Preuzeto sa: <http://www.project-syndicate.org/commentary/migrants-and-the-post-2015-global-development-agenda-by-peter-sutherland> (dokument na engleskom jeziku)
8. „Ljudi u pokretu: analiza međunarodne, državne i lokalne mobilnosti Kosovskog stanovništva“ (2011. god.) Preuzeto sa internet stranice Popisa: <http://ask.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/People-on-the-move-SRB.pdf>
9. „Statistike koje se odnose na plodnost“ (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Statističkog zavoda Evropske zajednice: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Fertility_statistics (dokument na engleskom jeziku)
10. Publikacije Agencije za statistiku Kosova („Kosovo i stanovništvo na Kosovu“ (2008. god.), „Demografske promene stanovništvu na Kosovu u razdoblju između 1948. i 2006. godine“, „Vitalne statistike“, „Popis stanovništva iz 2011. godine“, „Procena broja stanovnika na Kosovu 2011. godine“) Preuzeto sa internet stranice sa publikacijama Agencije za statistiku Kosova: <http://ask.rks-gov.net/ser/>
11. „Popis stanovništva, domaćinstava i porodičnih gazdinstava 2011. godine“, Ljudi u pokretu (2012. god.) Preuzeto sa internet stranice sa publikacijama Agencije za statistiku Kosova: <http://ask.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/People-on-the-move-SRB.pdf>
12. „Migracije stanovništva Kosova“ (2014. god.) Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova: <http://ask.rks-gov.net/ser/>
13. „Popis stanovništva, domaćinstava i porodičnih gazdinstava 2011. godine“, Ljudi u pokretu (2012. god.) Preuzeto sa internet stranice sa publikacijama Agencije za statistiku Kosova: <http://ask.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/People-on-the-move-SRB.pdf>

14. „Studija o doznakama na Kosovu za 2012. godinu“ (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest:
http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/Remitances/KRS2012-Serbian-Electronic_537772.pdf
15. „Popis stanovništva, domaćinstava i porodičnih gazdinstava 2011. godine“, Ljudi u pokretu (2012. god.) Preuzeto sa internet stranice sa publikacijama Agencije za statistiku Kosova:
<http://ask.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/People-on-the-move-SRB.pdf>
16. „Migracije i razvoj: uticaj doznaka na obrazovanje i zdravlje članova porodice koji su ostavljeni u zemlji, Kosovo“, Nushi i Alishani (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova:
http://www.analyticalmk.com/files/2012/02/J_IX_2012.pdf (dokument na engleskom jeziku)
17. „Podaci o predmetu IT-02-54: Slobodan Milošević (Kosovo, Hrvatska i Bosna)“, (2006. god.). Preuzeto sa internet stranice Međunarodnog suda Ujedinjenih nacija za bivšu Jugoslaviju:
http://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/cis/bcs/cis_slobodan_milosevic_bcs.pdf
18. „Sklonost za emigriranje sa tačke gledišta domaćinstva: vremensko poređenje dva seta podataka za Kosovo“, Kotorri (2011. god.). Preuzeto sa internet stranice Grupe za ekonomski razvoj (anketa Grupe za ekonomski razvoj):
https://iweb.cerge-ei.cz/pdf/gdn/RRCX_15_paper_01.pdf (dokument na engleskom jeziku)
19. „Studija o doznakama na Kosovu za 2012. godinu“ (2012. god.) Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest:
http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/Remitances/KRS2012-Serbian-Electronic_537772.pdf
20. „Studija o doznakama na Kosovu za 2013. godinu“ (2012. god.) Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest:
http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/Remitances/KRS2012-Serbian-Electronic_537772.pdf (dokument na engleskom jeziku)
21. „Anketa o migracijama“ (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke:
<https://openknowledge.worldbank.org/> (dokument na engleskom jeziku)
22. „Anketa o migracijama“ (2011. god.) Preuzeto sa internet stranice Svetske banke:
<https://openknowledge.worldbank.org/> (dokument na engleskom jeziku)
23. „Migracije na Kosovu“ (2009. god.). Grupa za ekonomski razvoj.
24. Popis stanovništva na Kosovu (2011. god.). Preuzeto sa internet stranice sa publikacijama Agencije za statistiku Kosova:
[http://census.rks-gov.net/istarMDAS/MD/dawinciMD.jsp?a1=yC&a2=m-F0&n=1UR906\\$\\$\\$\\$&o=0D&v=1UR060ET-00V71000000&p=0&sp=null&l=1&exp=0](http://census.rks-gov.net/istarMDAS/MD/dawinciMD.jsp?a1=yC&a2=m-F0&n=1UR906$$$$&o=0D&v=1UR060ET-00V71000000&p=0&sp=null&l=1&exp=0)
25. „Studija o doznakama na Kosovu za 2013. godinu“ Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova sa publikacijama:
http://deed-ks.org/wa_files/Remitencat_ENG-PRESS.pdf (dokument na engleskom jeziku)
26. „Migracije na Kosovu“, Grupa za ekonomski razvoj (2009. god.).
27. „Anketa o migracijama“ (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke:
<https://openknowledge.worldbank.org/> (dokument na engleskom jeziku)
28. „Migracije i privredni razvoj Kosova“ (2011. god.) Preuzeto sa internet stranice Svetske banke:
<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/12868/605900ESW0P123000Migration0Econ0Dev.txt?sequence=2> (dokument na engleskom jeziku)
29. „Migracije kulturnog kapitala: Bourdieu u istraživanjima o migracijama“, Erel (2010. god.), SAGE Journal, str. 642-660. Preuzeto sa:
<http://soc.sagepub.com/content/44/4/642.abstract?rss=1> (dokument na engleskom jeziku)
30. Ebd.

DRUGO POGLAVLJE

31. „Dekvalifikovanje tokom migracija sa transnacionalne tačke gledišta: nedavna migracija Poljaka u Veliku Britaniju“, Nowicka, (2012. god.) (112. radni dokument Centra za migracije, državljanstvo i razvoj). Bielefeld: Centar za migracije, državljanstvo i razvoj.
32. „Zajednice na Kosovu: vodič za stručne radnike koji rade sa zajednicama na Kosovu. Popis stanovništva na Kosovu“, (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Evropskog centra za pitanja manjina na Kosovu:
http://www.ecmikosovo.org/wp-content/uploads/2013/12/ECMI-Kosovo_Dec-2013_Guidebook-for-Professionals_ENG.pdf (dokument na engleskom jeziku)
33. „Studija o doznakama na Kosovu za 2013. godinu“ Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova sa publikacijama:
http://deed-ks.org/wa_files/Remitencat_eng-PRESS.pdf (dokument na engleskom jeziku)
34. „Projekcije stanovništva Kosova 2011 - 2061“ (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Populacionog fonda Ujedinjenih nacija i Agencije za statistiku Kosova:
<https://ask.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/PROJEKCIJE%20STANOVNIŠTVA%20KOSOVA%202011-2061.pdf>
35. „Azilanti i prvostepene odluke o zahtevima za azil: treći kvartal 2013. godine“, Bitoulas (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Statističkog zavoda Evropske zajednice:
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-QA-13-016/EN/KS-QA-13-016-EN.PDF (dokument na engleskom jeziku)
36. „Novi podnosioci zahteva za azil prema državljanstvu, starosnoj dobi i rodu, mesečni podaci“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Statističkog zavoda Evropske zajednice:
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyappctzm&lang=en
37. „Zahtevi za azil iz zemalja Zapadnog Balkana“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Evropske kancelarije za podršku azilantima:
http://www.ecoi.net/file_upload/90_1385373113_easo-2013-11-western-balkans.pdf (dokument na engleskom jeziku)
38. „Novi podnosioci zahteva za azil prema državljanstvu, starosnoj dobi i rodu, mesečni podaci“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Statističkog zavoda Evropske zajednice:
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyappctzm&lang=en (dokument na engleskom jeziku)
39. „Prošireni profil migracije“, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Odeljenje za državljanstvo, azil i migracije (2013. god.)
40. „Novi podnosioci zahteva za azil prema državljanstvu, starosnoj dobi i rodu, mesečni podaci“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Statističkog zavoda Evropske zajednice:
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyappctzm&lang=en (dokument na engleskom jeziku)
41. „Studija o doznakama na Kosovu za 2013. godinu“ Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova sa publikacijama:
http://deed-ks.org/wa_files/Remitencat_eng-PRESS.pdf (dokument na engleskom jeziku)
42. Ebd.

TREĆE POGLAVLJE

43. Peti izveštaj Pulsa javnosti. (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Programa Ujedinjenih nacija za razvoj i Agencije SAD za međunarodni razvoj:
http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/PublicPulse/PP5/PPR5_serbisht.pdf
44. „Skлонost za emigriranje sa tačke gledišta domaćinstva: vremensko poređenje dva seta podataka za Kosovo“, Kotorri (2011. god.). Preuzeto sa internet stranice Grupe za ekonomski razvoj (anketa Grupe za ekonomski razvoj):
https://iweb.cerge-ei.cz/pdf/gdn/RRCX_15_paper_01.pdf (dokument na engleskom jeziku)
45. „Migracije i privredni razvoj Kosova (60590 - XK)“, (2011. god.) Preuzeto sa internet stranice Svetske banke:
http://siteresources.worldbank.org/INTKOSOVO/Resources/Migration_and_Economic_Development_in_Kosovo_WB_report.pdf (dokument na engleskom jeziku)

46. „Izveštaj o istraživanju: preduzetništvo i razvoj malih preduzeća“, (2011. god.) Preuzeto sa internet stranice Centra za poslovnu podršku na Kosovu:
<http://www.bsckosovo.org/publikimet/20120124100346631.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
47. „Dijaspora i politika migracija“, Mustafa, Kotorri, Gashi, Gashi, Demukaj (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest:
<http://www.riinvestinstitute.org/publikimet/pdf/50.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
48. Podaci granične policije Ministarstva unutrašnjih poslova (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Ministarstva unutrašnjih poslova:
<http://www.mpb-ks.org/?page=3,46,1129>
49. Ebd.
50. „Anketa o radnoj snazi, rezultati za Kosovo 2012“ (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke, organizacije UK-aid i Agencije za statistiku Kosova:
http://ask.rks-gov.net/SER/publikimet/doc_view/1219-anketa-o-radnoj-snazi-rezultati-za-kosovo-2012?tmpl=component&format=raw
51. „Bruto domaći proizvod prema rashodnom pristupu 2004 – 2012“ (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova:
http://ask.rks-gov.net/SER/publikimet/doc_view/1131-bruto-domaa263i-proizvod-prema-rashodnom-pristupu-2004-2011?tmpl=component&format=raw
52. „Bruto domaći proizvod prema ekonomskim aktivnostima 2006 – 2012“ (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova:
http://ask.rks-gov.net/SER/publikimet/doc_view/1247-bruto-domaa263i-proizvod-prema-ekonomskim-aktivnostima-2006-2012?tmpl=component&format=raw
53. „Rezultati ankete o kućnom budžetu“, (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova:
<https://esk.rks-gov.net/ENG/hbs/tables> (dokument na engleskom jeziku)
54. „Anketa o radnoj snazi, rezultati za Kosovo 2012“ (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke, organizacije UK-aid i Agencije za statistiku Kosova:
http://ask.rks-gov.net/SER/publikimet/doc_view/1296-anketa-o-radnoj-snazi-rezultati-za-kosovo-2013?tmpl=component&format=raw
55. Ebd.
56. „Raspodela prihoda i posledice migracija i doznaka: analiza zasnovana na CGE modelu za odabrane zemlje ZND-a“, Atamanov, Lücke, Mogilevsky, Mahmoud, Tourdyeva (2009. god.), IDEAS. Preuzeto sa:
<http://ideas.repec.org/p/sec/cnrepo/0086.html> (dokument na engleskom jeziku)
57. „Godišnji izveštaj 2012“ (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice Centralne banke Kosova:
<http://www.bqk-kos.org/repository/docs/2013/CBK-GI-2012%20ser.pdf>
58. Podaci o platnom bilansu. (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Centralne banke Kosova:
<http://www.bqk-kos.org/?cid=1,124> (dokument na engleskom jeziku)
59. „Mesečni statistički bilten“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Centralne banke Kosova:
http://www.bqk-kos.org/repository/docs/2010/Mesecni_Statisticki_Bilten_br.57.pdf
60. „Realni efektivni devizni kurs tokom vremena“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Centralne banke Kosova:
<http://www.bqk-kos.org/?cid=1,124> (dokument na engleskom jeziku)
61. „Godišnji izveštaj 2012“ (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice Centralne banke Kosova:
<http://www.bqk-kos.org/repository/docs/2013/CBK-GI-2012%20ser.pdf>
62. „Ukratko o poduhvatu EYE“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice EYE Venture:
<http://eye-ks.com/en/about-us/> (dokument na engleskom jeziku)

63. „Dijaspora kao pokretačka snaga za razvoj na Kosovu: mit ili stvarnost?“, Haxhikadrija (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Foruma za demokratske inicijative:
http://www.swiss-cooperation.admin.ch/kosovo/ressources/resource_en_180368.pdf (dokument na engleskom jeziku)
64. „Republika Kosovo: Konsultacije o Članu IV“, juli 2013. godine (222) (2013. god.) Preuzeto sa internet strana Međunarodnog monetarnog fonda:
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13222.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
65. „Doznake i iskrivljenosti u razvoju Kosova“, Korovilas i Havolli (2009. god.). Preuzeto sa:
<http://www.aukonline.org/web/doc/other/conference/James%20Korovilas.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
66. „Plate u javnim preduzećima“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova:
<https://esk.rks-gov.net/ENG/labour-market/tables> (dokument na engleskom jeziku)
67. „Dijaspora i politika migracija“, Mustafa, Kotorri, Gashi, Gashi, Demukaj (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest:
<http://www.riinvestinstitute.org/publikimet/pdf/50.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
68. „Privatizacija i post-privatizacija na Kosovu“ (2008. god.). Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest:
<http://www.riinvestinstitute.org/?gjuha=en&action=category&cid=3> (dokument na engleskom jeziku)
69. „Referat o razvoju privatnih preduzeća“ (2011. god.) Preuzeto sa internet stranice Foruma o ekonomskoj politici:
[http://www.fes-prishtina.org/wb/media/Publications/2011/Briefing%20Paper%20-%20Private%20Sector%20Development%20\(English\).pdf](http://www.fes-prishtina.org/wb/media/Publications/2011/Briefing%20Paper%20-%20Private%20Sector%20Development%20(English).pdf) (dokument na engleskom jeziku)
70. „Studija o doznakama na Kosovu za 2012. godinu“ (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest:
http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/Remittances/KRS2012-Serbian-Electronic_537772.pdf
71. „Oslobađanje potencijala za rast na Kosovu: strategije, politika, aktivnosti“, Svetska banka (2010. god.).
72. Kratak pregled rezultata Ankete o poslovnom okruženju i radnom učinku preduzeća, 2008. godine. Kosovo (2010. god.), Svetska Banka, Vašington DC.
73. „Migracije i privredni razvoj Kosova (60590)“, (2011. god.) Preuzeto sa internet stranice Svetske banke:
<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/12868/605900ESW0P123000Migration0Econ0Dev.txt?sequence=2> (dokument na engleskom jeziku)
74. „Dvadeset i prvi referat o migracijama i razvoju“, (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke:
<http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1288990760745/MigrationandDevelopmentBrief21.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
75. „Rodne razlike u obrazovanju, zdravstvu i ekonomskim mogućnostima“, Jedinica za smanjenje siromaštva i ekonomsko upravljanje (75930), (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Svetske banke:
http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2013/08/01/000442464_20130801100834/Rendered/INDEX/759300WP0ENGLI0Box0379792B00PUBLIC0.txt (dokument na engleskom jeziku)
76. Internet baza podataka pokazatelja svetskog razvoja (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke:
<http://data.worldbank.org/> (dokument na engleskom jeziku)
77. Internet baza podataka pokazatelja svetskog razvoja (2014. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke:
<http://data.worldbank.org/>

ČETVRTO POGLAVLJE

78. „Da li Kosovo pobeđuje u borbi za nezavisnost, ali gubi borbu za svoj narod? Nedavni dokazi o ciljevima emigracije“, Ivlevs i King (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Mreže za istraživanje društvenih nauka:

http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1448569 (dokument na engleskom jeziku)

79. „Portret doseljeničke Amerike“, Portes i Rumbaut (2006. god.). Kalifornija: Štamparija Univerziteta Kalifornije. Internet strana:

<http://www.gvpt.umd.edu/lpbr/subpages/reviews/portes-rumbaut1206.htm> (dokument na engleskom jeziku)

80. „Prevazilaženje prepreka: humana mobilnost i razvoj“ (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Izveštaja o humanom razvoju za 2009. godinu Programa Ujedinjenih nacija za razvoj:

<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2009> (dokument na engleskom jeziku)

81. „Uticaj migracije na stare: domaćinstva u Kirgistanu koja predvode dede ili bake“, Ablezova, Nastritdinov, Rahimov (2008. god.). Preuzeto sa internet stranice Centra za društvena istraživanja Američkog univerziteta u Centralnoj Aziji:

https://www.auca.kg/uploads/Migration_Database/Impact%20of%20migration%20on%20elderly,%20eng.pdf (dokument na engleskom jeziku)

82. „Uticaj migracije na porodice koje su ostavljene u zemlji (6374)“, Antman (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice Zavoda za proučavanje rada:

http://www.iza.org/MigrationHandbook/16_Antman_The%20Impact%20of%20Migration%20on%20Family%20Left%20Behind.pdf (dokument na engleskom jeziku)

83. „Doznake imigranata i domaćinstva u Africi: pregled dokaza“, Azam i Gubert (2006. god.). Preuzeto sa internet stranice Oxford žurnala:

http://jae.oxfordjournals.org/content/15/suppl_2/426.abstract (dokument na engleskom jeziku)

84. „Da li su prilivi doznaka imigranata izvor kapitala za razvoj?“, Fullenkamp, Chami, Jahjah (2005. god.). Preuzeto sa internet stranice Međunarodnog monetarnog fonda:

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2003/wp03189.pdf> (dokument na engleskom jeziku)

85. „Porodice i kolektivne doznake u Meksiku: višestrana tipologija razvoja i promena“, Goldring (2004. god.). Preuzeto sa internet stranice internet biblioteke Wiley:

<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.0012-155X.2004.00380.x/abstract> (dokument na engleskom jeziku)

86. „Objašnjenje neaktivnosti na tržištu rada u porodicama koje šalju imigrante: kućni posao, mreža za spavanje ili visoko obrazovanje (1391)“, Görlich, Mahmud, Trebesch (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice Kielškog instituta za svetsku ekonomiju:

http://www.cgdev.org/sites/default/files/archive/doc/events/9.12.08/Hammock_Kiel_Working_Paper_final.pdf (dokument na engleskom jeziku)

87. „Emigracija, doznake i učešće u radnoj snazi u Meksiku“, Henson (2005. god.). Preuzeto sa internet stranice Univerziteta Kalifornije u San Dijegu:

<http://www.iadb.org/intal/intalcdi/PE/2007/00210.pdf> (dokument na engleskom jeziku)

88. „Vanredna obrazovna dostignućima Amerikanaca azijskog porekla: potraga za istorijskim dokazima i objašnjenjima“, Hirschman i Wong (1986. god.). Preuzeto sa internet stranice Univerziteta u Oksfordu:

<http://www.jstor.org/discover/10.2307/2578933?uid=3737464&uid=2&uid=4&sid=21103673133423> (dokument na engleskom jeziku)

89. „Anketa o radnoj snazi, rezultati za Kosovo 2012“ (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke, organizacije UK-aid i Agencije za statistiku Kosova:

http://ask.rks-gov.net/SER/publikimet/doc_view/1219-anketa-o-radnoj-snazi-rezultati-za-kosovo-2012?tmpl=component&format=raw

PETO POGLAVLJE

90. „Potrošačko siromaštvo u Republici Kosovo u 2011“, (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova:
http://ask.rks-gov.net/SER/publikimet/doc_details/1177-potroako-siromatvo-u-republici-kosovo-u-2011
91. Konačni i objavljeni rezultati popisa stanovništva, domaćinstava i porodičnih gazdinstava 2011. godine“, (2012. god.) Preuzeto sa internet stranice sa publikacijama Agencije za statistiku Kosova:
<http://ask.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/People-on-the-move-SRB.pdf>
92. „Socijalne doznake: oblici kulturne difuzije koje predvode migracije“, Levitt (1998. god.). Preuzeto sa internet stranice Centra za studije o migracijama države Njujork:
http://tiger.uic.edu/~ehassa1/SocialRemittances_MigrationDrivenLocal-LevelFormsofCulturalDiffusion.pdf (dokument na engleskom jeziku)
93. „Ponovno razmatranje pitanja socijalnih doznaka“, Levitt i Lamba-Nieves (2011. god.). Preuzeto sa internet stranice Žurnala o etničkim i migracionim studijama:
http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369183X.2011.521361#Uxh4Y_lidWVM (dokument na engleskom jeziku)
94. „Rod u procesu migracije“, Lutz (2010. god.). Preuzeto sa internet stranice Žurnala o etničkim i migracionim studijama:
http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369183X.2010.489373#Uxh4_PldWVM (dokument na engleskom jeziku)
95. „Portret doseljeničke Amerike“, Portes i Rumbaut (2006. god.). Kalifornija: Štamparija Univerziteta Kalifornije. Internet strana:
<http://www.gvpt.umd.edu/lpbr/subpages/reviews/portes-rumbaut1206.htm> (dokument na engleskom jeziku)
96. „Privremene migracije u inostranstvo i snabdevanje radne snage u domaćinstvima: dokazi iz urbanih delova Filipina“, Rodriguez i Tiongson (2001). Preuzeto sa internet stranice Centra za studije o migracijama države Njujork:
<http://www.jstor.org/discover/10.2307/2675840?uid=3738928&uid=2&uid=4&sid=21103673133423> (dokument na engleskom jeziku)
97. „Transnacionalne migracije i društvene transformacije: teorijska tačka gledišta“, Schuerkens (2005. god.). Preuzeto sa internet stranice SAGE Journala:
<http://csi.sagepub.com/content/53/4/535.abstract> (dokument na engleskom jeziku)
98. „Doznake i „socijalne doznake“: uticaj na izdržavanje tajlandskih žena u Holandiji i ne-emigranata u Tajlandu“, Suksomboon (2008. god.). Preuzeto sa internet stranice Rodne tehnologije i razvoja:
http://www.ias.nl/nl/45/IIAS_NL45_06.pdf (dokument na engleskom jeziku)
99. „Prevazilaženje prepreka: humana mobilnost i razvoj“ (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Izveštaja o humanom razvoju za 2009. godinu Programa Ujedinjenih nacija za razvoj:
<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2009> (dokument na engleskom jeziku)
100. „Međunarodne migracije, doznake i školovanje: dokazi iz El Salvadora“, Edwards i Ureta (2003. god.). Preuzeto sa internet stranice Državnog biroa za ekonomska istraživanja:
<http://www.nber.org/papers/w9766.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
101. „Širina i dubina doznaka i bankarskog sektora: dokazi iz Meksika“, Lopez-Cordoba (2004. god.). Internet strana Žurnala razvojne ekonomije:
<http://ideas.repec.org/a/eee/deveco/v95y-2011i2p229-241.html> (dokument na engleskom jeziku)
102. „Sposobnosti, školovanje i plate: prevazilaženje nacionalnih uzdužnih istraživanja“, Borraz (2004. god.). Preuzeto sa internet stranice Editorial Expressa:
https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=NZAE2007&paper_id=80 (dokument na engleskom jeziku)

103. „Doznake i razvoj“, Fajnzylber i Lopez (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke:
<http://www.oecd.org/dev/americas/42716118.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
104. „Međunarodne migracije, doznake i ulaganja u domaćinstvo: šokovi deviznog kursa na slučaju filipinskih imigranata“, Yang (2004. god.). Preuzeto sa internet stranice Državnog biroa za ekonomska istraživanja:
<http://cid.bcrp.gob.pe/biblio/Papers/NBER/2006/Junio/w12325.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
105. „Migracije, doznake i školovanje dece u Haitiju“, Amuendo-Dorantes i Ponzo (2008. god.). Preuzeto sa internet stranice Instituta za razvoj poljoprivrede u Centralnoj i Istočnoj Evropi:
<http://www.econstor.eu/bitstream/10419/35093/1/577675206.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
106. „Uticaj međunarodne migracije i doznaka na školovanje i rad dece u Egiptu“, Elbadawy i Roushdy (2010. god.). Preuzeto sa internet stranice Foruma za ekonomska istraživanja:
http://www.erf.org.eg/CMS/uploads/pdf/1284537302_545.pdf (dokument na engleskom jeziku)
107. „Doznake i stručna sprema“, Vishwasrao i Chiang (2012. god.). „Završni izveštaj EU-NC o mobilnosti u zemlji i odnosu između migracije, društvenog kapitala i drugog“, Matano, Ramos (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice SEARCH:
http://www.ub.edu/searchproject/wp-content/uploads/2013/09/deliverable_3_2.pdf (dokument na engleskom jeziku)
108. „Emigracija i dostignuća u obrazovanju u Meksiku“, Henson i Woodruff (2003. god.). Preuzeto sa internet stranice Univerziteta Kalifornija u San Dijegu:
<http://irps.ucsd.edu/assets/022/8772.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
109. „Međunarodne migracije i privredni razvoj“, Lucas (2005. god.). Preuzeto sa internet stranice Univerziteta Wilfrid Laurier:
<http://www.canpopsoc.ca/CanPopSoc/assets/File/publications/journal/2012/CSPv39n1-2p151.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
110. „Migracije i nejednakosti u obrazovanju u ruralnom Meksiku“, Mckenzie i Rapoport (2005. god.). Preuzeto sa internet stranice Međuamerička banka za razvoj:
<http://www.iadb.org/wmsfiles/products/publications/documents/35318885.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
111. „Migracija i ishrana male dece: dokazi iz ruralne Kine“, De Brauw i Giles (2006. god.). Preuzeto sa internet stranice Zavoda za proučavanje rada:
<http://ideas.repec.org/p/iza/izadps/dp7466.html> (dokument na engleskom jeziku)
112. „Uticaj migracije na porodice koje su ostavljene u zemlji (6374)“, Antman (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice Zavoda za proučavanje rada:
http://www.iza.org/MigrationHandbook/16_Antman_The%20Impact%20of%20Migration%20on%20Family%20Left%20Behind.pdf (dokument na engleskom jeziku)
113. „Pregled javnih rashoda na Kosovu (53709)“, (2010. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke:
http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2010/07/05/000333038_20100705005452/Rendered/PDF/537090ESW0P117101Official0Use0Only1.pdf (dokument na engleskom jeziku)
114. „Uticaj doznaka imigranata na pohađanje nastave i dostignuća u obrazovanju: dokazi iz Jordana“, Mansour, Chaaban, Litchfield (2011. god.). Preuzeto sa internet stranice internet biblioteke Wiley:
<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1747-7379.2011.00869.x/abstractWiley> (dokument na engleskom jeziku)
115. „Migracije i doznake iz Istočne Evrope i bivšeg Sovjetskog Saveza“, Mansoor i Quillin (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke:
http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/257896-1167856389505/Migration_Full-Report.pdf (dokument na engleskom jeziku)

ŠESTO POGLAVLJE

116. „Dijaspora i politika migracija“, Mustafa, Kotorri, Gashi, Gashi, Demukaj (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest: <http://www.riinvestinstitute.org/publikimet/pdf/50.pdf> (dokument na engleskom jeziku)

117. „Društveno-ekonomska slika imigranata sa Kosova i poljoprivrednih domaćinstava iz kojih su migrirali“, Mollers, Meyer, Xhema, Gertrud Buchenrieder (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Instituta za razvoj poljoprivrede u Centralnoj i Istočnoj Evropi: <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/80337/1/756666740.pdf> (dokument na engleskom jeziku)

118. Strateški plan razvoja za period između 2009. i 2013. godine (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova: <http://paris21.org/sites/default/files/kosovo-StrategicDevelopmentPlan2009-2013.pdf> (dokument na engleskom jeziku)

119. „Uticaj doznaka na rezultate u obrazovanju i zdravlju: studija“, Zhunio, Vishwasrao, Chiang (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice Primenjena ekonomija: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00036846.2011.593499#.UxiEoPldWVM> (dokument na engleskom jeziku)

120. „Procena siromaštva na Kosovu“, (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke: <http://www.worldbank.org/en/country/kosovo> (dokument na engleskom jeziku)

121. „Novi dokazi o ulozi doznaka u zdravstvenim troškovima domaćinstava u Meksiku“, Ameudo-Dorantes i Pozo (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice IZA: <http://ideas.repec.org/e/ppo83.html> (dokument na engleskom jeziku)

122. „Definisanje i troškovi osnovnog paketa zdravstvene zaštite na Kosovu“, Qosaj-Arenliu (2011. god.). Preuzeto sa internet stranice Mreže za istraživanje društvenih nauka: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=994945 (dokument na engleskom jeziku)

123. „Etnička segregacije u posleratnom zdravstvenom sistemu Kosova“, Bloom, Hoxha, Sambunjak, Sondorp (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice Medicinskog fakulteta Univerziteta u Zagrebu: http://medlib.mef.hr/362/1/Bloom_JD_et_al_Ethnic_segregation_rep_362.pdf (dokument na engleskom jeziku)

SEDMO POGLAVLJE

124. „Obnova zdravstvenog sistema: rat, obnova i zdravstvene reforme na Kosovu“, Buwa i Vuori (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice Evropskog žurnala za javno zdravlje: http://eurpub.oxfordjournals.org/content/17/2/226.full.pdf?origin=publication_detail (dokument na engleskom jeziku)

125. „Posledice migracije na zdravlje dece u Meksiku“, Hildebrant i McKenzie (2005. god.). Preuzeto sa internet stranice Katedre za ekonomiju Univerziteta Stanford: <http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-3573> (dokument na engleskom jeziku)

126. „Širina i dubina doznaka i bankarskog sektora: dokazi iz Meksika“ López-Córdova (2004. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke: <http://ideas.repec.org/e/plo25.html> (dokument na engleskom jeziku)

127. „Dijaspora i politika migracija“, Mustafa, Kotorri, Gashi, Gashi, Demukaj (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest: <http://www.riinvestinstitute.org/publikimet/pdf/50.pdf> (dokument na engleskom jeziku)

128. „Inostrane doznake i smanjenje siromaštva na Kosovu“, Shaorshadze (2010. god.). Preuzeto sa internet stranice Konferencije o Zapadnom Balkanu: <http://siteresources.worldbank.org/INTECAREG-TOPPOVRED/Resources/IrinaSHAORSHADZE.pdf> (dokument na engleskom jeziku)

129. „Sa druge strane paradoksa: rizik niske težine po rođenju među novorođenom decom imigrantskih i neimigrantskih domaćinstava u Meksiku“, Reanne i Hummer (2002. god.). Preuzeto sa internet stranice Centra za studije o migracijama države Njujork:

<http://www.jstor.org/discover/10.2307/4149562?uid=3737464&uid=2&uid=4&sid=21103673764803> (dokument na engleskom jeziku)

130. „Studija o doznakama na Kosovu Programa Ujedinjenih nacija za razvoj za 2010. godinu“, 2010. god. Preuzeto sa internet stranice Programa Ujedinjenih nacija za razvoj:

<http://kosovodiaspora.org/2012/07/09/study-undp-kosovo-remittance-study-2010/> (dokument na engleskom jeziku).

131. „Studija o doznakama na Kosovu za 2012. godinu“ (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest:

http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/Remittances/KRS2012-Serbian-Electronic_537772.pdf

132. „Studija Mozaik Kosova“, (2012. god.) Preuzeto sa internet stranice Programa Ujedinjenih nacija za razvoj i Agencije SAD za međunarodni razvoj:

http://www.lr.undp.org/content/dam/kosovo/docs/Mozaik/Kosovo_Mosaic_2012_Eng_735317.pdf (dokument na engleskom jeziku).

133. „Prevazilaženje prepreka: humana mobilnost i razvoj“ (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Izveštaja o humanom razvoju za 2009. godinu Programa Ujedinjenih nacija za razvoj:

<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2009> (dokument na engleskom jeziku).

OSMO POGLAVLJE

134. „Analiza slučaja reforme zdravstvenog sektora na Kosovu“, Percival i Sondorp (2010. god.). Preuzeto sa internet stranice Sukob i zdravlje:

<http://www.conflictandhealth.com/content/4/1/7> (dokument na engleskom jeziku)

135. „Šesti izveštaj Pulsa javnosti“, (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Programa Ujedinjenih nacija za razvoj:

http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/PublicPulse/PP6/PPR6_Serbisht.pdf

136. „Uticaj čvrste politike na ekonomiju: Repecos zakon u Meksiku“, Valero-Gil (2008. god.). Preuzeto sa internet stranice Međumeričke banke za razvoj:

<http://ideas.repec.org/f/pva285.html> (dokument na engleskom jeziku)

137. „Studija o finansiranju reforme zdravstva na Kosovu (43183)“, (2008. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke:

http://siteresources.worldbank.org/INTKOSOVO/Resources/Health_Financing_Reform_Study.pdf (dokument na engleskom jeziku)

138. „Uticaj migracije radnika na širenje demokratije: dokazi iz bivše Sovjetske republike“, Mahmoud (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Kielškog instituta za svetsku ekonomiju:

http://www.ifw-members.ifw-kiel.de/publications/the-effect-of-labor-migration-on-the-diffusion-of-democracy-evidence-from-a-former-soviet-republic/kwp_1869.pdf (dokument na engleskom jeziku)

139. „Kanali i fiskalni uticaja doznaka na Bliskom istoku, Severnoj Africi i Centralnoj Aziji“, Abdih (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice Međunarodnog monetarnog fonda:

<https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12104.pdf> (dokument na engleskom jeziku)

140. „Kosovo, zemlja sa fusnotom“, Pantina (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice Univerziteta Indian:

<http://www.iu.edu/~celtie/Lessons/Russian/pantina/pantina.html> (dokument na engleskom jeziku)

141. „Dijaspora sa Balkana u Švajcarskoj“, Iseni (2013. god.). Preuzeto sa:

<http://ebookbrowse.net/bashkim-iseni-pdf-d220554052> (dokument na engleskom jeziku)

142. Osmani, email prepiska, 2013. god.

143. E-Dijaspora | albinfo.ch. (n.d.). Preuzeto u februaru 2012. godine:

<http://www.albinfo.ch/sq/e-diaspora> (dokument na engleskom jeziku)

144. „Ylfete Fanaj: uspešna žena poslanik u Lucernu, Švajcarska“, Fanaj (2013. god.). Internet strana dijaspore sa Kosova: <http://kosovodiaspora.org/2013/09/09/ylfete-fanaj-the-succesful-kosovar-councillor-in-switzerland/> (dokument na engleskom jeziku)
145. „Prevazilaženje prepreka: humana mobilnost i razvoj“ (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Izveštaja o humanom razvoju za 2009. godinu Programa Ujedinjenih nacija za razvoj: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2009> (dokument na engleskom jeziku)
146. „Opštinske kancelarije za vezu sa pripadnicima dijaspore“, (2012. god.) Preuzeto sa internet stranice Dijaspore za razvoj: <http://diaspora-ks.org/index.php?page=3,61>
147. „Narodi u tranzitu, metodologija iz 2013. godine“, (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Freedom House: http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit-2013/nations-transit-2013-methodology#.UxiSa_lrdWVM (dokument na engleskom jeziku)
148. „Sadiku, najnoviji kantonalni predstavnik albanskog porekla u Švajcarskoj“, (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice dijaspore sa Kosova: <http://kosovodiaspora.org/2013/06/30/osman-sadkiu-the-newest-canton-level-representative-of-albanian-origin/> (dokument na engleskom jeziku)
149. „Funkcionalni pregled Ministarstva za kulturu, omladinu i sport“, (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Ministarstva javne uprave: http://map.rks-gov.net/userfiles/file/FRIDOM/Rishikimet_Vertikale/rishikimi_funksional_i_ministrise_se_kultures_rinise_dhe_sporteve.pdf (dokument na engleskom jeziku)
150. „Dijaspore kao pokretačka snaga za razvoj na Kosovu: mit ili stvarnost?“, Haxhikadrija (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Foruma za demokratske inicijative: http://www.swiss-cooperation.admin.ch/kosovo/ressources/resource_en_180368.pdf (dokument na engleskom jeziku)
151. „Dijaspore i politika migracija“, Mustafa, Kotorri, Gashi, Gashi, Demukaj (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest: <http://www.riinvestinstitute.org/publikimet/pdf/50.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
152. „Kosovo“, (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Freedom House: http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2013/kosovo#.UxiSa_lrdWVM (dokument na engleskom jeziku)
153. „Uticaj migracije radnika na širenje demokratije: dokazi iz bivše Sovjetske republike“, Mahmoud, Toman, Rapoport, Steinmayr, Trebesch (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Kielškog instituta za svetsku ekonomiju: http://www.ifw-members.ifw-kiel.de/publications/the-effect-of-labor-migration-on-the-diffusion-of-democracy-evidence-from-a-former-soviet-republic/kwp_1869.pdf (dokument na engleskom jeziku)
154. „Otvaranje Kulturnog centra u Turskoj“, (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Ministarstva za dijasporu: <http://medrks-gov.net/kulturni-centri-2/?lang=sr>

Prvo poglavlje

1. „Prevazilaženje prepreka: humana mobilnost i razvoj“ (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Izveštaja o humanom razvoju za 2009. godinu Programa Ujedinjenih nacija za razvoj: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2009> (dokument na engleskom jeziku)
2. „Izveštaj o humanom razvoju“ (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice Programa Ujedinjenih nacija za razvoj u Meksiku: <http://hdr.undp.org/en/content/informe-sobre-desarrollo-humano-m%C3%A9xico-2006-2007> (dokument na engleskom jeziku)
3. „Obim migracije je upečatljiv, ali šta to znači za zemlje u razvoju?“, Vidal, Hicks, Perry, Provost (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice „In Guardian“: <http://www.guardian.co.uk/global-development/audio/2013/jan/31/global-development-podcast-migration> (dokument na engleskom jeziku)
4. Globalni Forum o migraciji i razvoju (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice Programa Ujedinjenih nacija za razvoj i Dečjeg fonda Ujedinjenih nacija: http://www.gfmd-fmmd.org/documents/brussels/gfmd_brussels07_contribution_undp_unicef_joint%20paper_en.pdf (dokument na engleskom jeziku)
5. Osnovni dokument za 11. koordinacioni sastanak o međunarodnim migracijama i razvoju. (2013. god.). Preuzeto sa: http://www.un.org/esa/population/meetings/eleventhcoord2013/ACP-Observatory_Background_Paper_UNCoordMeeting2013.pdf (dokument na engleskom jeziku)
6. Član 13 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima. Preuzeto sa: <https://www.un.org/en/documents/udhr> (dokument na engleskom jeziku)
7. „Migracija je razvoj“, Sutherland (2014. god.). Preuzeto sa: <http://www.project-syndicate.org/commentary/migrants-and-the-post-2015-global-development-agenda-by-peter-sutherland> (dokument na engleskom jeziku)
8. „Ljudi u pokretu: analiza međunarodne, državne i lokalne mobilnosti Kosovskog stanovništva“ (2011. god.) Preuzeto sa internet stranice Popisa: <http://ask.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/People-on-the-move-SRB.pdf>
9. „Statistike koje se odnose na plodnost“ (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Statističkog zavoda Evropske zajednice: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Fertility_statistics (dokument na engleskom jeziku)
10. Publikacije Agencije za statistiku Kosova („Kosovo i stanovništvo na Kosovu“ (2008. god.), „Demografske promene stanovništvu na Kosovu u razdoblju između 1948. i 2006. godine“, „Vitalne statistike“, „Popis stanovništva iz 2011. godine“, „Procena broja stanovnika na Kosovu 2011. godine“) Preuzeto sa internet stranice sa publikacijama Agencije za statistiku Kosova: <http://ask.rks-gov.net/ser/>
11. „Popis stanovništva, domaćinstava i porodičnih gazdinstava 2011. godine“, Ljudi u pokretu (2012. god.) Preuzeto sa internet stranice sa publikacijama Agencije za statistiku Kosova: <http://ask.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/People-on-the-move-SRB.pdf>
12. „Migracije stanovništva Kosova“ (2014. god.) Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova: <http://ask.rks-gov.net/ser/>
13. „Popis stanovništva, domaćinstava i porodičnih gazdinstava 2011. godine“, Ljudi u pokretu (2012. god.) Preuzeto sa internet stranice sa publikacijama Agencije za statistiku Kosova: <http://ask.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/People-on-the-move-SRB.pdf>
14. „Studija o doznakama na Kosovu za 2012. godinu“ (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest: http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/Remitances/KRS2012-Serbian-Electronic_537772.pdf
15. „Popis stanovništva, domaćinstava i porodičnih gazdinstava 2011. godine“, Ljudi u pokretu (2012. god.) Preuzeto sa internet stranice sa publikacijama Agencije za statistiku Kosova: <http://ask.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/People-on-the-move-SRB.pdf>
16. „Migracije i razvoj: uticaj doznaka na obrazovanje i zdravlje članova porodice koji su ostavljeni u zemlji, Kosovo“, Nushi i Alishani (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova: http://www.analyticalmk.com/files/2012/02/J_IX_2012.pdf (dokument na engleskom jeziku)
17. „Podaci o predmetu IT-02-54: Slobodan Milošević (Kosovo, Hrvatska i Bosna)“, (2006. god.). Preuzeto sa internet stranice Međunarodnog suda Ujedinjenih nacija za bivšu Jugoslaviju: http://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/cis/bcs/cis_slobodan_milosevic_bcs.pdf
18. „Sklonost za emigriranje sa tačke gledišta domaćinstva: vremensko poređenje dva seta podataka za Kosovo“, Kotorri (2011. god.). Preuzeto sa internet stranice Grupe za ekonomski razvoj (anketa Grupe za ekonomski razvoj): https://iweb.erge-ei.cz/pdf/gdn/RRCX_15_paper_01.pdf (dokument na engleskom jeziku)
19. „Studija o doznakama na Kosovu za 2012. godinu“ (2012. god.) Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest: http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/Remitances/KRS2012-Serbian-Electronic_537772.pdf

Drugo poglavlje

20. „Studija o doznakama na Kosovu za 2013. godinu“ (2012. god.) Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest: http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/Remitances/KRS2012-Serbian-Electronic_537772.pdf (dokument na engleskom jeziku)
21. „Anketa o migracijama“ (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke: <https://openknowledge.worldbank.org/> (dokument na engleskom jeziku)
22. „Anketa o migracijama“ (2011. god.) Preuzeto sa internet stranice Svetske banke: <https://openknowledge.worldbank.org/> (dokument na engleskom jeziku)
23. „Migracije na Kosovu“ (2009. god.). Grupa za ekonomski razvoj.
24. Popis stanovništva na Kosovu (2011. god.). Preuzeto sa internet stranice sa publikacijama Agencije za statistiku Kosova: [http://census.rks-gov.net/istarMDAS/MD/dawinciMD.jsp?a1=yC&a2=mF0&n=1UR906\\$\\$\\$\\$&o=0D&v=1UR060ET00V71000000&p=0&sp=null&l=1&exp=0](http://census.rks-gov.net/istarMDAS/MD/dawinciMD.jsp?a1=yC&a2=mF0&n=1UR906$$$$&o=0D&v=1UR060ET00V71000000&p=0&sp=null&l=1&exp=0)
25. „Studija o doznakama na Kosovu za 2013. godinu“ Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova sa publikacijama: http://deed-ks.org/wa_files/Remitencat_eng-PRESS.pdf (dokument na engleskom jeziku)
26. „Migracije na Kosovu“, Grupa za ekonomski razvoj (2009. god.).

27. „Anketa o migracijama“ (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke: <https://openknowledge.worldbank.org/> (dokument na engleskom jeziku)
 28. „Migracije i privredni razvoj Kosova“ (2011. god.) Preuzeto sa internet stranice Svetske banke: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/12868/605900ESW0P123000Migration0Econ0Dev.txt?sequence=2> (dokument na engleskom jeziku)
 29. „Migracije kulturnog kapitala: Bourdieu u istraživanjima o migracijama“, Erel (2010. god.), SAGE Journal, str. 642-660. Preuzeto sa: <http://soc.sagepub.com/content/44/4/642.abstract?rss=1> (dokument na engleskom jeziku)
 30. Ebd.
 31. „Dekvalifikovanje tokom migracija sa transnacionalne tačke gledišta: nedavna migracija Poljaka u Veliku Britaniju“, Nowicka, (2012. god.) (112. radni dokument Centra za migracije, državljanstvo i razvoj). Bielefeld: Centar za migracije, državljanstvo i razvoj.
 32. „Zajednice na Kosovu: vodič za stručne radnike koji rade sa zajednicama na Kosovu. Popis stanovništva na Kosovu“, (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Evropskog centra za pitanja manjina na Kosovu: http://www.ecmikosovo.org/wp-content/uploads/2013/12/ECMI-Kosovo_Dec-2013_Guidebook-for-Professionals_ENG.pdf (dokument na engleskom jeziku)
 33. „Studija o doznakama na Kosovu za 2013. godinu“ Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova sa publikacijama: http://deed-ks.org/wa_files/Remitencat_eng-PRESS.pdf (dokument na engleskom jeziku)
 34. „Projekcije stanovništva Kosova 2011 - 2061“ (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Populacionog fonda Ujedinjenih nacija i Agencije za statistiku Kosova: <https://ask.rks-gov.net/rekos2011/repository/docs/PROJEKCIJE%20STANOVNIŠTVA%20KOSOVA%202011-2061.pdf>
 35. „Azilanti i prvostepene odluke o zahtevima za azil: treći kvartal 2013. godine“, Bitoulas (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Statističkog zavoda Evropske zajednice: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-QA-13-016/EN/KS-QA-13-016-EN.PDF (dokument na engleskom jeziku)
 36. „Novi podnosioci zahteva za azil prema državljanstvu, starosnoj dobi i rodu, mesečni podaci“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Statističkog zavoda Evropske zajednice: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyappctzm&lang=en
 37. „Zahtevi za azil iz zemalja Zapadnog Balkana“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Evropske kancelarije za podršku azilantima: http://www.ecoi.net/file_upload/90_1385373113_easo-2013-11-western-balkans.pdf (dokument na engleskom jeziku)
 38. „Novi podnosioci zahteva za azil prema državljanstvu, starosnoj dobi i rodu, mesečni podaci“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Statističkog zavoda Evropske zajednice: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyappctzm&lang=en (dokument na engleskom jeziku)
 39. „Prošireni profil migracije“, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Odeljenje za državljanstvo, azil i migracije (2013. god.)
 40. „Novi podnosioci zahteva za azil prema državljanstvu, starosnoj dobi i rodu, mesečni podaci“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Statističkog zavoda Evropske zajednice: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyappctzm&lang=en (dokument na engleskom jeziku)
 41. „Studija o doznakama na Kosovu za 2013. godinu“ Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova sa publikacijama: http://deed-ks.org/wa_files/Remitencat_eng-PRESS.pdf (dokument na engleskom jeziku)
 42. Ebd.
- ## Treće poglavlje
43. Peti izveštaj Pulsa javnosti. (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Programa Ujedinjenih nacija za razvoj i Agencije SAD za međunarodni razvoj: http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/PublicPulse/PP5/PPR5_serbisht.pdf
 44. „Sklonost za emigriranje sa tačke gledišta domaćinstva: vremensko poređenje dva seta podataka za Kosovo“, Kotorri (2011. god.). Preuzeto sa internet stranice Grupe za ekonomski razvoj (anketa Grupe za ekonomski razvoj): https://iweb.cerge-ei.cz/pdf/gdn/RRCX_15_paper_01.pdf (dokument na engleskom jeziku)
 45. „Migracije i privredni razvoj Kosova (60590 - XK)“, (2011. god.) Preuzeto sa internet stranice Svetske banke: http://siteresources.worldbank.org/INTKOSOVO/Resources/Migration_and_Economic_Development_in_Kosovo_WB_report.pdf (dokument na engleskom jeziku)
 46. „Izveštaj o istraživanju: preduzetništvo i razvoj malih preduzeća“, (2011. god.) Preuzeto sa internet stranice Centra za poslovnu podršku na Kosovu: <http://www.bsckosovo.org/publikimet/20120124100346631.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
 47. „Dijaspora i politika migracija“, Mustafa, Kotorri, Gashi, Gashi, Demukaj (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest: <http://www.riinvestinstitute.org/publikimet/pdf/50.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
 48. Podaci granične policije Ministarstva unutrašnjih poslova (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Ministarstva unutrašnjih poslova: <http://www.mpb-ks.org/?page=3,46,1129>
 49. Ebd.
 50. „Anketa o radnoj snazi, rezultati za Kosovo 2012“ (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke, organizacije UK-aid i Agencije za statistiku Kosova: http://ask.rks-gov.net/SER/publikimet/doc_view/1219-anketa-o-radnoj-snazi-rezultati-za-kosovo-2012?tmpl=component&format=raw
 51. „Bruto domaći proizvod prema rashodnom pristupu 2004 – 2012“ (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova: http://ask.rks-gov.net/SER/publikimet/doc_view/1131-bruto-domaa263i-proizvod-prema-rashodnom-pristupu-2004-2011?tmpl=component&format=raw
 52. „Bruto domaći proizvod prema ekonomskim aktivnostima 2006 – 2012“ (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova: http://ask.rks-gov.net/SER/publikimet/doc_view/1247-bruto-domaa263i-proizvod-prema-ekonomskim-aktivnostima-2006-2012?tmpl=component&format=raw
 53. „Rezultati ankete o kućnom budžetu“, (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova: <https://esk.rks-gov.net/ENG/hbs/tables> (dokument na engleskom jeziku)
 54. „Anketa o radnoj snazi, rezultati za Kosovo 2012“ (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke, organizacije UK-aid i Agencije za statistiku Kosova: http://ask.rks-gov.net/SER/publikimet/doc_view/1296-anketa-o-radnoj-snazi-rezultati-za-kosovo-2013?tmpl=component&format=raw
 55. Ebd.

56. „Raspodela prihoda i posledice migracija i doznaka: analiza zasnovana na CGE modelu za odabrane zemlje ZND-a“, Atamanov, Lücke, Mogilevsky, Mahmoud, Tourdyeva (2009. god.), IDEAS. Preuzeto sa: <http://ideas.repec.org/p/sec/cnrepo/0086.html> (dokument na engleskom jeziku)
57. „Godišnji izveštaj 2012“ (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice Centralne banke Kosova: <http://www.bqk-kos.org/repository/docs/2013/CBK-GI-2012%20ser.pdf>
58. Podaci o platnom bilansu. (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Centralne banke Kosova: <http://www.bqk-kos.org/?cid=1,124> (dokument na engleskom jeziku)
59. „Mesečni statistički bilten“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Centralne banke Kosova: http://www.bqk-kos.org/repository/docs/2010/Mesecni_Statisticki_Bilten_br.57.pdf
60. „Realni efektivni devizni kurs tokom vremena“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Centralne banke Kosova: <http://www.bqk-kos.org/?cid=1,124> (dokument na engleskom jeziku)
61. „Godišnji izveštaj 2012“ (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice Centralne banke Kosova: <http://www.bqk-kos.org/repository/docs/2013/CBK-GI-2012%20ser.pdf>
62. „Ukratko o poduhvatu EYE“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice EYE Venture: <http://eye-ks.com/en/about-us/> (dokument na engleskom jeziku)
63. „Dijaspora kao pokretačka snaga za razvoj na Kosovu: mit ili stvarnost?“, Haxhikadrija (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Foruma za demokratske inicijative: http://www.swiss-cooperation.admin.ch/kosovo/ressources/resource_en_180368.pdf (dokument na engleskom jeziku)
64. „Republika Kosovo: Konsultacije o Članu IV“, juli 2013. godine (222) (2013. god.) Preuzeto sa internet strana Međunarodnog monetarnog fonda: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13222.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
65. „Doznake i iskrivljenosti u razvoju Kosova“, Korovilas i Havolli (2009. god.). Preuzeto sa: <http://www.aukonline.org/web/doc/other/conference/James%20Korovilas.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
66. „Plate u javnim preduzećima“ (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Agencije za statistiku Kosova: <https://esk.rks-gov.net/ENG/labour-market/tables> (dokument na engleskom jeziku)
67. „Dijaspora i politika migracija“, Mustafa, Kotorri, Gashi, Gashi, Demukaj (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest: <http://www.riinvestinstitute.org/publikimet/pdf/50.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
68. „Privatizacija i post-privatizacija na Kosovu“ (2008. god.). Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest: <http://www.riinvestinstitute.org/?gjuha=en&action=category&cid=3> (dokument na engleskom jeziku)
69. „Referat o razvoju privatnih preduzeća“ (2011. god.) Preuzeto sa internet stranice Foruma o ekonomskoj politici: [http://www.fes-prishtina.org/wb/media/Publications/2011/Briefing%20Paper%20-%20Private%20Sector%20Development%20\(English\).pdf](http://www.fes-prishtina.org/wb/media/Publications/2011/Briefing%20Paper%20-%20Private%20Sector%20Development%20(English).pdf) (dokument na engleskom jeziku)
70. „Studija o doznakama na Kosovu za 2012. godinu“ (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice preduzeća Riinvest: http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/Remittances/KRS2012-Serbian-Electronic_537772.pdf
71. „Oslobađanje potencijala za rast na Kosovu: strategije, politika, aktivnosti“, Svetska banka (2010. god.).
72. Kratak pregled rezultata Ankete o poslovnom okruženju i radnom učinku preduzeća, 2008. godine. Kosovo (2010. god.), Svetska Banka, Vašington DC.
73. „Migracije i privredni razvoj Kosova (60590)“, (2011. god.) Preuzeto sa internet stranice Svetske banke: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/12868/605900ESW0P123000Migration0Econ0Dev.txt?sequence=2> (dokument na engleskom jeziku)
74. „Dvadeset i prvi referat o migracijama i razvoju“, (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke: <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1288990760745/MigrationandDevelopmentBrief21.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
75. „Rodne razlike u obrazovanju, zdravstvu i ekonomskim mogućnostima“, Jedinica za smanjenje siromaštva i ekonomsko upravljanje (75930), (2013. god.) Preuzeto sa internet stranice Svetske banke: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2013/08/01/000442464_20130801100834/Rendered/INDEX/759300WP0ENGLIOBox0379792B00PUBLIC0.txt (dokument na engleskom jeziku)
76. Internet baza podataka pokazatelja svetskog razvoja (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke: <http://data.worldbank.org/> (dokument na engleskom jeziku)
77. Internet baza podataka pokazatelja svetskog razvoja (2014. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke: <http://data.worldbank.org/>

Četvrto poglavlje

78. „Da li Kosovo pobeđuje u borbi za nezavisnost, ali gubi borbu za svoj narod? Nedavni dokazi o ciljevima emigracije“, Ivlevs i King (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Mreže za istraživanje društvenih nauka: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1448569 (dokument na engleskom jeziku)
79. „Portret doseljeničke Amerike“, Portes i Rumbaut (2006. god.). Kalifornija: Štamparija Univerziteta Kalifornije. Internet strana: <http://www.gvpt.umd.edu/lpbr/subpages/reviews/portes-rumbaut1206.htm> (dokument na engleskom jeziku)
80. „Prevazilaženje prepreka: humana mobilnost i razvoj“ (2009. god.). Preuzeto sa internet stranice Izveštaja o humanom razvoju za 2009. godinu Programa Ujedinjenih nacija za razvoj: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2009> (dokument na engleskom jeziku)
81. „Uticaj migracije na stare domaćinstva u Kirgistanu koja predvode dede ili bake“, Ablezova, Nastritdinov, Rahimov (2008. god.). Preuzeto sa internet stranice Centra za društvena istraživanja Američkog univerziteta u Centralnoj Aziji: https://www.auca.kg/uploads/Migration_Database/Impact%20of%20migration%20on%20elderly,%20eng.pdf (dokument na engleskom jeziku)
82. „Uticaj migracije na porodice koje su ostavljene u zemlji (6374)“, Antman (2012. god.). Preuzeto sa internet stranice Zavoda za proučavanje rada: http://www.iza.org/MigrationHandbook/16_Antman_The%20Impact%20of%20Migration%20on%20Family%20Left%20Behind.pdf (dokument na engleskom jeziku)
83. „Doznake imigranata i domaćinstva u Africi: pregled dokaza“, Azam i Gubert (2006. god.). Preuzeto sa internet stranice Oxford žurnala: http://jae.oxfordjournals.org/content/15/suppl_2/426.abstract (dokument na engleskom jeziku)
84. „Da li su prilivi doznaka imigranata izvor kapitala za razvoj?“, Fullenkamp, Chami, Jahjah (2005. god.). Preuzeto sa internet stranice Međunarodnog monetarnog fonda: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2003/wp03189.pdf> (dokument na engleskom jeziku)

85. „Porodice i kolektivne doznake u Meksiku: višestrana tipologija razvoja i promena“, Goldring (2004. god.). Preuzeto sa internet stranice internet biblioteke Wiley: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.0012-155X.2004.00380.x/abstract> (dokument na engleskom jeziku)
86. „Objašnjenje neaktivnosti na tržištu rada u porodicama koje šalju imigrante: kućni posao, mreža za spavanje ili visoko obrazovanje (1391)“, Görlich, Mahmud, Trebesch (2007. god.). Preuzeto sa internet stranice Kielškog instituta za svetsku ekonomiju: http://www.cgdev.org/sites/default/files/archive/doc/events/9.12.08/Hammock_Kiel_Working_Paper_final.pdf (dokument na engleskom jeziku)
87. „Emigracija, doznake i učešće u radnoj snazi u Meksiku“, Henson (2005. god.). Preuzeto sa internet stranice Univerziteta Kalifornije u San Dijegu: <http://www.iadb.org/intal/intalcdi/PE/2007/00210.pdf> (dokument na engleskom jeziku)
88. „Vanredna obrazovna dostignućia Amerikanaca azijskog porekla: potraga za istorijskim dokazima i objašnjenjima“, Hirschman i Wong (1986. god.). Preuzeto sa internet stranice Univerziteta u Oksfordu: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2578933?uid=3737464&uid=2&uid=4&sid=21103673133423> (dokument na engleskom jeziku)
89. „Anketa o radnoj snazi, rezultati za Kosovo 2012“ (2013. god.). Preuzeto sa internet stranice Svetske banke, organizacije UK-aid i Agencije za statistiku Kosova: http://ask.rks-gov.net/SER/publikimet/doc_view/1219-anketa-o-radnoj-snazi-rezultati-za-kosovo-2012?tmpl=component&format=raw
90. Troškovi potrošnje energije su uključeni među kategoriju troškova stanovanja.
91. Agencija za statistiku Kosova, 2013a

Peto poglavlje

92. Podaci Agencije za statistiku Kosova, 2013b, iako su veće procene predstavljene u Drugom poglavlju.
93. Skup podataka Ankete o doznakama Programa Ujedinjenih nacija za razvoj za 2010. i 2011. godinu je veći i noviji od skupa podataka Svetske banke. Međutim u svrhe Ankete o migracijama Svetske banke su prikupljene informacije samo od onih imigranata koji šalju doznake (što dovodi do pristrasnih rezultata za žene imigrante koje obično šalju manje doznake od muškaraca).
94. Agencija za statistiku Kosova, 2014. god.
95. Izveštaj Agencije za statistiku Kosova o migraciji iz 2014. godine ne uključuje podatke o razlozima za migraciju prema rodu zbog čega koristimo podatke Svetske banke. U Anketi o migracijama Svetske banke, imigrant je definisan kao član porodice stariji od 15 godina starosti koji stalno prebiva van Kosova ili koji trenutno izbiva sa Kosova duže od jednog meseca radi posla.
96. Agencija za statistiku Kosova, 2014. god. Ovo takođe važi za imigrante iz reda kosovskih Srba: 60% živi u Nemačkoj, Švajcarskoj, Austriji i Australiji. Međutim, za potrebe ove studije smo stupili u kontakt sa samo 20 imigranata iz reda kosovskih Srba.
97. Podaci su uporedivi jer se i podaci iz Ankete o migracijama i podaci iz Popisa stanovništva odnose na osobe starije od 15 godina života.
98. Hirschman i Wong, 1986. god., Portes i Rumbaut, 2006. god.
99. Agencija za statistiku Kosova, 2013. god.
100. Program Ujedinjenih nacija za razvoj, 2009. god.
101. Anketa o migracijama Svetske banke iz 2009. godine
102. Program Ujedinjenih nacija za razvoj, u saradnji sa Agencijom za statistiku Kosova, je izvršio anketu o doznakama 2013. godine, ali ti podaci još uvek nisu na raspolaganju.
103. „Žene i muškarci na Kosovu“, Agencija za statistiku Kosova, 2010. god.
104. Brat kao pošiljalac doznaka ženama koja predvode domaćinstva: 28% slučajeva, sin: 25% slučajeva, sestra: 11% slučajeva. Čerke, otac, majka, rođaci i tetke su takođe pošiljaoci doznaka.
105. Preostali rashodi su na trajna dobra, prevoz, otplatu duga, itd.
106. Osnovno i srednjoškolsko obrazovanje na Kosovu je obavezno. Knjige koje se koriste tokom osnovnog školskog obrazovanja su besplatne što znači da se troškovi obrazovanja povećavaju kako deca kreću sa visokim obrazovanjem.
107. Rodriguez i Tiongson, 2001. god., Fullenkamp i ostali, 2005. god., Azam i Gubert, 2006. god.
108. Rodrigez i Tiongson, 2001. god., Henson, 2005. god.
109. Görlich i ostali, 2007. god.
110. Ova socijalna dimenzija doznaka je dublje razradena u stručnoj literaturi o migraciji autora kao što su Levitt (1998. god.) i Levitt i Lamba-Nieves (2011. god.).
111. Goldring, 2004. god.
112. Analize uticaja mobilnosti na žene koje su ostavljene u zemlji su takođe izvršene u stručnoj literaturi autora Lutz, 2010. god, Portes, 2010. god., Schuerkens, 2005. god. U ovim analizama se razmatraju razne društvene, privredne i kulturne promene koje predvode migracije. Kao što se navodi u Globalnom izveštaju o humanom razvoju za 2009. godinu, studije koje su sprovedene u Ekvadoru, Gani, Indiji, Madagaskaru i Moldaviji su zaključile da migracija može dovesti do većeg osnaživanja žena zbog odsustva njihovih muževa. Norme koje se usvajaju u novim domovima imigranata, kao što je stupanje u brak u poznijim godinama i manja plodnost, veća obrazovna očekivanja od devojaka i učešće u redovima radne snage, mogu da snažnije vežu imigrante za mesto porekla. U odnosu na Kosovo i s obzirom da većina imigranata sa Kosova živi u razvijenim zemljama sa veoma visokim stepenom humanog razvoja, potencijal socijalnih doznaka je visok, ali zavisi od stepena u kojem imigrant stupa u odnose na zemljom domaćinom. Uticaj mobilnosti na žene koje su ostale na Kosovu takođe može da bude negativan jer mogu da ostanu uglavnom vezane za kućanske poslove, podizanje dece i poljoprivredne radove. Pored toga, korist od autonomije može da bude privremena ukoliko muškarci imigranti nastave da održavaju svoj položaj glave domaćinstva nakon povratka kući, kao što je prijavljeno u Albaniji i Burkini Faso (Antman, 2012. god., Program Ujedinjenih nacija za razvoj, 2009. god., str. 76). Druga situacija koja može da dovede do manjeg osnaživanja žena koje ostaju u zemlji se javlja kada žive sa tazbinom. U ovoj situaciji njihova moć donošenja odluka može da se pogorša u odnosu na vreme kada je suprug bio kod kuće.
113. Jedno od pitanja koje je postavljeno je sledeće: "Kada razmišljate o situaciji pre nego što je vas suprug otišao u inostranstvu i o situaciji sada, da li smatrate da sada imate više moći po pitanju donošenja odluka u porodici?"

114. Ablezova i ostali, nema datuma.

115. Qin, 2008. god.

Šesto poglavlje

116. Studija koju su proveli Cox Edwards i Ureta (2003. god.) u ruralnim oblastima El Salvadora je pokazala da doznake smanjuju verovatnoću da će deca da napuste školu. Lopez-Cordoba (2004. god.) je zaključio da opštine koje primaju doznake imaju veću stopu pismenosti od uobičajene i viši stepen pohađanja nastave među decom između 6 i 14 godina života. Borraz (2004. god.) je utvrdio da deca koja žive u porodicama koje primaju doznake završe više godina škole. Takođe, rezultati studije koju su sproveli Acosta, Fajnzylber i Lopez (2007. god.) su pokazali da doznake ublažavaju budžetska ograničenja siromašnih porodica u Latinskoj Americi i povećavaju ulaganja u ljudski kapital. Slično tome, Yang (2004. god.) je utvrdio da doznake stimulišu češće pohađanje nastave u školama. Amuendo-Dorantes i Ponzio (2008. god.) su pokazali da su doznake na Haitiju pozitivno doprinele stopama upisa u škole i trajanju školovanja dece koja su ostavljena u zemlji. Elbadawy i Roushdy (2010. god.) su analizirali uzorak dece iz Egipta koja žive u domaćinstvima koja primaju doznake i utvrdili da postoji pozitivan uticaj na pohađanje nastave kod dečaka upisne starosti na fakultete, a primećeni su i pozitivni uticaji na devojčice uzrasta između 15 i 17 godina života. Zunhio, Vishwasrao i Chiang (2012. god.) su utvrdili pozitivan odnos između doznaka i osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja u 69 zemalja sa malim i srednjim prihodima. Slično tome, nakon provere nekoliko osobina pojedinaca i porodica, Matano i Ramos (2013. god.) su na primeru Moldavije pokazali da je oko 33% verovatnije da će članovi porodica koje primaju doznake da postignu visoko obrazovanje. Nasuprot tome, u nekoliko studija je zaključeno da roditeljsko odsustvo zbog migracije ima negativan uticaj na obrazovanje dece. Prema Hensonu i Woodruffu (2003. god.), migracija ima negativan uticaj na porodični život i strukturu, jer se od dece traži da rade, umesto da se školuju. Lucas (2005. god.) naglašava da, iako doznake mogu da pruže podršku za obrazovanje dece, roditeljsko odsustvo zbog migracije može da pogorša stepen stručne spreme. McKenzie i Rapoport (2005. god.) naglašavaju značajna smanjenja stepena stručne spreme dece iz iseljeničkih domaćinstava. Slično tome, De Brauw i Giles (2006. god.) su pokazali da migracija ima negativan uticaj na upis u školu u Kini. Antman (2005. god.), analizirajući pohađanje i trajanje nastave u Meksiku, naglašava ukupni negativni uticaj migracija. Takođe, neki rezultati sa Kosova sugerišu da ne postoji direktna veza između subvencija i ulaganja u obrazovanje (Svetska banka, 2007. god.).

117. Pupovci, 2002. god., Kabashi-Hima, 2011. god.

118. Mansour, Chaaban i Litchfield (2011. god.) su takođe utvrdili da je ovo starosna grupa koja ima najviše koristi od doznaka u postizanju stručne spreme. U tom pogledu i za potrebe ove analize, varijabla obrazovanja je podeljena u dva posebna modaliteta: srednjoškolsko i univerzitetsko obrazovanje. Smatra se da se pojedinci starosti između 16 i 18 godina školuju ukoliko pohađaju ili su završili srednju školu. Slično tome, smatra se da se pojedinci starosti između 19 i 25 školuju ukoliko su u školi najmanje 13 godina ili pohađaju univerzitet. Kako bismo izolovali uticaj doznaka na pohađanje nastave, koristimo sledeće kontrolne varijable: demografske podatke o domaćinstvu (rod, status zaposlenosti i veličina domaćinstva), troškove obrazovanja, oblast (urbana ili ruralna), finansije u domaćinstvu (iznos prihoda koje domaćinstvo troši na obrazovanje, neprehranbene proizvode, prevoz i uštedu), kao i individualne osobine mladih starosti između 16 i 25 godina života. Stručna sprema članova porodice se zasniva na kolektivnoj odluci porodice i demografskih osobina domaćinstva i može da direktno utiče na školovanje i treba da se kontroliše prema tim varijablama. U tom smislu, model uključuje sledeće kovarijable: prosečnu starost svih članova domaćinstva, veličinu domaćinstva i prosečan stepen obrazovanja svih članova domaćinstva starijih od 18 godina. Pored toga, izvršena je provera u smislu područja stanovanja (urbano odn. ruralno) i socijalno-ekonomskog statusa domaćinstva, među koje ubrajamo: broj ljudi u domaćinstvu koji rade, broj ljudi u domaćinstvu koji ne rade, iznos novca koji se troši na prevoz, obrazovanje i uštedu. Na kraju je izvršena kontrola rodnog sastava u domaćinstvima.

119. „Društveni uticaj iseljenja i migracije na liniji ruralna-urbana sredina u Centralnoj i Istočnoj Evropi“, Gashi i Haxhikadrja, 2012. god., str. 14. na osnovu zaključaka ankete Programa Ujedinjenih nacija za razvoj i Agencije SAD za međunarodni razvoj (2010. god.).

120. Podaci iz drugih izvora ukazuju da se u zemljama Istočne Evrope i Rusije samo 14% doznaka troši na ljudski kapital i to konkretno na obrazovanje dece (Mansoor i Quillin, 2007. god.). U zavisnosti od izvora, stope rashoda u obrazovne svrhe na Kosovu variraju između 15% (Mustafa, Kotorri, Gadshi, Demukaj, 2007. god.) i 2% među doznakama iz Nemačke (Möllers, Judith, Meyer, Wiebke, Xhema, Sherif, Buchenrieder, Gertrud, 2013. god.).

121. Program Ujedinjenih nacija za razvoj, 2009. god., str. 57.

122. Mustafa, Kotorri, Gashi, Gashi, Demukaj, 2007. god.

123. Cipuseva, Havolli, Memaj, Mughal, Qirezi, Rizvanolli, Sadiku, Sejdini i Shehaj, 2013. god.

Sedmo poglavlje

124. Percival i Sondrop, 2011. god.

125. Buwa i Vuori, 2007. god.

126. Mustafa, Berisha i Lenjani, 2014. god., str. 126.

127. Svetska banka, 2013. god.

128. Bruto domaći proizvod: Albanije iznosi 6,2%, Crne Gore 8% i Srbije 8,2%. Program Ujedinjenih nacija za razvoj, 2010. god., Svetska banka, 2008. god.

129. Begolli i Arenliu-Qosja, 2011. god.

130. Program Ujedinjenih nacija za razvoj, 2012. god., str. 7.

131. Reanne i Hummer, 2002. god., Hildebrant i McKenzie, 2005. god.

132. Na primer, Lopex Cordova (2004. god.) je utvrdila da doznake smanjuju stopu rađanja na opštinskom nivou Meksika što čini pokazatelj boljeg planiranja porodice. Hildebrant i McKenzie (2005. god.) su pronašli pozitivan uticaj migracije na zdravlje dece tako što su povezali povećanja u monetarnim i socijalnim doznakama sa smanjenjem stope smrtnosti kod dece i povećanjem njihove težine. Prema navodima Hildebrant i McKenzie (2005. god.) migracija ima pozitivan uticaj na zdravlje širenjem znanja i bogatstva. Pored toga, Acosta i ostali (2007. god.) su utvrdili da domaćinstva koja primaju doznake imaju bolji zdravstveni status od domaćinstava koja ne primaju doznake u svakom od zdravstvenih pokazatelja, kao što su težina i visina dece uzrasta između 1 i 5 godina života. Štaviše, Ameudo-Dorantes i ostali (2007. god.), Ameudo-Dorantes i Pozo (2009. god.) i nedavna istraživanja Valero-Gil (2008. god.) pokazuju da su doznake podigle troškove lečenja u Meksiku.

133. Podaci Programa Ujedinjenih nacija za razvoj iz 2012. godine pokazuju da se do 6% ukupnog iznosa doznaka koriste u zdravstvene i obrazovne svrhe. FORUM, 2015. god.
134. Program Ujedinjenih nacija za razvoj, 2012. god.
- ## Osmo poglavlje
135. Na primer, u Moldaviji, birači sa lokaliteta sa velikim brojem imigranata u Zapadnoj Evropi će verovatnije da glasaju za stranke koje idu u prilog ekonomske i političke integracije sa Zapadnom Evropom (Omar Mahmud et al, 2013. god.).
136. Abdih i ostali, 2012. god.
137. U ovom odeljku se prvenstveno bavimo pripadnicima dijaspore sa Kosova albanskog porekla. Pripadnici ostalih zajednica koje žive na Kosovu su isključeni iz diskusije o ovom pitanju iz nekoliko razloga. Kao prvo, koncept „dijaspora“ je na Kosovu uvek imao etničke konotacije što znači da je albanska većina na Kosovu koja je migrirala sa Kosova, čak i u doba kada je Kosovo bilo deo Jugoslavije i, kasnije, Srbije, smatrala i odnosila se prema Kosovu kao prema njihovoj „zemlji“ porekla. Kada bi pripadnici drugih zajednica na Kosovu, odn. kosovski Srbi, emigrirali oni bi smatrali i odnosili se prema Srbiji kao njihovoj zemlji porekla. Drugo, kao odraz prvog razloga, pripadnici dijaspore su bili organizovani na etničkoj osnovi u svojim zemljama domaćinima (odn. kosovski Albanci su se držali zajedno i smatrali Kosovo za njihovu zemlju porekla, dok su se kosovski Srbi držali zajedno i smatrali Srbiju za njihovu zemlju porekla). Treći razlog, koji je takođe odraz prva dva razloga je da posle sukoba na Kosovu 1999. godine kada su institucije, posebno one koje rade sa pripadnicima dijaspore počele da se razvijaju, većina stanovništva iz reda kosovskih Albanaca na Kosovu je nastavila da pod „pripadnicima dijaspore“ smatra samo kosovske Albance, dok su pripadnici dijaspore iz reda kosovskih Srba nastavili da prepoznaju Srbiju kao njihovu zemlju porekla. Kao takav, ovaj deo izveštaja odražava ove slojevite istorijske realnosti bez namernog propuštanja pripadnika drugih zajednica koje žive na Kosovu.
138. Pantina, 2012. god. i Haxhikadrija, 2009. god.
139. S obzirom da vlada Kosova više ne funkcioniše u vanrednim okolnostima, kao što je tokom devedesetih godina prošlog veka, Haxhikadrija napominje da više ne postoji potreba da se pripadnici dijaspore angažuju u društveno-humanitarni rad ili političke aktivnosti za oslobođenje Kosova, kao što su to radile prethodne generacije imigranata. Prema tome, osećaj obaveze da se pomogne vladi Kosova sada je manji nego što je bio u prošlosti (Haxhikadrija, 2009. god.).
140. Haxhikadrija, 2009. god., n.p.
141. Ova i druga pitanja koja su potegnuta u raznim studijama koje se spominju u ovom delu izveštaja su u velikoj meri potvrđena tokom konferencije koje je održana u Prištini 2013. godine na kojoj se okupio ogroman broj pripadnike dijaspore sa Kosova iz Nemačke, Švajcarske, Belgije i Turske (Mustafa i ostali, 2007. god., str. 53.).
142. Mustafa i ostali 2007. god.
143. Haxhikadrija, 2009. god.
144. Mustafa i ostali (2007. god., str. 54).
145. Haxhikardija, 2009. god., n.p. i Iseni, 2013. god.
146. Radionice u Bernu, Lozani, Bazelu i Ženevi (Haxhikardija, 2009. god., n.p.).
147. Ministarstvo za dijasporu Kosova, 2013. god., Ministarstvo za dijasporu Kosova, 2014a.
148. Ovde ubrajamo i uredbe o subvencionisanju projekata za dijasporu i migracije (Ministarstvo za dijasporu Kosova, 2014b), kao i one koje se odnose na kriterijume za dodelu godišnje nagrade za najuspešniju grupu imigranata koja ima za cilj stimulisanje angažovanja i organizacije dijaspore (Ministarstvo za dijasporu, 2012. god.). Vlada Kosova je takođe usvojila pravilnik o izradi upisnika, udruženja i drugih oblika organizacije imigranata, koja će, između ostalog, uključivati i broj i geografsku distribuciju pripadnika dijaspore i imigranata, njihovu demografska strukturu, socijalno-ekonomske osobine domaćinstava pripadnika dijaspore i podatke o svim udruženjima, preduzećima i drugim organizacijama pripadnika dijaspore (vlada Kosova, 2013. god.).
149. Ovo je faza buđenja koja se pojavljuje kao jedna od tri faze kroz koje prolaze pripadnici dijaspore sa Kosova: euforija, razočarenje i buđenje (Haxhikadrija, 2009. god.).
150. Haxhikadrija, 2009. god., n.p.
151. Kao što su Osman Osmanija, poreklom Albanac sa Kosova, koji je jedan od prvih zakonodavaca koji je 2006. godine izabran u Kantonu Schaffhausen u Švajcarskoj (dijaspore Kosova), zatim Osman Sadiku, građanin Švajcarske rođen na Kosovu koji je izabran za poslanika u Kantonu Glarus (dijaspore Kosova), i (3) Ylfete Fanaj koja je izabrana na Kantonu Lucern (Članak 8.1.). U Švajcarskoj postoji niz drugih građana koji potiču sa Kosova i koji se nalaze na zakonodavnim položajima na opštinskom nivou (biografija Ylfete Fanaj na Internetu).
152. Haxhikadrija, 2009. god.
153. Program Ujedinjenih nacija za razvoj, 2009. god., str. 61.
154. Fanaj, 2013. god.
155. Email prepiska sa gđinom Osmanijem, 7. avgusta 2013. god.
156. Ministarstvo javne uprave Kosova, n.d., str. 6.
157. Ministarstvo javne uprave Kosova, n.d., str. 6.
158. Republika Kosovo, Zakon br. 04/L-095 o dijaspori i migraciji.
159. Republika Kosovo, Ministarstvo za dijasporu.
160. Dijaspore za razvoj, 2012. god.
161. Albinfo.ch, 2012. god.
162. Pantina, 2013. god.

163. Na primer, u Izbornim pravilima o glasanju van Kosova se navodi da osobe van Kosova imaju pravo glasa ako su registrovani kao stalni stanovnici Kosova u Glavnom civilnom registru ili tokom poslednjih izbora na Kosovu registrovani kao birači za glasanje van Kosova (Izorno pravilo 03/2013, Član 3.1 (a) i (b)). U skladu sa tim, oni koji su voljni da glasaju iz inostranstva će prvo morati da se registruju u Glavnom civilnom registru popunjavanjem obrasca za prijavljivanje zajedno dokumentovanim dokazima identiteta i da je on ili ona ispunio zakonske kriterijume za glasanje u skladu sa detaljnim odredbama koje su predviđene u Zakonu o opštim izborima (Izorno pravilo 03/2013, Član 3.3 (a) i (b)).
164. Kao prvo, nakon što se registruju kao birači u inostranstvu, moraće da popune drugu, iako kraću, prijavu i da podnesu identifikacioni dokument sa slikom koji dokazuje da su registrovani građani Kosova (Izorno pravilo 03/2013, Član 3.2.). Drugo, nakon uspešne prijave za primanje glasačkog listića, mogu da dobiju glasački listić na tri načina: (1) poštom, (2) na određenoj lokaciji van Kosova koju odredi Centralna izborna komisija Kosova, ili (3) da je preuzmu sa internet strane Centralne izborne komisije Kosova (Izorno pravilo 03/2013, Član 4.). Treće, nakon što dobiju glasački listić, moraće da ubace glasački listić u praznu kovertu koju, zajedno sa jednim od identifikacionih dokumenata i napomenom koja sadrži njihove dodatne lične informacije, će morati da stave u drugu zatvorenu kovertu sa podacima o pošiljaocu (Izorno pravilo 03/2013, Član 4.2.). Obeleženi koverat će morati da bude isporučen u poštansko sanduče u inostranstvu na specifičan način kako je navela Centralna izborna komisija (Izorno pravilo 03/2013, Član 4.3.). Glasački listić treba da doputuje u Centralnu izbornu komisiju dvadeset i četiri sata pre dana održavanja izbora.
165. Fanaj, 2013. god.
166. Usluge svetskog univerziteta Austrije, 2011. god.
167. Institut Riinvest koji je povezan sa Fakultetom Riinvest ima 14 radnika od kojih je deset studiralo u inostranstvu. Fakultet Riinvest, 2014. god.
168. 3 CIS, 2014. god.
169. Gashi 2013. god., str. 283.
170. Izveštaj o humanom razvoju za 2009. godinu naziva ovaj fenomen „pokošen vremenom“ (Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Izveštaj o humanom razvoju za 2009. godinu, str. 60): „Neke zajednice imigranata postaju pokošene vremenom, hvataju se za kulturne i društvene običaje koji su bili preovlađujući u zemlji u vreme njihove migracije [...]“.
171. Fanaj, 2013. god.
172. Haxhikadrija, 2009. god., n.p.
173. Ebd.